51

100 soruda / para ve para politikası / prof. sadun aren

100 SORUDA

PARA VE PARA POLİTİKASI

PROF. SADUN AREN

4. BASKI

GERÇEK YAYINEVİ

100 SORUDA PARA VE PARA POLİTİKASI

Prof. Sadun Aren

100 SORUDA DİZİSİ : 51

Birinci Baskı : Kasım 1984
İkinci Baskı : Ekim 1986
Üçüncü Baskı : Aralık 1989
Dördüncü Baskı : Ekim 1991

Kapak : Sait Maden
Kapak Baskısı: Reyo Ofset
İç Baskı: Teknografik Matbaacılık A.Ş.

90.34.Y.0091.32

PROF. SADUN AREN

100 SORUDA
PARA VE PARA POLİTİKASI

GERÇEK YAYINEVİ
Cağaloğlu Yokuşu, Saadet İş Hanı, Kat 4
İstanbul

ÖNSÖZ

Para ve para sorunları, çağımızda, ekonomik ve toplumsal yaşamımızın ayrılmaz parçaları durumuna gelmişlerdir. Gerçek olaylar karşımıza parasal örtülere bürünmüş olarak çıkmaktadırlar. Bu nedenle, içinde yaşamakta olduğumuz olayları doğru bir biçimde anlayabilmek için, para ve parasal konular hakkında bazı temel bilgilere sahip olmamızın büyük yararı vardır. İşte bu kitap okuyuculara bu konuda yardımcı olmak amacı ile hazırlanmıştır.

Bugünkü koşullarda insanların okumaya ayırabilecekleri zamanın darlığını düşünerek kitabı olabildiğince kısa tutmaya çalıştım. Bunu, içerikten değil, anlatımdan tasarruf ederek yapmaya özen gösterdim. Buna rağmen kitapta birçok tekrar yapmaktan kaçınamadım. Bunun temel nedeni, soruların, baştan sona kadar değil de tek tek okundukları zaman da anlaşılır olmalarını sağlamaktır.

Kitapta para ile doğrudan ilgisi olmayan birtakım sorular da vardır. Bunların bazılarını konunun anlaşılması için zorunlu gördüm, bazılarını da soruların akışı içinde okuyucunun aklına kendiliğinden takılabileceklerini düşündüğüm için koydum.

Son olarak, Gerçek Yayınevi'ne, hem bana bu hizmet fırsatını verdiği, hem de pek az hatalı olacağından emin olduğum özenli baskısı için teşekkür ediyorum.

Ankara, 11 Ekim 1984 *Sadun Aren*

I. Bölüm

PARA HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

Soru 1 Paranın tanımı nedir?

İnsanlar sözcüklerle ve kavramlarla düşünür ve bu düşüncelerini sözcükler ve kavramlarla ifade ederler. Bu nedenle, doğru düşünebilmemizin temel koşulu, kullandığımız sözcüklerle kavramların doğru ve olabildiğince kesin bir biçimde tanımlanmış olmasıdır. Günlük yaşamımızda olduğu kadar bilim alanında da rastlanan anlaşmazlıkları yakından incelediğimiz zaman bunların önemli bir bölümünün kullanılan kavramların farklı tanımlanmalarından kaynaklandığını görürüz.

Böyle olunca, parayı ve para ile doğrudan ilgili çeşitli konuları incelemeye çalışacağımız bu kitaba, paranın tanımı ile başlamak yalnız yararlı değil, fakat zorunludur da. *Para*, en temel öğelerine indirgenmiş haliyle, *bir toplumun, değer ölçüsü ve ödeme aracı olarak kullanmayı kabul ettiği araç olarak tanımlanabilir.*

Bu tanımlamada birbirinden bağımsız iki öğe vardır. Birinci öğede paranın işlevleri (fonksiyonları) gösterilmiştir. Bunlar, değer ölçüsü ve ödeme aracı olma işlevleridir. İkinci öğede, bu işlevleri yerine getirecek olan nesnenin (yani paranın) toplum tarafından kabul edilmiş olması gereği ifade edilmiştir.

Demek oluyor ki, bir nesnenin para olabilmesi için değer ölçüsü ve ödeme aracı olma işlevlerini yapabilecek ni-

telikte olması, hatta yapması yetmez, aynı zamanda toplumun ona bu işlevi yapma görevini vermesi, yani onu para olarak kabul etmesi de gerekir. Gerçekten, bir toplumda paranın işlevlerini görebilecek birden fazla nesne bulunabilir. Örneğin, ülkemizde altın ve gümüş, banknotun işlevlerini görebilir. Nitekim eskiden fiilen görmüşler, para olarak kullanılmışlardır. Ya da örneğin bir yabancı para, diyelim mark ya da frank, paranın işlevlerini -kendi ülkelerinde görebildiklerine göre- bizim ülkemizde de görebilirler. Ama ne altın, ne gümüş, ne de yabancı herhangi bir para, bizim ülkemizde para sayılamaz. Çünkü toplumumuz bunları para olarak kabul etmemiştir.

Paranın toplum tarafından kabul edilmesi öğesinin önemini vurgulamak için, «Para, herkes (toplum) onu para olarak kabul ettiği için paradır.» ya da «Parayı para yapan şey, herkesin onu para zannetmesidir» gibi tekerlemeler türünden tanımlamalar yapabiliriz.

Soru 2 Paranın fonksiyonları (işlevleri) nelerdir?

Paranın başlıca üç fonksiyonu vardır. Bunlar,

1. Değer ölçüsü olmak,
2. Mübadele (ve ödeme) aracı olmak,
3. Değer biriktirme aracı olmak

tir. İlk iki işlevi, parayı tanımlarken de görmüştük. Tanımında da yer almasından anlaşılacağı üzere bunlar paranın asli fonksiyonlarıdır. Bu ikisi arasında da bir derecelendirme yapmak istersek, birinci sırayı, değer ölçüsü olma işlevi alır. Çünkü bir mübadelenin gerçekleştirilebilmesi için, her şeyden önce, karşılıklı değiştirilecek mal ya da hizmetlerin değişim oranlarının, yani birisi karşılığında ötekinden ne kadar verileceğinin bilinmesi (saptanması) gereklidir. Bu da ancak değiştirilecek bu her iki değerin aynı ölçü ile ölçülmesi sonucu bulunabilir. Malların değişim oranları (para sayesinde) tespit edildikten sonra, mübadelenin gerçekleşmesi için, artık paranın aracılığına mutlaka gereksinme yoktur.

Mallar pekala doğrudan doğruya (trampa yöntemiyle) da mübadele edilebilirler.

Demek oluyor ki, para, değer ölçüsü olma işlevi yanıyla, en ilkel biçiminde (trampa) bile olsa, mübadele için zorunlu, vazgeçilmez bir öğe olduğu halde, mübadele aracı olmak yanıyla, sadece trampanın güçlüklerini ortadan kaldıran yararlı (zorunlu değil) bir öğedir. Ancak ne var ki, işbölümünün ve dolayısıyla mübadelenin gelişmesine koşut olarak paranın mübadelelere aracılık yapma işlevi giderek önemini sürekli artırmış ve çağımız toplumlarında artık para bu yönüyle de sadece mübadeleleri kolaylaştıran yarayışlı bir araç olmaktan çıkmış, onsuz mübadelelerin yapılamayacağı zorunlu bir araç halini almıştır.

Bunlara karşılık, paranın üçüncü yani değer biriktirme aracı olma işlevi, mübadele konusu ile ilgili değildir. Bu işlev, paranın ilk iki işlevinin zorunlu bir sonucu, bu işlevlerin bir yan ürünüdür. Gerçekten, değer ölçüsü ve mübadele aracı olduğu için, para bir değer de taşır; bu nedenle para biriktirmek değer biriktirmek demek olmakta, insanlara bu olanağı sağlayan bir araç işlevi de görmektedir.

Soru 3 : Paraya niçin gereksinme duyulmuştur?

Bilindiği gibi, bir toplumda gereksinme duyulan malların tümünü herkesin ayrı ayrı üretmesindense, aralarında işbölümüne giderek herkesin belli bir alanda uzmanlaşıp bunları üretmeleri çok daha doğrudur. Çünkü bu yolla hem daha fazla, hem de daha kaliteli üretim yapılabilir. Bundan ötürü, işbölümü ve uzmanlaşma, toplumsal gelişmenin temel bir öğesidir. Başka bir deyişle, toplumların ekonomik gelişmeleri, işbölümü ve uzmanlaşmanın gelişmesiyle bir arada yürümüştür.

Ancak açıktır ki işbölümü mal mübadelesini zorunlu kılar. Üretilen mal ve hizmetler kolayca birbirleriyle değiş-

tirilebilmelidir ki o işbölümü devam etsin ve gelişebilsin. Böyle olmazsa, o işbölümü toplum için yararlı değil zararlı olur ve dolayısıyla yürümez, çöker.

Mübadelenin temel koşulu, mübadele edilecek değerlerin (mal ve hizmetlerin) değişim oranlarının belirlenebilmesidir. Yani örneğin 1 kilo ekmek ne kadar tuz, şeker, kumaş ve ila ile eşdeğerdir, değiştirilebilir. Önce bu husus bilinmedikçe malların mübadelesi olanaksızdır. Anlaşılacağı üzere bu sorun, ancak, bütün malların değerleri aynı bir ölçü ile ölçülebildiği takdirde çözülebilir. İşte bu ortak değer ölçüsüne biz para diyoruz. Bütün malların değerleri para cinsinden ifade edilince -ki biz buna malın fiyatı diyoruz- artık bunların hangi oranlarda birbirleriyle değiştirilebileceği ortaya çıkmış olur. Örneğin eğer 1 kilo ekmek 40 lira, 1 kilo tuz da 20 lira ise, 1 kilo ekmek 2 kilo tuzla değiştirilebilir demektir.

Paranın böyle ortak değer ölçüsü olabilmesi, açıktır ki, farklı nitelikteki malların ortak bir nicelik (ölçülebilir öğe) taşımakta (içermekte) olmalarından ötürüdür. Çünkü çeşitli mal ve hizmetlerde böyle bir ortak yan (öz) olmasaydı, bunların aynı bir ölçü ile ölçülmeleri de olanaksız olurdu.

Oysa, kullanım değerleri olarak mallar *niteliksel* farklılıklar gösterirler: Ekmek başka bir şeydir, tuz başka bir şey. Bunları aynı bir ölçü ile ölçüp aralarındaki değer farkını bulmak, bilindiği gibi, olanaksızdır. Bu nedenle çeşitli malları aynı ölçü ile ölçüp karşılaştırabilmemiz için, hepsinde var olan ortak bir öğe bulmamız gereklidir. Bunu bulduğumuz zaman, farklı malları *farklı nitelikler* (kullanım değerleri) olmaktan soyup (çıkarıp) *farklı niceliklere* (mübadele değerlerine) dönüştürmüş oluruz.

İşte bütün mallarda var olan bu ortak öğe, hepsinin insan emeğinin ürünleri olmaları, hepsinin belli miktarlarda insan emeği içermeleridir.

Bilindiği gibi, malların madde özü (doğaya ait olan kıs-

mı) hiçbir değer taşımaz. Maddeye değer veren öğe, onu insanlara yarayışlı hale getirmek için harcanan emektir. Bu nedenle çeşitli malları, onların üretilmeleri için harcanmış olan çeşitli emek miktarlarının maddeleşmiş biçimleri olarak düşünebiliriz. Böylece mallar farklı niteliklerinden soyutlanıp sadece farklı nicelikler (farklı emek miktarları) olarak karşınıza çıkmış olurlar.

Bu açıklamayı yapmaktan maksadımız, para ile ölçülen şeyin insan emeği olduğunu ve dolayısıyla paranın aslında belli bir emek miktarını temsil ettiğini vurgulamaktır.

Paranın değer ölçüsü olma işlevi, sadece mübadele yapılmasına olanak sağlar; yoksa mübadelelerin kolaylaştırılması bakımından bir rol oynamaz. Mallar pazarda trampa yöntemiyle, yani malın doğrudan doğruya malla değiştirilmesi yöntemiyle de mübadele edilebilirler. Bu yöntemde, keçisini ekmekle değiştirmek isteyen bir adamın, yalnız ekmeğini değiştirmek isteyen bir adam bulması yetmez, ekmeğini keçi ile değiştirmek isteyen bir adam bulması da gereklidir. Bu, mübadelelerin gelişmesini önleyici önemli bir güçlüktür. Kaldı ki, trampada değiştirilecek malların miktar olarak da denk düşmeleri gereklidir. Ben eğer keçimin karşılığında sadece ekmek değil fakat kumaş ve ayakkabı da almak istiyorsam, trampa yöntemi benim bu sorunuma bir çözüm getiremez. Nihayet, trampa, her malın öbür bütün mallarla olan değişim oranlarını ayrı ayrı bilmeyi gerektirir. Bu da mübadelenin gelişmesini sınırlayan başlıbaşına önemli bir güçlüktür.

Trampanın bu güçlüklerini aşmak ve mübadeleleri kolaylaştırmak için, paranın mübadele aracı olma işlevine gereksinme vardır. İşin içine para girince, artık herkes malını önce para ile değiştirir, sonra da bu para ile istediği malları satın alır. Bu durumda, ayrıca, her malın öteki bütün mallarla değişim oranlarını değil, fakat sadece para ile değişim oranlarını (fiyatları) bilmek de yeterli olur.

Soru 4 İşbölümü ve mübadelenin ve dolayısıyla paranın önemi nereden gelir?

İnsanlar ve bunların oluşturduğu toplumlar, maddi ve kültürel varlıklarını sürdürmek ve geliştirebilmek için, sürekli olarak üretim yapmak ve üretimlerini artırmak zorundadırlar. Yani toplumların uygarlık yolunda ilerlemelerinin temel koşulu, üretimin sürekli olarak artırılmasıdır. Demek oluyor ki, üretimin sürekli artırılması, ya da aynı şey demek olan ekonomik kalkınma, toplumların en başta gelen, en önemli amaçlarıdır.

Öbür yandan biliyoruz ki, üretim toplumsal bir eylemdir. İnsanlar, gereksinme duydukları mal ve hizmetleri birbirleriyle yardımlaşarak, bir işbölümü çerçevesi içinde üretirler. Gerçekten, ne eskiden ne de hele şimdi, bireylerin, aile ya da köylerin ve hatta ulusların bütün gereksinimlerini bizzat kendilerinin üretmeleri, yani kendi kendilerine yeterli olmaları olanaksızdır, böyle bir şey söz konusu bile edilemez. İnsanlar, tüm malları değil, fakat bir işbölümü çerçevesi içinde, bazı malları üretirler ve sonra bunları birbirleriyle mübadele ederek tüm gereksinimlerini karşılarlar. Böylece insanlar, aralarındaki işbölümü nedeniyle birbirlerine bağlanmış, karşılıklı olarak bağımlı duruma gelmiş olurlar.

İnsanlar arasındaki bu bağımlılık hem üretim hem de tüketim bakımından söz konusudur. Önce üretim konusunu ele alalım: Bir ayakkabı üreticisi düşünelim. Bu ayakkabıcının, belli sayıda ayakkabı üretebilmek için, belli miktarlarda çeşitli girdilere (deri, kösele, çivi, yapıştırıcı, iplik, enerji vb.) gereksinmesi vardır, bunları başkalarından satın almak zorundadır. Bu girdilerden herhangi birini yeterli miktarda sağlayamazsa ayakkabı üretimini azaltmak zorunda kalır. Aynı nedenle, ayakkabı üretimini artırabilmesi için, bu girdilerin üreticilerinin de belli oranlarda üretimlerini artırmaları gerekir. Bu olmazsa ayakkabı üretimi de artırılamaz. Demek oluyor ki, bir toplumda bir malın üreti-

minin artması, ancak, girdi olarak kullandığı öteki bütün malların üretimlerinin de artması ile bir arada yürür.

Mallar arasında, üretimleri bakımından, teknik olarak zorunlu olan bu bağlantıdan bağımsız, ya da buna ek olarak, tüketim bakımından da bağlantı vardır. Ayakkabıcı örneğimizi sürdürelim. Ayakkabıcının, üretimini sürdürebilmesi için, her şeyden önce yaşamını sürdürebilmesi gerekir. Bunun için de, sattığı ayakkabılar karşılığında, gerekli girdilerden başka yaşamı için gereksindiği ekmek, elbise, gazete gibi bazı tüketim malları da satın alır. Zaten ayakkabıcı, aslında sadece bu tüketim mallarını alabilmek için üretim yapar. Şimdi ayakkabıcının daha fazla tüketim malı almak istediğini ve bunun için de ayakkabı üretimini artırdığını düşünelim. Eğer aynı zamanda tüketim mallarının üretiminde de koşut bir artış olmamışsa, ayakkabıcının çabası boşa gidecek ve üretimini artırmaktan vazgeçecektir. Demek oluyor ki, bir toplumda bir malın üretiminin artması, ancak, girdi olarak kullanılan malların yanı sıra tüketim mallarının üretimlerinin de artması ile bir arada yürür.

Bu söylediklerimizi özetleyecek olursak diyebiliriz ki, bir ülkenin ekonomik gelişmesi ve kalkınması, varolan işbölümü çerçevesi içinde ve bu işbölümünün daha da inceltilip derinleştirilmesi yolu ile gerçekleşebilir. Buna göre, ekonomik gelişmeyi, işbölümünün gelişmesi olarak da tanımlayabiliriz.

İşbölümü, mübadeleyi zorunlu kılar. Mübadele olmazsa, elbette ki, işbölümü de olmaz. İşbölümünün gelişmesi mübadelenin kolayca yapılabilmesine bağlıdır. Mübadeleyi olanaklı kılan ve kolaylaştıran temel öğe paradır. Para, önce, değer ölçüsü olma yanıyla, malların değişim oranlarının saptanmasına olanak verir. Sonra da, mübadelenin bir tarafını oluşturarak, yani mübadeleye aracılık ederek, trampanın güçlüklerini ortadan kaldırır. Demek oluyor ki para, mübadeleleri ve dolayısıyla işbölümünü ve ekonomik gelişmeyi sağlayan çok önemli bir araçtır.

Ancak işbölümü ile mübadele arasında birebir bir ilişki yoktur. Yani her işbölümü ve bunun gerektirdiği mal değişimi, paranın aracılık etmesini gerektiren bir mübadele oluşturmaz. Gerçek bir mübadeleden söz edebilmemiz için, tarafların birbirinden bağımsız, yani ürettikleri malların gerçek sahipleri olmaları gerekir. Örneğin, büyük bir köylü ailesi içinde, bireyler farklı mallar üretip sonra bunları birbirleriyle değiştirebilirler, ama bu değiş tokuş için paranın aracılığına gereksinim yoktur; çünkü ailenin bireyleri birbirlerinden bağımsız, yani ürettikleri malların gerçek sahipleri değildirler, gerçek sahip ailenin bütünüdür. Aynı nedenle, büyük bir sınai işletmenin çeşitli fabrikalarında üretilen malların birbirleriyle değiştirilmesi de paranın aracılığına gereksinme duyulmadan gerçekleştirilebilir. Çünkü işbölümü olduğu halde ortada bağımsız kişiler yoktur, bütün mallar tek bir kişiye, söz konusu işletmeye aittir.

Bir ülkenin bireyleri arasında işbölümünden doğan yukarda sözünü ettiğimiz karşılıklı bağımlılık, uluslararası düzeyde, ülkeler arasında da aynen geçerlidir. Bu konuya ilerde değineceğiz.

Soru 5 : Paranın insanlara sağladığı olanaklar nelerdir?

Görmüş olduğumuz gibi, para, esas olarak, mübadeleye olanak vermek ve kolaylaştırmak üzere oluşmuş, ortaya çıkmıştır. Paradan beklenen temel işlev ve yarar budur ve bunda zaman içinde bir değişiklik olmamıştır.

Buna karşılık, paranın bir değer taşıyıcısı (değer biriktirme aracı) olması, başlangıçta ondan beklenen bir işlev değildir. Paranın bu işlevi, öteki iki asli işlevinin (değer ölçüsü ve mübadele aracı olma) zorunlu bir sonucu olmuştur. Başka bir deyişle, insanlar başlangıçta parayı bir servet biriktirme aracı görmemişler, paranın bu yönüne önem vermemişlerdir. Kaldı ki, bilindiği gibi, eskiden de şimdi de servet biriktirmenin tek yolu para biriktirmek de değildir.

Ancak ne var ki, başlangıçta istenmemiş bile olsa, paranın değer taşıyıcısı olma niteliği zaman içinde gittikçe önem kazanmıştır. Çünkü paranın bu yanı, insanlara eskiden sahip olmadıkları bazı olanaklar sağlamıştır. Bu olanakları,

a. Gelirlerin harcanmasında zaman ve yer olarak özgürlük sağlaması,

b. Genel (soyut) anlamda tasarruf yapma olanağı sağlaması ve,

c. Kredi olanağı sağlaması olmak üzere üç başlık altında toplayabiliriz.

Şimdi bunları kısaca görelim.

a. Malın malla (M-M) değiştirildiği trampada, alım ve satım, zorunlu ve doğal olarak, aynı zamanda ve aynı yerde olur. Para araya girip M-M mübadelesini, mal-para ve sonra da para-mal olarak ikiye bölünce, bu doğal ilişki kopmuş olur. Artık bir kimse elindeki malı paraya çevirdiği zaman, elde ettiği parayı gene aynı anda ve aynı yerde mala çevirmek zorunda değildir. Bu işi istediği zamanda ve istediği başka bir yerde yapmak olanağına (özgürlüğüne) sahiptir. Demek oluyor ki, para, insanlara, gelirlerini harcarlarken, zaman ve yer sınırlamalarından kurtulma olanağı sağlamıştır.

b. Eğer para olmasaydı, insanlar tasarruflarını mutlaka somut biçimlerde yapmak zorunda kalırlardı. Somut tasarruf da, ya tasarruf edilen malların stok edilmesi, ya da bunların olanak verdiği bir yatırım yapılması biçiminde olabilir. Oysa stok taşımak masraflı ve güç bir iştir; yatırım yapmaya da eldeki tasarruf miktarı her zaman olanak vermeyebilir. Kaldı ki, belli bir yatırımı zorunlu olarak yapmak, özgürlüğü bağlayıcıdır da.

İşte para kullanımı insanları bu güçlüklerden kurtarır. Para ile istenilen herhangi bir mal satın alınabileceği için, para biriktirmek suretiyle insanlar soyut ya da genel anlamda tasarruf yapmış olurlar.

c. Mal stokları biçiminde (somut olarak) yapılmış olan tasarrufların gene ancak o tasarrufları yapan kimseler tarafından kullanılmaları gerekir. Çünkü bunların başkaları tarafından toplanarak daha büyük yatırımlarda kullanılmaları, olanaksız denecek kadar güçtür.

Oysa tasarruflar para biçiminde yapıldığı zaman kredi (borç) alıp-verme yolu ile bunların başkaları tarafından kullanılmaları kolaylaşır.

Paranın insanlara sağladığı bu sürekli ek olanaklar, hiç kuşku yoktur ki, bedelsiz olmamıştır. Gerçekten, bu olanaklar, kendileri ile birlikte bazı sorunlar da getirmişlerdir. İzleyen soruda bunları göreceğiz.

Soru 6 Para ne gibi sorunlar ortaya çıkarmıştır?

Her nimetin bir külfeti vardır. Buna uygun olarak para da, insanlara sağlamış olduğu yararlara karşılık, onların karşısına bazı güçlük ve sorunlar çıkarmıştır. Bu sorunları,

a. Para biriminin değerinin korunması sorunu,

b. Toplam istem (talep) hacminin ve yapısının denetlenmesi sorunu olmak üzere iki başlık altında toplayabiliriz. Bunları kısaca görelim.

a. Bildiğimiz gibi paranın temel işlevleri, değer ölçüsü olmak ve mübadelelere aracılık etmektir. Paranın bu işlevlerini kusursuz bir biçimde yerine getirebilmesi için, her şeyden önce, kendi değerinin değişmemesi gerekir. Paranın değeri, genel fiyat düzeyinde yansır. Genel fiyat düzeyinin artması, para değerinin düşmesi anlamına, azalması da para değerinin yükselmesi anlamına gelir. Yani para değerini koruma sorunu ile genel fiyat düzeyinin istikrarını sağlama sorunu aynı şeyler demektir (eşanlamlıdır). Sürekli olarak değeri değişen bir paranın mübadele aracı olma işlevini kusursuz bir biçimde yapamayacağı açıktır. İnsanlar bugün kazandıkları para ile yarın ne kadar mal ve hizmet alabileceklerini bilemezlerse, işlerini planlı ve rahat bir biçimde yürütemezler.

Kaldı ki, para değerindeki değişmeler yalnız cari mübadeleler bakımından önemli değildir. İnsanların gelir ve servet durumları da para değerindeki değişmelerden etkilenir. Gerçekten, çağımızda, insanların ücret, maaş, kira gibi bazı gelirleri ve birikmiş para, alacaklar, borçlar ve öteki bazı maddi varlıkları para cinsinden ifade edilmiş bulunmaktadır. Böyle olunca, para değerindeki değişmeler, bunları etkileyerek, insanların gelir ve servetlerinde beklenmedik değişmelere neden olabilmektedir.

İşte bu nedenlerle para değerinin ya da aynı şey demek olan genel fiyat düzeyinin korunması, ekonomi politikasının çok önemli bir sorunudur.

b. Paranın insanlara gelirlerini harcamakta özgürlük sağladığını biliyoruz. İşte insanlar bu özgürlüklerini kullanırlarken, sunu ve istem (arz ve talep) arasında gerek toplam, gerek bu toplamın parçaları bakımından dengesizliklere neden olabilirler. Örneğin bir yıl kazanılmış olan gelirler o yıl içinde harcanmaz ve insanlar para biçimindeki tasarruflarını artırırlarsa, toplam istem toplam sunuun altına düşeceği için satışlar ve üretim azalır. Ya da örneğin dışalım mallarına yapılan harcamalar (istem) artarsa, bundan yerli mal üretimi zarar görür. Benzer dengesizlikler yer bakımından da olabilir. Bir yaz, tatil yapmak için kıyı kentlerine fazla hücum olursa, buralarda faaliyet hacmi ve fiyatlar artarken, ülkenin öbür yerlerinde durum bunun tersi olur.

Sunu-istem dengesizliği yalnız fiyat düzeyini değil, aynı zamanda üretim miktarını yani istihdam (iş) hacmini de etkiler; oysa biliyoruz ki, bir ülkede istihdam düzeyinin korunması, ya da başka bir deyişle işsizliğe meydan verilmemesi temel bir sorundur.

Soru 7 Para, başlangıcından bugüne kadar nasıl bir gelişme çizgisi izlemiştir?

Mübadelenin ancak rastlantısal ve dolayısıyla çok seyrek yapıldığı en eski zamanlarda paraya bir gereksinme du-

yulmamıştır. Paraya olan gereksinim, mübadelelerin az çok bir sıklık ve düzenlilikle tekrarlanmaya başlamasından sonra kendini hissettirmiştir. Önceleri, para görevini, taşınması ve muhafazası kolay ve ayrıca kendisinin de bir kullanım değeri olan tuz, hayvan, hayvan pöstekisi gibi mallar görmüştür. Mübadelelerin sürekliliğinin tam bir güvence altında olmadığı bu çağlarda, para olarak kullanılan nesnenin, aynı zamanda kullanım değeri de olan çok geçerli bir mal olmasının nedeni açıktır: Malını bu para ile değiştiren kimse, bunu ilerde para olarak kullanamasa bile bir kayba uğramayacaktır.

Zamanla pazar için üretim artıp mübadeleler düzenli bir biçim alınca, para olarak kullanılan malın kendi özel kullanım değeri önemini yitirmiş ve parada sadece değişim aracı olarak kullanılmaya elverişli olma niteliği aranmaya başlamıştır. Böyle olunca, sözünü ettiğimiz malların para olma görevini yürütmeleri güçleşmiştir. Çünkü bunların taşınmaları, bozulmadan muhafaza edilebilmeleri ve uygun büyüklüklerde birimlere bölünebilmeleri çok zor, bazen de olanaksızdır. İşte bu nedenle, tuz, deri, hayvan, tütün gibi malların para olarak kullanılmalarından vazgeçilmiş ve zamanla onların yerini değerli madenler, özellikle altın ve gümüş almaya başlamıştır. Sonraları zengin gümüş madenleri bulunup gümüş üretimi arttığından, değeri de altına göre hızla düşmüş, bunun sonucu olarak, gümüş de para olma niteliğini yitirmiştir. Böylece altın bu alanda rakipsiz egemen olmuştur.

Altın ve gümüş, özellikle altın, para olmaya çok elverişlidir. Bir kere küçük bir hacim içinde nispeten büyük bir değer taşır. Bu nedenle taşıması kolaydır. İkinci olarak, bozulmaz ve paslanmaz. Bu nedenle saklanması (muhafazası) kolaydır. Nihayet, hiçbir değer kaybına uğramadan istendiği kadar küçük parçalara bölünebilir ve sonra bunlar tekrar birleştirilebilir. Yani altın ve gümüşü külçe halinde ya da küçük sikkeler halinde basılmış olarak kullanma olanağı vardır.

Altının piyasada, külçe ya da sikke halinde, fiilen elden ele dolaşması sakıncalı idi. Bir kere, bu biçimde bü-

yük meblağların taşınması güçtür. Ayrıca çalınmak ve kaybolmak gibi tehlikeleri de vardır. Nihayet elden ele dolaşan altın sikkelerin aşınarak değerlerinden kaybetmeleri de söz konusu idi. İşte bu nedenlerle, daha ortaçağlardan başlayarak, bazı küçük sarraflar, kendilerine emanet edilen altın (ya da gümüşler) karşılığında, bunların sahiplerine senetler (sertifikalar) vermeye ve onlar da ödemelerini bu senetlerle yapmaya başladılar. İnsanlar ellerindeki altın ya da gümüş sertifikalarını onları çıkaran sarrafa götürünce karşılığı olan altın ya da gümüşü geri alacaklarından emin oldukları sürece, bu senetleri bizzat paranın kendisiymiş gibi görmeye ve kullanmaya başladılar. Böylece ilk kâğıt para ortaya çıkmış oldu.

Devlet giderek altın karşılığı senet çıkaran bu sarrafların ki bunlar zamanla bankalaşmışlardır- faaliyetlerini düzen altına alarak halkın bunlara olan güvenini artırmış ve böylece kâğıt para dolaşımı (tedavülü) daha yaygınlaşmıştır. Bunun sonucu olarak, altınlar banka kasalarına gömülmüş, piyasada da sadece bunların işaretleri ya da sembolleri olan kâğıt paralar dolaşır olmuştur. *Burada vurgulanması gerekli olan nokta, banka kasalarındaki altın miktarı ile piyasada bunun sembolü olarak dolaşan kâğıt para miktarının birbirine eşit oluşudur.* Bu aynı nedenden ötürü, değer olarak da, 1 kâğıt lira 1 altın liraya daima eşittir.

Halk bankalara güven duyduğu için elindeki kâğıt paraları sık sık altına çevirme gereği duymuyordu. Hele herkesin *aynı zamanda* ellerindeki kâğıt paraları altına çevirmek üzere bankalara başvurma olasılığı çok azdı. Bu durumu gözlemleyen bankacılar, kasalarındaki altından daha fazla kâğıt para çıkarmalarının kendilerini güç duruma sokmayacağını gördüler ve bu olanaktan yararlanmaya başladılar. Böylece, artık kasalardaki altın miktarı ile dolaşımdaki kâğıt para miktarı arasındaki eşitlik kalkmış oldu.

Açıktır ki piyasaya bu yolla karşılıksız para çıkarma olanağının ölçüsüz bir biçimde kullanılması, halkın kâğıt

paraya olan güvenini sarsabilirdi. Oysa, biliyoruz ki, para, para olma niteliğini halkın bu genel güveninden alır. İşte bundan ötürü, bazı memleketlerde bankaların bizzat kendileri, bazı memleketlerde de devlet, kanun çıkararak, bu konuyu bir yönteme (usule) bağlamışlardır. Bu yöntem, esas olarak, kasalardaki altın ile basılacak kâğıt para arasında belli bir oranı korumak biçimindedir. Örneğin, bu oran 1/3 ise, bu, kasadaki 1 altın lira karşılığında, piyasaya en çok 3 kâğıt lira çıkarılabilecek demektir. Bu orana, *karşılık oranı* da denir. *Karşılık oranının görevi, dolaşımdaki kâğıt paraların, gerektiğinde, hiç değilse bu oranda altınla ödenmesini güvence altına almaktan çok, toplam kâğıt para miktarını sınırlamaktır. Burada vurgulanacak nokta, dolaşımdaki kâğıt para miktarı, kasalardaki altın miktarından daha çok, örneğin 3 katı olduğu halde, 1 kâğıt liranın değerinin gene de 1 altın liraya eş olduğudur.* Çünkü, hâlâ, bankaya 1 kâğıt lira götürüldüğü zaman, karşılığında tam bir altın lira alınabilmektedir. *Buna, kâğıt paranın altına çevrilebilirliği (altın konvertibilitesi) diyoruz.*

Kâğıt paraya, bu biçimde, altına çevrilebilme olanağı tanındığı sürece, memleketteki para düzeni (para standardı) altına dayanıyor demektir. Buna *altın para standardı* denir. *Bu standartta, kâğıt paranın altın olarak değeri bellidir ve memleketteki para miktarı, memleketteki altın miktarı tarafından belirlenir.* Altın miktarı değiştikçe, para miktarı da ona bağlı olarak değişir. Demek oluyor ki, altın para standardında, memleketteki para miktarı keyfi olarak artırılıp azaltılmaz. Bu, memleketteki altın miktarının artıp azalmasına bağlı olarak, kendiliğinden olur. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Batı Avrupa'da yürürlükte olan para düzeni, böyle bir altın para standardıydı.

Birinci Dünya Savaşı sırasında, hükümetler, artan askeri masrafları karşılamak için, sürekli olarak karşılıksız para basmak zorunda kaldılar. Böylece, memleketteki para hacmi, altın hacminden bağımsız olarak artmış oldu. Bunun doğal bir sonucu olarak, hükümetler de kâğıt paranın altına

çevrilebilirliğini kaldırdılar. Çünkü eğer böyle yapmasalardı, ellerinde kâğıt para bulunan insanların bu kâğıt paraları altına çevirmek istemeleri karşısında âciz kalırlardı. Böylece, artık dolaşımdaki kâğıt paranın altınla hiçbir ilişiği kalmamış oldu. Savaştan sonra, bazı memleketler tekrar altın esasına dönmek için çabalar göstermişlerse de bunların hepsi başarısızlığa uğramıştır. Yalnız Amerika Birleşik Devletleri altın standardını 1971 yılına kadar sürdürebilmiştir. Bu yılda doların altına çevrilebilirliğini kaldırarak o da bu sistemden ayrılmıştır. *Burada vurgulanacak nokta, karşılıksız kâğıt paranın, bizzat bir değer taşımaması ve değerinin tamamıyla itibarî oluşudur.* Bunun doğal bir sonucu olarak, kâğıt para yalnız bir memleketin kendi siyasal sınırları içinde geçerlidir. Oysa altın ya da altın konvertibilesi olan kâğıt paralar, aynı zamanda milletler arasında da geçerlidirler. Bundan ötürüdür ki, dolar 1971'e kadar milletlerarası bir para iken, bu tarihte altına çevrilebilirliğini kaybedince, bu niteliğini de büyük ölçüde kaybetmiştir.

Paranın somuttan soyuta doğru olan bu evriminin son halkası, hiçbir maddî vücudu olmayan, *hesap parası* ya da *banka parasıdır.* Gerçekten, bankalar, kendilerine yatırılan kâğıt paralar karşılığında bunların sahiplerine *mevduat hesabı* açarlar. Mevduat sahipleri, ödemelerini, bankadaki mevduatları üzerine çek çekerek yaparlar. Örneğin Ahmet, Mehmet'e olan 1000 liralık borcunu, bankadaki hesabından 1000 lira sildirip bunu Ahmet'in hesabına yazdırmak suretiyle ödeyebilir. Böylece, bankalardaki vadesiz mevduat hesapları, tıpkı para gibi görev yaparlar.

İnsanlar bankalardaki vadesiz mevduatlarını istedikleri zaman asıl paraya çevirebileceklerinden emin oldukları sürece, ödemelerinde çek yani hesap parası kullanmayı tercih ederler. *Böyle olunca, bankalar, tıpkı kasalarındaki altından çok kâğıt para çıkardıkları gibi, bu sefer de, kasalarındaki kâğıt paradan çok banka parası çıkarırlar, yani vadesiz mevduat hesabı açarlar.*

Hesap parasını bankalar yarattıkları için, aşırı mik-

tarda artırılması tehlikesi yardır. Bunu önlemek için, altın standardında kâğıt para çıkarılmasına uygulandığı gibi, gene belli bir karşılık oranına uyulması zorunlu kılınır. Örneğin bu oran 1/5 (%20) olarak saptanmışsa, bankalar kasalarındaki kâğıt paranın ancak 5 katı kadar hesap parası yaratabilirler. *Hesap parası ile ilgili olarak vurgulanacak iki nokta vardır : Birincisi, bu paranın memlekette var olan para standardı ne ise ona bağlı oluşu, ikincisi de para olma niteliğini kanundan değil, fakat uygulamadan almış olmasıdır.* Gerçekten, hiç kimse banka parasını, yani çek ile yapılacak bir ödemeyi kabule mecbur değildir. Ama memleketimizde bile ödemelerin yarısına yakın bir kısmının bu para ile yapıldığı söylenebilir.

Soru 8 : Para standardı (sistemi, esası) ne demektir?

Ülkeler, paralarının değerini ve miktarını —ki bunlar zaten birbirlerine bağlıdırlar— belli bir esasa göre belirlerler. Böyle yapmazlar da keyfi bir biçimde hareket ederlerse parasal düzen altüst olur, ekonomik hayat felce uğrar. İşte ülkelerin paralarının yönetimi için kabul etmiş oldukları bu esasa *para standardı* (mikyası) denir.

Bir para standardından söz edebilmek için şu iki hususun gerçekleşmiş olması gerekir :

1. Para birimi tanımlanmalı, yani değeri saptanmalıdır;
2. Tedavüle ne kadar para çıkarılacağını belirleyen bir yöntem ortaya konmalıdır.

Bu iki husus gerçekleştiği zaman para yönetimi keyfilikten kurtulmuş ve karşımıza bir para standardı çıkmış olur.

Para miktarı ancak para biriminin değerine bağlı olarak ölçülebileceği, yani onu da içerdiği için, para standardını, sadece tedavüle çıkarılacak para miktarının belirlenmesi yöntemi olarak da tanımlayabiliriz.

Bir yönteme göre hareket etmek, rastgele (keyfî) hareket etmekten iyidir ama mutlaka en iyi hareket etmek olmayabilir. Çünkü yöntemin kendisinde kusurlar bulunabilir, ya da, zaman içinde toplum koşulları değiştikçe eskiden kusursuz işleyen bir yöntem bugün aksayabilir. Nitekim para standartları için durum böyledir.

Para standartlarını iki büyük gruba ayırabiliriz:

1. Maden para standardı,
2. Kâğıt para standardı.

Maden para standardında, para biriminin değeri, standart olarak alınan madene —ki bu, ya altın ya da gümüştür— göre sabit tutulur ve para miktarı da bu koşula bağlı kalınarak ayarlanır. Tarihte hem altının, hem gümüşün bir arada para olarak kullanıldıkları olmuştur. Buna *çift maden standardı* denilir. Maden para standartlarının işleyişleri aynı olduğundan, bunlardan sadece en önemlisi olan altın standardının incelenmesi yeterlidir.

Kâğıt para standardına gelince, bu standart, maden standardı gibi, birkaç cümleyle özetlenecek kadar basit ve yalın değildir. Çağımızın para sorunları bu standartta düğümlenmiştir. İzleyen sorularda her iki para standardını ayrı ayrı göreceğiz.

Soru 9 : Altın para standardından söz etmenin ne gereği vardır?

Birinci Dünya Savaşı'na gelinceye kadar bütün ülkelerin paraları altına bağlıydı, yani dünyada altın standardı egemendi. Savaş sırasında hükümetler, artan para gereksinmelerini karşılamak için, geçici olarak, bu sistemden ayrılmak zorunda kalmışlardı. Ancak ne var ki, savaştan sonra artık eski sisteme dönmek güçleşmişti. Nitekim, ABD dışında ötekı bütün ülkelerin bu yöndeki denemeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştı. İkinci Dünya Savaşı arifesine ge-

lindiğinde, altın para standardı yalnız ABD'de kalmıştı. 1971 yılında bu ülke de standardı terketmek zorunda kalmış ve bu tarihten sonra altın para standardı tamamıyla tarihe karışmıştır.

Altın para standardı, artık tekrar dönmemek üzere ortadan kalkmış olduğuna göre, bu standardı incelemenin ne yararı olabileceği haklı olarak sorulabilir. Bu soruya iki ayrı yanıt verilebilir. Birincisi şudur : Altın para standardı, günümüzdeki para sorunlarının anlaşılmasında ve çözümünde aydınlatıcı ve yol gösterici bir rol oynar. Tıpkı bugün hiçbir gerçekliği olmayan tam rekabet düzenini bilmenin günümüzün gerçeği olan tekelci devlet kapitalizminin anlaşılması için yararlı ve hatta zorunlu olması gibi. İkinci yanıt da şudur : Her ne kadar altın standardı ortadan kalkmışsa da altın, para olma niteliğini tamamıyla kaybetmemiştir. Özellikle uluslararası ödemelerde altın hâlâ para olarak kullanılmaktadır. Dahası, ulusların ortak bir para yaratma çabalarında altın hâlâ gündemdedir.

Soru 10 Altın para standardı nedir ve nasıl işler?

Altın standardının, aşağıda göreceğimiz üzere, çeşitleri vardır. Fakat bunların hepsinde bulunan ortak nitelik, para ünitesinin satın alma gücünün altın cinsinden sabit olmasıdır. Burada söz konusu olan yalnız yasal tedavül zorunluğuna sahip olan standart para değil, fakat ülkede tedavül eden bütün paralardır. Para biriminin değerini altın cinsinden sabit tutabilmek için bazı koşulların gerçekleşmesi gereklidir. İşte, altın standardının özelliğini oluşturan bu koşullar şunlardır :

1. *Para biriminin değeri altın cinsinden tespit edilmiştir.*

2. *Tespit edilmiş olan oran üzerinden altının paraya, paranın altına çevrilmesi serbesttir.* Bu koşul, para otoritesinin tespit edilmiş fiyat üzerinden altın alıp satmayı yükümlenmesi yolu ile gerçekleşir. Para otoritesinin bu yü-

kümlülüğü, kendisine getirilecek paraları altına, altınları da paraya çevirmek zorunda olması demektir. Açıktır ki bu olanak paranın altın cinsinden değerinin (yani altın fiyatının) sabit tutulması için yeterlidir (*).

3. Ülkeye altın dışalımı ve ülkeden altın dışsatımı serbesttir. Bu koşul, paranın altın cinsinden değerinin yalnız ülke içinde değil, bütün dünyada sabit olmasını sağlar. Gerçekten, örneğin altının Türk parası cinsinden fiyatı ülke içinde ve, dışında farklı ise, altının serbestçe dışalımı ve dışsatımı sayesinde bu fark kendiliğinden ortadan kalkacaktır. Eğer dışardaki fiyat daha yüksekse, spekülatörler bu farktan yararlanmak için dışarıya altın satacaklar, aksi halde de dışarıdan altın alacaklardır.

Bir ülkede yukarıdaki koşullar yerine geldiği zaman o ülkede altın standardı var demektir. Altın standardı, tarihi gelişimi içinde üç biçimde uygulanmıştır :

a. Altın sikke standardı,
b. Altın külçe standardı,
c. Altın kambiyo standardı.

Bunları sırasıyla görelim.

a. *Altın sikke standardı :* Altın standardının ilk ve en saf biçimi altın sikke standardıdır. Bu sistemde altın bizzat sikke halinde tedavül etmektedir. Darphaneler, ihmal edilecek kadar küçük bir ücret karşılığında, kendilerine getirilecek külçe altınlardan sikke basarlar ya da sikke altınları eriterek külçe haline sokarlar. Büyük para tutarlarının sikke biçiminde taşınmasındaki güçlük dolayısıyla, uygulamada sikkelerin yanı sıra ve sikkeleri temsil etmek üzere

(*) Aynı ilişki para ile öteki herhangi bir mal arasında da kurulabilir. Örneğin Toprak Mahsulleri Ofisi buğdayın kilosunu 10 liradan alıp satmayı yükümlenirse, paranın değeri buğday cinsinden tespit edilmiş olur. Çünkü artık hiç kimse ofisten 10 liraya alabileceği buğday için başka birine örneğin 11 lira ödemeyeceği gibi, ofise 10 liraya satabileceği buğdayını da başka birine örneğin 9 liraya satmayacaktır.

kâğıt paralar da çıkarılmıştır. Bu kâğıt paralar da sikkelerin tabi olduğu sınırlama ve koşullarla çıkarıldıklarından, standardın niteliğinde hiçbir değişiklik yapmazlar. Yani kâğıt para sikkeye başabaş tahvil edilebilir.

b. *Altın külçe standardı :* Bu standartta artık tedavülde altın sikke yoktur. Yasal tedavül zorunluğu olan para, altına çevrilebilen (tahvil edilebilen) kâğıt paradan ibarettir. Ancak bu kâğıt paralar, sikkeye değil, asgari haddi tespit edilmiş olan altın külçelerine dönüştürülebilirler. Standarda ismini veren de bu özelliğidir. Buna göre Merkez Bankası'na 1 lira götüren kimseye karşılığı olan altın verilmemekte, fakat örneğin 15 bin lira götürene bunun karşılığı olan altın külçe olarak verilmektedir.

Bu düzenleme biçiminin pratik sonucu, altının iç ödemelerde kullanılmasını sınırlamak, altını sadece dış ödemelere tahsis etmektir (ayırmaktır). Bu suretle altın kullanılmasında tasarruf sağlamak, yani aynı miktar altın karşılığı olarak, sikke standardına göre, daha fazla para basmak mümkün olmuştur.

c. *Altın kambiyo standardı :* Bu standartta, altının yerini altına çevrilebilen bir yabancı para (kambiyo, döviz) almaktadır. Bu nedenle, bir ülke millî parasını böyle bir yabancı paraya sabit bir kur üzerinden serbestçe konvertibl (değiştirilebilir) yaptığı zaman altın kambiyo sistemini kabul etmiş olur.

Dikkat edilecek olursa altın kambiyo standardı, öbür iki standarttan farklı olarak, bağımsız bir sistem oluşturmamaktadır. Gerçekten, bir ülkenin bu standardı kabul edebilmesi için doğrudan doğruya altına bağlı bir yabancı paranın varlığı şarttır. Yani bütün ülkelerin aynı anda altın kambiyo standardında olmaları olanaklı değildir.

Altın kambiyo standardı, dünya altın stokunun daha tasarruflu bir biçimde kullanılmasını sağlar. Bu sayede aynı bir altın stoku birden fazla ülkenin paraları için karşılık görevi yapmış olmaktadır.

A. *Altın standardının işleyişi :*

Altın standardında para hacmini ülkede varolan altın miktarı belirler (*). Altın karşılık oranının % 100 ya da daha az olmasının bu bakımdan bir önemi yoktur. Karşılık oranının küçük olması sadece aynı miktar altın karşılığında belli oranda daha fazla para çıkarılmasına olanak verir.

Bu hale göre, ülkedeki altın miktarı artınca tedavül hacmi genişleyecek, azalınca da tedavül hacmi daralacaktır. Oysa, bilindiği gibi, bir ülkedeki altın miktarının artıp eksilmesi, ödemeler bilançosunun fazla ya da açık vermesine bağlıdır. Ödemeler bilançosu fazla verdiği zaman ülkeye altın girecek, açık verdiği zaman da ülkeden altın çıkacaktır. *Böylece, görülüyor ki, altın para sisteminde para hacmi doğrudan doğruya ödemeler bilançosuna (yani dış ticarete) bağlı bulunmaktadır.* Bu nedenle altın sisteminin işleyişi dış denge sorunuyla ilgili olan bölümde incelenmiştir.

Soru 11 : Altın para standardının yararları nelerdir?

Altın para standardının iki yararından söz edilebilir :

1. Altın para standardında çeşitli ülkelerin paraları, içerdikleri ya da temsil ettikleri altın miktarına göre birbirleriyle değiştirilebileceklerinden, bu paralar arasındaki mübadele oranları, yani döviz kurları sabittir. İlerde de açıklanacağı üzere, döviz kurlarının sabit olması uluslararası mübadelelerde büyük bir kolaylık sağlamaktadır.

Ancak dikkat edilecek olursa bu yararın ortaya çıkabilmesi, yani döviz kurlarının sabit olabilmesi için, bir ülkenin tek başına altın standardında olması yeterli değildir.

(*) Altın para sisteminde de, gayet doğal olarak, mevduat (banka) parası vardır. Ancak mevduat hacmi, daha önce görmüş olduğumuz üzere, standart yasal para miktarına bağlı olduğu için, yukarıdaki yargı yalnız standart para için değil, fakat bütün tedavül hacmi için geçerlidir.

Hiç değilse başlıca ülkelerin bu standardı kabul etmiş olmaları gereklidir.

2. Altın standardının başka bir yararı, bu sistemde para çıkarılmasının objektif bir esasa bağlı oluşudur. Zamanımızda da tek tük rastlanan altın standardı taraftarları bu hususa çok önem vermektedirler. Onlara göre, eğer altın sistemi tekrar geri getirilecek olursa, hükümetler keyfi olarak para hacmini artırmak olanağından yoksun olacaklar, böylece enflasyon tehlikesinden tümüyle kurtulunmuş bulunulacaktır.

Bu noktanın önemi fazla abartılmamalıdır. Hükümetler, altın sistemini karşılarında bir engel olarak gördükleri zaman, ondan kurtulmanın çaresini kolayca bulurlar. Nitekim bulmuşlardır da. Bu nedenle *iyi para idaresinin asıl güvencesi altın standardı değil fakat iyi hükümettir.*

Soru 12 Altın para standardının sakıncaları nelerdir?

Altın standardının iki önemli sakıncası vardır :

1. Altın stokunun para gereksinimine koşut olarak değişmemesi.
2. Para biriminin pahalıya mal olması.

1. Dünya altın stokundaki artışların, hele çeşitli ülkelerin bu artışlardaki paylarının, istihdam ve produktivite (verimlilik, üretkenlik) miktarındaki (yani para gereksinimindeki) artışlar kadar olması ancak mutlu bir rastlantı sonucu olabilir. Çünkü altın üretimi yeni altın madenlerinin bulunmasına ve bunların işletilme tekniğindeki gelişmelere bağlı olduğu halde, para gereksinimindeki artış, bunlarla hiç ilişkisi olmayan, tamamıyla başka nedenlere bağlıdır. Şimdiye kadarki deneyler altın üretiminin para gereksinimine yetmediğini göstermiştir. Yukarıda sözünü etmiş olduğumuz altın külçe ve altın kambiyo sistemleri, bu yetersizlik dolayısıyla altından tasarruf etmek üzere ortaya çıkmışlardır.

Fiyatlar ve ücretler, daima tam istihdamı sağlayacak biçimde, özellikle aşağı doğru esnek olmadıklarına göre, altın sistemi ulusların ekonomik gelişmelerine engel olabilir. Yani örneğin bir ülkedeki atıl kaynaklar, sırf altın varlığı artmadığı için gereği kadar para yaratılamadığından, işletilemiyebilir.

Zaten, altın standardı, esas olarak, bu sakıncasından ötürü bırakılmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında başlıca ülkeler, artan faaliyet hacmini finanse edebilmek için, altın esasının koymuş olduğu sınırlamaları kaldırarak, gereksinmeleri kadar para basmışlardır. Bu nedenle, savaştan sonra yeniden altın standardına dönmek güç olmuş ve yapılan denemeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

2. Bilindiği gibi, paranın fonksiyonlarını yerine getirebilmesi için, değerli bir maddeden yapılmış olması zorunlu değildir. Bu nedenle, altın gibi üretimi pahalı olan bir maddenin para olarak kullanılması gereksiz bir israf niteliğindedir. Birçok emek ve kaynak sarfı ile yer altından altın çıkarıp sonra bunları tekrar Merkez Bankalarının kasalarına gömmenin ne yararı vardır. Gerçekten, örneğin atmosferdeki ani bir değişiklik yüzünden dünyadaki bütün parasal altın rezervleri bir anda bakır olsalar, insanlık bir bütün olarak bundan dolayı hiçbir şey kaybetmiş olmaz.

Kalkınmakta olan ülkeler için sorun daha da önemlidir. Çünkü bu ülkeler, altın standardını kabul ettikleri takdirde, hızla artan tedavül gereksinimlerini karşılamak için, sürekli olarak altın dışalımı yapmak zorunda kalacaklardır. Oysa dışarı sattıkları mallar karşılığında altın yerine, makine ve teçhizat dışalımı yapmaları, elbette ki, daha yararlı bir harekettir (*).

(*) Altın kambiyo sisteminde altın yerine yabancı para elde edilip o ülkenin bankalarında açılacak bir hesaba yatılır ve bunun karşılığında bir faiz de alınır. Ancak böyle bir şey, fakir ülkelerin zengin ülkelere ödünç para vermesi demek olduğundan, gene de akla uygun bir hareket sayılmaz.

Altın standardının yarar ve sakıncaları karşılaştırıldığı zaman, sakıncalarının daha ağır bastığı görülür. Zaten bu nedenden ötürüdür ki bugün altın standardında olan hiçbir ülke kalmamıştır.

Soru 13 : Kâğıt para standardı nedir ve nasıl işler?

Kâğıt para standardının temel özelliği, para biriminin, kâğıt gibi maliyeti ihmal edilecek kadar az olan bir maddeden yapıldığı için, bizzat kendisinin bir mal değeri olmamasıdır. Böyle olunca, tedavüle çıkarılacak para miktarını belirleyecek maddi bir ölçü, dışardan dayatılan nesnel bir sınırlama da yok demektir. Devlet, para hacmini, kendi düşüncelerine göre, istediği biçimde ayarlar. Para miktarının ayarlanmasında çeşitli devletler ve aynı devlet çeşitli zamanlarda farklı düşüncelere göre hareket edebilecekleri için, kâğıt para standardı terimi, altın standardı gibi belli bir sistemi tanımlamaktan çok, para yönetiminin maddi sınırlamalardan arındırılmış ve serbestleştirilmiş olduğunu ifade eder. Ancak bu serbesti keyfilik değil, fakat sadece para yönetiminde uygulanacak kuralın (standardın, sistemin) seçimindeki serbestliktir.

Kâğıt para standardında, para birimi başlıca malların belli miktarlardaki bileşiminden oluşan bir mal sepetinin değeri olarak tanımlanır. Yani, altın standardında para birimi olarak tanımlanan altın miktarının yerini, bu standartta belli bir mal sepeti almıştır. Bu durumda ülkedeki para miktarını da bu mal sepetlerinin miktarı belirler. Para miktarı, ülkedeki mal sepeti miktarına yani toplam mal ve hizmet üretimine koşut olarak ayarlanınca, açıktır ki, bir mal sepetinin değeri ya da aynı şey demek olan paranın değeri sabit tutulmuş olur. Böyle yapılmaz da sepet miktarından fazla para çıkarılırsa, sepetin değeri artar yani paranın değeri düşer, aksi durumda da sepetin değeri düşer yani paranın değeri yükselir.

Mal sepetinin ve dolayısıyla paranın değerindeki değişmeler, uygulamada, genel fiyat endeksi ile ölçülür. Bu endeksin değişmemesi, yani fiyat istikrarı, para değerinin de değişmemesi anlamına gelir. Bunu sağlamanın yolu da, fiyat endeksi yükseldiği zaman para hacmini daraltmak, düştüğü zaman da para hacmini genişletmektir. O halde, kâğıt para standardına tam olarak bağlılık, para hacminin fiyat istikrarını sağlayacak biçimde yönetilmesiyle (ayarlanmasıyla) gerçekleşir. Başka bir deyişle, kâğıt para sisteminde amaç ve aynı zamanda sistemin mantığına uygun işlemesinin koşulu, fiyat istikrarıdır.

Soru 14 : Kâğıt para standardının yararları nelerdir?

Kâğıt para standardının yararları, esas olarak, bu sayede altın para standardının sakıncalarının ortadan kaldırılmış olmasıdır. 12'nci soruda açıklanmış olan bu sakıncalar, özet olarak, a) para olarak kullanılan nesnenin (altının) değerli (pahalı) bir madde olması ve b) altın miktarının ülkenin para gereksinmesine koşut olarak artırılamaması idi. Kâğıt para standardında bu iki sakınca da söz konusu değildir. Para, kâğıt gibi ucuz bir maddeden yapılmış olduğu gibi, miktarı da duyulan gereksinmeye göre istenildiği kadar artırılabilir. Zaten, kâğıt para, esas olarak, altın paranın bu sakıncalarından ötürü ortaya çıkmıştır.

Bunlara ek olarak, kâğıt para standardının başka bir yararı, paranın bir ekonomi politikası aracı olarak kullanılmasına olanak vermesidir. Gerçekten, ekonomik ve toplumsal gelişme süreci içinde para, sadece mübadelelere aracılık yapan pasif (edilgin) bir araç olmaktan çıkmış, ekonomik yaşamı etkileyebilen aktif (etkin) bir öğe halini almıştır. Böyle olunca, para miktarındaki değişmeler, yalnız fiyatları değil, fakat belki de daha büyük ölçüde satış ve üretim miktarını, faiz haddini ve gelir dağılımını değiştirebilmektedir.

İşte bu olanaktan yararlanarak hükümetler parayı, gittikçe artan ölçülerde, bir politika aracı olarak kullanmaya başlamışlardır. Oysa, altın para standardında, bu olanak hiç yok değildi ama ancak sistemin mantığı zorlandığı ölçüde, sınırlı olarak vardı.

Soru 15 Kâğıt para standardının sakıncaları nelerdir?

Kâğıt para standardının amacı fiyat istikrarını sağlamaktır. Bu amaç, elbette ki, altın sisteminde olduğu gibi, sadece altın fiyatının istikrarını sağlamaktan çok daha önemli ve anlamlıdır. Böyle olmakla beraber, bu sistemin ya da amacın da önemli kusur ve sakıncaları vardır. Bunları üç başlık altında inceleyebiliriz.

1. *İstihdamla ilgili sakınca :*

Ekonomik yaşamın düzenlenmesinde fiyat istikrarı, göz önünde tutulması gereken çok önemli bir amaç olmakla beraber tek amaç değildir. Tam istihdam (yani kimsenin işsiz kalmaması) ve hızlı ekonomik büyüme de bir ülke için çok önemli amaçlardır.

Örneğin fiyat istikrarı büyük bir işsizlik pahasına sağlanmış olabilir. Bu durumda, sırf fiyat istikrarı var diye ekonomik düzenin iyi işlediğini düşünemeyiz. Çünkü insanlar her şeyden önce geçimlerini sağlayacak bir iş sahibi olmayı ve ancak bundan sonra fiyat düzeyinin istikrarlı olmasını isterler. Başka bir deyişle, fiyat istikrarı, eğer tam istihdam düzeyinde sağlanmışsa, ekonomik düzenin iyi işlemekte olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Oysa, istihdam düzeyi ile fiyat istikrarı arasında ters bir ilişki vardır. Bir ülkede istihdam düzeyi yükselirken fiyatlar da yükselir, yani fiyat istikrarı korunamaz. Bunun nedeni, azalan verim yasasının ekonominin bütünü için de geçerli olmasıdır. Gerçekten, teknolojik düzey sabitken ekonomi genişlemeye başlayınca gittikçe daha az verimli top-

raklar ya da madenler işletilmeye ve daha vasıfsız insanlar çalıştırılmaya başlanır. Bu durum marjinal maliyetleri ve dolayısıyla fiyatları yükseltir. Fiyatlar yükselmeden istihdam düzeyinin artırılabilmesi için üretimin sabit masraflarla artırılabilmesi gerekir ki, bu, kısa dönemde ve ekonominin bütünü için söz konusu olamaz.

Demek oluyor ki, fiyat istikrarı ile yüksek istihdam düzeyi arasında bir tercih yapmak zorunluğu vardır. Fiyat istikrarı istiyorsak işsizliğe, yok eğer işsizlik istemiyorsak fiyat istikrarından vazgeçmeye razı olmamız gerekmektedir.

2. *Gelir dağılımı ile ilgili sakınca :*

Fiyat istikrarı esas olunca, üretimdeki verim artışlarından (yani maliyet ucuzlamalarından) önce ve doğrudan doğruya işveren kapitalist sınıf yararlanır. Bundan emekçilerin de pay alabilmeleri için fiyatlar sabit kalacağına göre, gelirlerinin (ücret ve maaşlarının) artması gerekir. Oysa, biliyoruz ki, uygulamada, verim artışları, ücret ve maaşlara hem azçok bir gecikme ile hem de eksik olarak yansır. Böylece gelir dağılımı emekçiler (ücretliler) aleyhine bozulmuş olur.

Aynı bozulma ekonomiyi oluşturan sektörler ve her sektördeki işletmeler arasında da söz konusudur. Çünkü verim artışları bütün sektörler ve işletmelerde aynı zamanda ve aynı ölçülerde olmaz. Bu nedenle verim artışları, nerede gerçekleşmişlerse oranın kârını ve dolayısıyla o sektör ya da işletmenin milli gelirdeki payını artırır.

Demek oluyor ki, fiyat istikrarı, var olan gelir dağılımı sürekli olarak bozulmadan sürdürülemez. Başka bir deyişle, fiyat istikrarı gelir dağılımındaki istikrarla çelişir.

3. *Fiyat istikrarının ölçülmesindeki güçlük ile ilgili sakınca :*

Fiyat istikrarı, ya da aynı şey demek olan para değerini korumak temel amaç olunca, açıktır ki, her şeyden önce

bundaki değişmeleri ölçebilmek gerekir. Bunu yapmak için elimizde bulunan tek araç fiyat endeksleridir. Oysa, izleyen soruda göreceğimiz üzere, fiyat endeksleri, para değerindeki (satın alma gücündeki) değişmeleri ölçmek bakımından yetersiz ve kusurlu bir araçtır. Böyle olunca, kâğıt para sistemi, âdeta pusulası iyi işlemeyen bir geminin durumuna düşmektedir.

Demek oluyor ki, kâğıt para sistemi, yukarda değinmiş olduğumuz önemli kusurlarla maluldür. Buna rağmen uzun bir süredir uygulanmakta olması, çaresizlikten, seçilebilecek başka bir sistemin olmamasındandır. Yoksa bu kusurların kuramsal nitelikte olup, uygulamada söz konusu olmamalarından değil.

Soru 16 Fiyat endeksleri para değerindeki değişmeleri ölçmek bakımından niçin yetersizdir?

Genel fiyat düzeyindeki ya da aynı şey demek olan para değerindeki değişmeleri ölçmek üzere kullanılan (Lespeyres) fiyat endeksinin nasıl yapıldığını görelim : Önce belli bir yılda, ülkede kullanılan tüm mal ve hizmetleri — aralarındaki oransal ilişkileri koruyarak — içeren belli büyüklükte bir mal sepeti oluşturulur. Sonra bu sebetin değeri (malların miktarları ile fiyatlar çarpılarak) bulunur. Aynı işlem izleyen aylar ve yıllar için de yapılır. Böylece bulunan değerler, ilk yılınki 100 olmak üzere, endeks sayılarına çevrilir.

Sepetin çeşitli tarihlerde hesap edilen değerleri ve bunları temsil eden endeks sayıları — sepetin fizik içeriği hiç değişmediğinden — ancak fiyatlar değişmişse değişebilirler. Böylece biz endeks sayılarına bakarak fiyatlar genel düzeyindeki yani para değerindeki değişmeleri izler ve ölçebiliriz.

Ancak ne var ki, bu ölçmenin gerçeği yansıtması ve bir anlam ifade edebilmesi için, temel varsayımın doğru ol-

ması, yani mal-sepetinin zaman içinde hiç değişmemiş olması gerekir. Oysa biliyoruz ki gerçek böyle değildir. Bir ülkede kullanılan mal ve hizmetler, yani sepetin içeriği, zaman içinde hem çeşit, hem kalite, hem de oransal önemleri bakımlarından sürekli değişirler. Üstelik bu değişmeler, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde çok da hızlı olur. Örneğin ülkemizde çok yakın zamanlara kadar TV cihazı, tüp gaz, elektrikli mutfak aletleri hiç yoktu. Telefon, otomobil, petrol, elektrik bugüne göre çok daha az kullanılıyordu. Kumaş, ayakkabı, sağlık hizmeti gibi birçok malların kaliteleri de şimdiye göre düşüktü.

Böyle olunca fiyat endekslerinin, paranın satın alma gücündeki (değerindeki) gerçek değişmeleri yansıtmayacağı açıktır. Vurgulayalım ki, fiyat endekslerinin bu kusuru, hesaplanması ile ilgili, yani pratik değil, mantığı ile ilgili, yani kuramsaldır. Endekslerin hesabında hiçbir hata yapılmamış bile olsa bu kusur vardır.

Kaldı ki, endekslerin hesaplanmasında da birçok pratik hatalar yapılabilir. Bir kere tüm mallar sepete alınamayacakları için, sepete alınacak malların seçiminde hata yapılabilir. İkinci olarak, seçilen malların aralarındaki oransal ilişkide (her malın göreli önemini belirlemekte) de hata yapılabilir. Nihayet, her ayki fiyatların tespitinde de hatalar yapılabilir.

Fiyat endekslerinin paranın gerçek satın alma gücünü ölçmek bakımından olan yetersizliği, toptan eşya fiyatları endeksi için olduğu kadar geçinme endeksleri için de ve üstelik bunlarda daha da büyük ölçüde geçerlidir.

Soru 17 : İstihdam düzeyinin yükselmesi ile milli gelirin artması ya da ekonomik büyüme arasında bir fark var mıdır?

Önce bu sorunun önemini belirtelim. Eğer bir ülkenin istihdam hacmi ile milli geliri ya da ekonomik büyümesi arasında bir fark yoksa, yani bunlar aynı bir olayın iki ayrı

görünümü iseler, birbirlerinden bağımsız sorunlar olarak ele alınmaları gerekmez. Çünkü birinin çözümü ötekinin çözümünü de içerir.

Bu düşüncenin ekonomi politikasına yansıyan pratik sonucu, istihdam diye bağımsız bir sorunun varlığının reddedilmesi ve tek amaç olarak ekonomik büyümenin (milli geliri artırmanın) alınmasıdır. Çünkü ekonomik büyüme sağlandığı ölçüde istihdam (işsizlik) sorunu da kendiliğinden çözülecektir. Nitekim fiilen izlenen ekonomik politikalarda genel olarak bu düşüncenin benimsenmiş olduğunu görüyoruz.

Oysa bu düşünce, yani istihdam artışı ile ekonomik büyümenin aynı şeyler olduğu görüşü, yanlıştır. Bu yanlışlık, uygulamada istihdam artışının daima ekonomik büyüme ile bir arada yürüdüğünün gözlemlenmesinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten, bir ülkede istihdam artışının fiilen de kuramsal olarak da üretimde (millî gelirde) artış sağlayacağı açıktır. Bu doğrudan kalkılarak üretim artışının da *daima* istihdam artışı ile bir arada yürüyeceği düşünülmüştür. Oysa bu son düşünce doğru değildir. İstihdam ile üretim arasındaki ilişki karşılıklı değil tek yönlüdür. İstihdam arttığı zaman mutlaka üretim de arttığı halde, üretimi artırmak için mutlaka istihdamı da artırmak gerekmez.

Gerçekten, işgücünün verimini artıran teknolojik gelişmeleri uygulamaya koyarak, istihdamı artırmadan, hatta azaltarak, üretimi artırmak (ekonomik büyüme sağlamak) olanaklıdır. Böyle olunca, açıktır ki, uygulanacak ekonomi politikalarında, ekonomik büyüme ile istihdamı artırmanın (işsizliği önlemenin) birbirlerinden bağımsız ayrı ayrı amaçlar olarak ele alınmaları gerekir.

Soru 18 : İstihdamın artması mutlaka işsizliği azaltır mı?

17. soruda, istihdamın artması ile işsizliğin azalmasını aynı şeylermiş gibi eşanlamda olarak kullandık. Oysa böyle

bir varsayım da yanlıştır. Çünkü bir ülkede istihdam hacmindeki genişleme, zorunlu olarak, işsizlerin işe alınmaları ile gerçekleşmez. Aynı şey, eskiden beri işte olanların daha fazla (daha uzun süre) çalıştırılmaları ile de gerçekleştirilebilir. Kapitalist toplumlarda gözlemlenen olay daima bu ikincisidir.

Gerçekten, istihdam olanağının artması karşısında kapitalist bir işletmenin doğal eğilimi, yeni işçi almaktan çok, mevcut işçilerini, *fazla mesai* yaptırarak, daha uzun süre çalıştırmak yönündedir. Başka bir deyişle, kapitalist, aynı bir işi, daha çok işçiye yaptırmaktansa, daha az işçiye — onları daha uzun süre çalıştırarak — yaptırmayı yeğler. Çünkü bu takdirde işçi maliyeti daha az olur. Varolan işçilerine ek olarak ödeyeceği fazla mesai ücretleri, yeniden alması gereken işçilere ödeyeceği ücretlere eşit olsa bile, bu böyledir. Gerçekten, az işçi çalıştırması halinde, kapitalist, işçi başına ödenen sosyal sigorta primlerinden, çocuk yardımı gibi sosyal ödemelerden, işyerine gidiş geliş masraflarından, ücretli haftalık ve yıllık izinlerden önemli tasarruflar sağlar.

Demek oluyor ki, ekonomik büyüme, işgücü veriminin artması nedeniyle, zorunlu olarak istihdam artışı yaratmayabileceği gibi, yarattığı hallerde de, çalışma sürelerinin uzatılması nedeniyle, zorunlu olarak işsizliği azaltmaz. Oysa biliyoruz ki işsizliğin ortadan kaldırılarak çalışmak isteyen herkesin bir iş sahibi yapılması temel bir amaçtır. İşte bütün bu düşünceler, bir ülkede istihdam ya da işsizlik sorununun, başlı başına bağımsız bir sorun olarak ele alınıp çözülmesi gereğini ortaya koyar.

Soru 19 Para sunusu (arzı) nedir ve ülkemizde para sunusunu oluşturan para çeşitleri nelerdir?

Bir ülkede para sunusu — ki buna tedavül hacmi de denir — o ülkede para olarak kullanılan çeşitli araçların toplam miktarı demektir. Para sunusundaki değişmeler, fi-

yatlar, üretim ve istihdam hacmi gibi ülke ekonomisinin çeşitli yanları üzerinde etkiler yaptığı için bunları izlemenin ve özellikle denetlemenin büyük önemi vardır. Ancak para sunusunu hesaplamak, ilk bakışta göründüğü kadar kolay bir iş değildir. Güçlük, para ile para olmayan şeyler arasındaki sınırı çizmektedir.

Her ülkede, başlıca tarihi gelişmelerin sonucu olarak, çeşitli paralar tedavül (dolaşım) etmektedir. Bunları iki temel gruba ayırmak olanağı vardır :

1. *Yasal tedavül zorunluğu olan paralar :* Bu paralar, para olmak niteliklerini yasadan alırlar. Hiçbir vatandaş bu çeşit para ile yapılmak istenen ödemeleri reddedemez. Bu çeşit paraların neler olduğunun tespitinde hiçbir güçlük yoktur. Ülkemizde Merkez Bankası banknotları ve Hazinenin çıkardığı madeni ufaklık paralar, yasal tedavül zorunluğu olan paralardır.

2. *Yasal tedavül zorunluğu olmayan paralar* Bunlar para olmak niteliklerini geleneklerden, âdetlerden, halkın kendiliğinden gösterdiği güvenden almaktadırlar. Hiç kimse bu çeşit paralarla yapılacak ödemeleri kabule zorlanamaz. Bu başlık altında, karşımıza, paranınkine benzer fonksiyonlar yerine getiren birçok araç çıkmaktadır. Örneğin *devlet tahvilleri*, tüccarlar arasında tedavül eden *ticarî senetler*, son olarak bankalardaki *vadeli ve vadesiz mevduat*, ekonomik hayatta para gibi ya da paraya çok yakın roller oynamaktadır. Gerçekten örneğin devlet tahvilleri hızla ve hemen hemen hiçbir değer kaybına uğramadan paraya çevrilebilmekte ve ayrıca bazı işlerde — örneğin ihalelerde teminat akçesi olarak — nominal değerleri üzerinden para gibi kabul edilmektedir. Ticarî senetler ise, tüccarlar arasında tedavül ederek, fiilen mübadelelere aracılık etmektedirler. Bankalardaki vadesiz mevduata gelince; bunların paranın bütün niteliklerine sahip olduğunda hiç şüphe yoktur. Gerçekten bugün bankalara karşı halk arasında o kadar büyük bir güven vardır ki özellikle birbirini tanıyan kimseler arasındaki ödemelerde çek — ki bankalardaki ala-

cağın devri demektir — ile nakit para kullanılması arasında hiçbir fark gözetilmemektedir.

Acaba yukarıda sözünü ettiğimiz araçların hepsi para olarak sayılacak mıdır? Dikkat edilecek olursa, devlet tahvilleri esas olarak, likiditesi bakımından paraya yaklaşmakta, mübadele aracı olarak bu niteliği göstermemektedir. Bu nedenle, eğer devlet tahvillerini para sayacak olursak, aynı derecede likit olabilecek birçok diğer malları da para saymak zorunda kalırız. Ticari senetler ise ancak pek sınırlı kimseler arasında tedavül edebileceğinden, bir süre sonra, mutlaka paraya çevrilmek zorundadırlar. Yani ticarî senetler, paranın yerini alamamakta, fakat sadece para gereksinimini bir müddet geciktirebilmektedirler. Bunları para saydığımız takdirde, müşterisine veresiye mal satan bir bakkalın defterine yazdığı rakamları da para saymamız gerekecektir. Oysa paranın asli niteliği, iki kişi ya da on beş kişi tarafından değil, fakat *genel olarak* ödeme aracı olarak kabul edilmiş olmasıdır.

İşte yukarıdaki düşüncelerle, bugün genel olarak paranın sınırı yalnız bankalardaki vadesiz mevduatı para sayacak biçimde çizilmektedir. Bu hale göre Türkiye'deki para çeşitleri,

1. Banknot,
2. Vadesiz mevduat,
3. Madenî ufaklık para

dan ibaret bulunmaktadır. Vadesiz mevduata, *resmî vadesiz mevduat* dahil değildir. Bankalardaki mevduatın para sunusuna dahil edilmeyen çeşitlerine *para benzerleri* adı verilmektedir. Bunlar paraya olan istemin bir kısmını karşıladıkları için, ülkenin toplam para sunusundaki değişmeleri değerlendirirken, bunların miktarlarındaki değişmeleri de gözönünde tutmak gereklidir.

Tablo 1

TÜRKİYE'DE PARA SUNUSU

(Milyar lira)

	30 Aralık 1983	31 Aralık 1985
Dolaşımdaki para	551.9	735.5
Vadesiz ticari mevduat	810.3	1042.7
Vadesiz tasarruf mevduatı	589.4	442.7
Merkez Bankasındaki mevduat	17.3	31.8
TOPLAM	1968.9	2252.7

KAYNAK İş Bülteni, Nisan Haziran 1984, 1985. s. 30.

Soru 20 Merkez Bankası neye göre para basar (emisyon yapar)?

Türkiye'de kâğıt para standardı yürürlükte olup, sınırsız yasal tedavül zorunluğuna sahip olan para çeşidi banknottur. Banknot çıkarma imtiyazı Merkez Bankası'nın tekelindedir. Demek oluyor ki banknot hacminin belirlenmesinden Merkez Bankası sorumludur.

Merkez Bankası banknot çıkarmak (emisyon yapmak) hususunda tekele sahip olmakla beraber serbestiye sahip değildir. Merkez Bankası yasasında bankanın hangi hallerde emisyon yapabileceği sıkı bir biçimde belirlenmiştir. Böyle hareket edilmesinin nedeni, emisyon gibi son derece önemli bir aracın kullanılışını bir yönteme bağlamak yoluyla disiplin altına almaktır.

Merkez Bankası, esas olarak, aşağıdaki üç durumda emisyon yapabilir :

1. Altın ve döviz karşılığı,
2. Piyasa senetleri karşılığı,
3. Hazine gereksinmeleri karşılığı.

Emisyon yapılmasına müsaade edilen bu üç durumun tespitinde esas olan ölçü, bu durumların para gereksinmesi yaratan bir mal ya da hizmet artışının göstergeleri olmalarıdır. Başka bir biçimde ifade edilecek olursa, diyebiliriz

ki, yukarıda tespit edilen durumlarda emisyon yapıldığı takdirde, sadece ülkedeki reel mal ve hizmetler arttığı zaman ve bu artış miktarında para basılmış olacaktır; böylece ne gereksinme varken para kıtlığı çekilmesine, ne de gereksinimden fazla yani karşılıksız (açıktan) para basılmasına olanak verilmiş olacaktır.

Emisyon yapılmasına müsaade edilen yukarıdaki durumları, bu bakımdan kısaca inceleyelim :

1. *Altın ve döviz karşılığı emisyon :*

Altın ve döviz, yabancı ülkelerden dışalım yapmak olanağını sağlayan araçlardır. Altının ve dövizin ülkeye girmesi, ülkedeki mal ve hizmetlerin artması gibi sayılabilir. Bu nedenle, Merkez Bankası'nın, kendisine yatırılacak altın ve dövizlere karşılık olarak, bunların değerleri kadar para çıkarmasında hiçbir sakınca yoktur. Yani bu yolla çıkarılan paralar açıktan (karşılıksız) yapılmış bir emisyon sayılamaz, ve gereksiz bir para artışına neden olmaz.

2. *Piyasa senetleri karşılığı emisyon :*

Piyasa senetleri deyimi ile *kısa vadeli*, ticari, sınai ve tarımsal senetler kastedilmektedir. Bu senetler, mübadele edilecek bir mal mevcut fakat bunu satın alacak para mevcut olmadığı zaman düzenlenirler. Gerçekten hiç kimse, elinde yeter miktarda parası varken, satın almalarını senetle yapmaz. Bu nedenle, bir piyasa senedinin varlığı, ülkede para miktarının mübadele edilecek mal ve hizmet miktarına göre az olduğunu gösteren en güçlü bir kanıttır, bir belgedir. Bu nedenle Merkez Bankası'nın *bir banka tarafından* getirilecek olan böyle bir senet karşılığında emisyon yapmasının hiçbir sakıncası olmayacağı açıktır.

Merkez Bankası, piyasa senetlerini ancak bir banka getirdiği takdirde kabul eder. Bireyler doğrudan doğruya Merkez Bankası'na senet götüremezler. Piyasa senetlerinin, Merkez Bankası'na gelmelerinden önce bir bankaya *iskonto* ettirilmesi zorunluğu, bu senetlerin tedavüldeki para ile finanse edilmesi olanaklarının araştırılmasını sağlamak için-

dir. Bu nedenle, bankaların Merkez Bankası'na reiskonta getirdiği senetler, gerçek bir para kıtlığını ifade etmektedirler.

Merkez Bankaları, piyasa senetlerinden başka, bazı koşullarla tahvil karşılığı da emisyon yaparlar. Merkez Bankası, 26 Ocak 1970 tarihinde yürürlüğe giren 1211 sayılı yasaya göre, bazı koşullarda, orta vadeli (beş yıla kadar vadeli) senetler karşılığında da emisyon yapabilmek olanağına sahip kılınmıştır.

3. *Hazine gereksinmeleri karşılığı emisyon :*

Hazine gereksinmeleri karşılığında emisyon yapılması, devlet masraf ve gelirlerinin zaman bakımından birbirlerine uymamasından doğan bir zorunluktur. Ancak bunun da yukarıdaki durumlardan farkı yoktur. Çünkü hazine gereksinmeleri karşılığında emisyon yapılması, kamu hizmetleri üretiminin parasızlık yüzünden azalmasını önlemek içindir. Bu bakımdan, tıpkı piyasa senetleri karşılığında yapılan emisyona benzemektedir. Yapılan emisyonun aynı bütçe yılı içinde ödenmesi koşul olduğundan, bu nedenle basılan paraların da karşılıksız sayılmasına olanak yoktur.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılacağı üzere Merkez Bankası, esas olarak, piyasa senetlerini daha elverişli koşullarla (reiskont haddini indirerek ve senetlerde aradığı nitelikleri kolaylaştırarak) reiskonta kabul etmek ya da aksini yapmak yoluyla banknot hacmini azaltıp çoğaltmak olanağına sahiptir.

Soru 21 Merkez Bankası emisyon miktarını nasıl denetler?

Merkez Bankası, altın ve döviz karşılığı basacağı para miktarını belirlemede özgürlüğe sahip değildir. Çünkü kendisine getirilen altın ve dövizi bazen satın alması bazen de almaması söz konusu olamaz. Aynı biçimde, Merkez Bankası, hazine gereksinimleri karşılığı basmak durumunda ol-

duğu para miktarı üzerinde de söz sahibi değildir. Ülkemizde bu maksatla basılabilecek paranın azami miktarı, yasa ile, cari bütçe ödeneklerinin % 15'i olarak belirlenmiştir. Hazinenin bu sınır içinde kalmak koşulu ile istemde bulunacağı parayı Merkez Bankası basmak zorundadır. Demek oluyor ki, bu iki yolla yapılacak emisyon miktarının Merkez Bankası tarafından denetlenmesi (ayarlanması) ve bir politika aracı olarak kullanılması söz konusu değildir.

Böylece geriye piyasa senetleri karşılığı yapılan emisyon kalmaktadır. Merkez Bankası bu yolla yapılan emisyon miktarını ayarlamakta oldukça geniş bir özgürlüğe sahiptir. Bir kere Banka, senet karşılığı yapacağı emisyonun toplam miktarına ya da senet çeşitlerine göre miktarlarına bir tavan koyar, sonra da bu tavanı yükseltip alçaltabilir.

Başka bir denetleme yolu, Bankanın reiskonta kabul edeceği senetlerin niteliklerini değiştirmektir. Merkez Bankası, para hacmini kısmak istediği zaman senetlerde aradığı nitelikleri yükseltir, para hacmini daraltmak istediği zaman da bu konuda gevşek davranır. Birinci halde reiskonta getirilecek senet miktarı azalacağı için daha az para basılır, ikinci halde de bunun tersi olur.

Merkez Bankasının emisyon hacmini denetlemek konusunda sahip olduğu öbür önemli bir araç da, reiskont işlemlerinde uygulayacağı faiz haddidir. Buna reiskont haddi denir. Merkez Bankası reiskont haddini yükselttiği zaman, öteki bankalar reiskonta senet getirmek istemezler; çünkü kârları azalır. Bundan ötürü kendileri de iskontaya aldıkları senetleri azaltırlar. Böylece para hacmi daraltılmış olur. Reiskont haddi düşürülünce de para hacmi genişler.

Soru 22 : T. C. Merkez Bankası Yasasının emisyonla ilgili maddeleri nelerdir?

Önceki soruda Merkez Bankasının nelere göre para (banknot) bastığını ana çizgileriyle gördük. Ancak, uygulamada, özellikle piyasa senetleri karşılığı yapılan emisyonun

birçok ayrıntıları vardır. Bu ayrıntılarla da ilgilenmek isteyen okuyucular için, halen yürürlükte olan 26 Ocak 1970 tarih ve 1211 sayılı Merkez Bankası Yasasının emisyonla ilgili maddeleri aynen aşağıya alınmıştır.

Madde 45. a) Banka, asgari üç imzayı taşımak ve vadelerine en çok 120 gün kalmış olmak şartiyle, bankalar tarafından tevdi edilecek ticari senet ve vesikaları reeskonta kabul edebilir. İmzalardan biri yerine, sigorta poliçeleri ile beraber olmak üzere emtiaya veya mahsule ilişkin makbuz senedi veya varant gibi teminatın dahi kabulü caizdir Bu halde, emtia ve mahsulün kolaylıkla satılabilir neviden olmaları ve değerinin, senet tutarından, bankanın tayin edeceği oranlardan fazla bulunması şarttır. Şu kadar ki, tayin edilecek oran % 10'dan az olamaz.

Banka, mutebar saydığı iki imza ile istinaden yetinebilir.

b) Sanayi ve maden işleriyle uğraşan gerçek ve tüzel kişilerin bir banka tarafından ibraz edilecek ticarî senetleri ile;

c) Küçük sanat erbabı, esnaf ve esnaf teşekküllerinin kredi ihtiyaçlarını karşılamakla kanunla görevlendirilmiş bulunan bankalar tarafından tevdi olunacak senetler;

Vadelerinin bitimine en çok 9 ay kalmış olmak kaydıyle, maddenin (a) bendindeki şekil ve şartlar içinde reeskonta kabul edilebilir.

d) Vadesi 9 ayı aşmayan tarım senetleri de, ticarî senetler gibi reeskonta kabul edilebilir.

Banka yukarıki fıkralara göre reeskonta kabul edebileceği senetler karşılığında avans da verebilir.

Madde 46. Banka, Banka Meclisince tespit edilecek esas ve şartlar dahilinde, bankalar tarafından tevdi edilecek, vadelerine en çok beş yıl kalmış olan senetleri reeskonta kabul edebilir veya mukabilinde avans verebilir. Bu senetlerde, en az iki imzanın bulunması şarttır.

Bu madde gereğince bankalara verilecek avansların toplamı 45'inci maddenin (b) ve (c) bentlerinde yazılı senetlerin nominal değerleri toplamını geçemez.

Madde 48. Banka, Devlet tahvilleriyle, Borsada kayıtlı diğer sağlam tahviller karşılığında, Borsa değerlerinin en çok % 80'i oranında ve 120 gün vade ile bankalara avans verebilir. Şu kadar ki kendi ihraç ettikleri tahviller karşılığında bankalara avans verilmez. Bu madde gereğince bankalara verilecek avansların toplamı 45'inci maddenin (a) bendinde yazılı senetleri nominal değerleri toplamının 1/3'ünü geçmez.

Madde 50. Banka, miktarı cari yıl genel bütçe ödenekleri toplamının yüzde onbeşini geçmemek üzere Hazineye kısa vadeli bir avans hesabı açar. Bu avans hesabına uygulanacak faiz haddi ile ekonomik durum gözönünde tutularak kullanılacak avans nispeti Maliye Bakanlığı ile Banka arasında kararlaştırılır.

Madde 51. Banka, İktisadi Devlet Teşekkülleri ile iktisadi alanda faaliyet gösteren katma bütçeli idarelerin hammadde ve mahsul alımı ile ilgili, mevsimlik ihtiyaçları için düzenliyecekleri en çok dokuz ay vadeli bonolarını veya Hazine kefaletin haiz bonolarını iskonto edebilir ve karşılığında avans verebilir.

Banka, bu teşekkül ve idarelere, yatırım ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla kredi veremez.

Banka, verdiği bu krediler üzerinde her türlü kontrol yetkisini haizdir.

Bu suretle kabul edilebilecek bonoların azami hadleri ile bunlara uygulanacak iskonto ve faiz hadleri banka meclisince kararlaştırılır.

Madde 52. Banka, para arzını ve ekonominin likiditesini düzenlemek maksadıyla;

a) 45'inci maddenin (a) ve (b) bendlerinde yazılı şartları havi senetleri,

b) Devlet iç istikrazı, kamu idare ve müesseseleri tahvilleri ile ödenmiş sermayesi en az 10 milyon Türk lirası olan anonim şirketlerin borsada kayıtlı sağlam tahvillerini, alıp satabilir.

c) Hazinece gerekli provizyonların tesisi karşılığında, Devlet tahvilleri tanzim alış ve satışları yapabilir.

Maddenin (b) bendindeki işlemler Hazineye veya kamu idare ve müesseselerine kredi yardımı amacıyla yapılamaz.

Yukarıki fıkralar gereğince yapacağı işlemlere ait esas miktar ve şartlar Banka Meclisince tayin ve tespit olunur.

Bankanın bu madde gereğince yapabileceği açık piyasa işlemleri sermaye ve yedek akçeleri toplamının beş mislini geçemez.

Madde 53. a) Banka, sikke, veya külçe halinde altın alıp satabileceği gibi, altın ithal ve ihraç edebilir ve altın karşılığında avans alıp verebilir.

b) Banka, vadeli ve vadesiz her çeşit dövizi alıp satabileceği gibi, döviz karşılığında avans verebilir, bankalara kurye kredisi tanıyabilir. Banka ayrıca döviz olarak karşılıklı ve karşılıksız her çeşit avans ve krediler alabilir.

Bu fıkradaki işlemlerin esas ve şartları Banka Meclisince belirtilir.

c) Banka, ticaret ve ödeme anlaşmaları gereğince muhabir bankalara kredi verebilir.

Son fıkra gereğince alınıp satılan dövizlerden Bankaca konvertibl olduğu kabul edilmiyenlerin değerlerinde tahassul edecek değişikliklerden meydana gelecek kâr ve zarar Hazineye aittir.

Madde 54. 45, 46 ve 48'inci maddeler gereğince, Bankanın yapacağı ikrazların en yüksek haddi ve kredi nevilerine göre limitleri, ekonomik hedefler, milli para politikasının prensipleri, piyasanın kredi ihtiyacı, bankalar sisteminin likiditesi ve Bankanın portföy terekkübü göz önünde tutulmak suretiyle Banka Meclisince tespit olunur.

Soru 23 : Banka parası ne demektir?

Herkesin tam güven duyduğu mali kuruluşlar oldukları için bankaların vadesiz borçları ya da aynı şey demek olan bankalardaki vadesiz mevduat, bir servet biçimi olarak, herkes tarafından para sayılır. Ancak bunun gerçekten para işlevini görebilmesi için kimliğini değiştirmeden, yani önce

nakte (banknota) çevrilmeden, ödemelerde kullanılabilmesi gerekir. Gerçekten eğer vadesiz mevduatla bir ödemede bulunabilmek için, önce onu bankadan çekerek paraya çevirmemiz gerekiyorsa, tanımı gereği, vadesiz mevduatı para saymaya olanak yoktur. İşte çek, bu sorunu çözen, vadesiz mevduatın — olduğu gibi — para olarak kullanılmasını sağlayan bir araçtır.

Bilindiği gibi çek, özü bakımından, mevduat sahibinin bankasına yazdığı bir ödeme emridir. Banka, çeki aldığı zaman, üzerinde yazılı olan parayı getirene öder. Bu nedenle, alacaklı — borçlusuna güvenmesi koşuluyla —, borçlusunun vereceği çeki tıpkı para imiş gibi kabul etmekte hiçbir sakınca görmez. Böylece bankalardaki vadesiz mevduat, çek sayesinde, tam bir para olarak tedavül eder ve ülkenin toplam para sunumunun bir parçasını oluşturur.

Bankalardaki mevduat iki yolla oluşur. *Birinci yol,* müşterilerin bankalara para yatırmalarıdır. Bankalar yatırılan para kadar müşterilerine borçlanmış olurlar. *İkinci yol,* bankaların müşterilerine kredi açmaları, onların da bunu hemen nakit olarak çekmeyip vadesiz mevduat olarak bankada tutmalarıdır. Banka, açtığı kredinin vadesiz mevduat olarak yatırılan kısmı kadar müşterisine borçlanmış olur. Bu iki tip mevduat arasında bir ayırım yapmak gerekir. Çünkü birinci tip mevduatın oluşmasında bankaların bir rolü yoktur. Bunun miktarını tamamıyla toplumun eğilimleri belirler. Ayrıca bu tip mevduat, tedavülden çekilen nakit miktarına eşit olduğu için, ülkenin para sunusunda bir değişiklik yapmaz. Buna karşılık ikinci tip mevduatı tamamıyla bankalar yaratırlar. Bu nedenle bu tür mevduat ülkenin para sunusunu artırır, ona bir ektir. Vadesiz mevduata banka parası denmesinin nedeni de budur, yani bütünüyle bankalar tarafından yaratılmış olmasıdır. Demek oluyor ki bankalar, eğer özel bir önlem alınmazsa, istedikleri kadar banka parası yaratmakta serbesttirler. Belki buna tek engel, halkın güvenini kaybetme korkusudur.

Oysa banknot emisyonu yasa ile birçok kayıt ve koşullarla sınırlanırken, aynı işlevi gören banka parası yaratıl-

masının böyle tamamıyla bankaların takdirine bırakılması elbette ki düşünülemez. Onun da sınırlandırılması ve denetim altına alınması gereği vardır. Bunu sağlayan mekanizma, bankaların mevduatları karşılığında belli oranda bir karşılık bulundurma zorunda olmalarıdır. Karşılık, banknot, ya da ancak banknotla elde edilebilecek değerlerden oluştuğu için, bankaların bunları istedikleri düzeylerde ayarlamaları kendi ellerinde değildir. Böylece karşılık bulundurma zorunluğu, bankaların mevduat yaratma özgürlüklerinin etkin bir biçimde sınırlanmasını sağlar. Buna göre, örneğin karşılık oranı % 20 ise, bankalar kasalarında ne kadar banknot varsa, en çok bunun 5 katı kadar mevduat yaratabilirler. Uygulamada bankalar, mevduat karşılıklarını, denetlenebilmesi için, kendi kasalarında değil, Merkez Bankasında tutmak zorundadırlar. Ülkemizde karşılık oranının aşağı sınırı % 20, yukarı sınırı % 45'tir.

Soru 24 Banka parası nasıl yaratılır?

Banka parasının nasıl yaratıldığını bir örnek ile inceleyelim. Bu örnekte karşılık oranının % 20 olduğu ve ülkede tek bir banka bulunduğu varsayılmıştır.

Mevduat Hesabı	Karşılık Hesabı	Ödünç Verme Hesabı
100.00	20.00	80.00
80.00	16.00	64.00
64.00	12.80	51.20
51.20	10.24	40.96
40.96	8.19	32.77
32.77	6.55	26.21
26.21	5.24	20.97
500.00	100.00	400.00

Yukarıdaki tabloda bankaya yatırılan ilk 100 liranın tekrar borç verilerek ne yolla 500 liralık bir mevduat yarat-

tığı görülmektedir. Banka, yatırılan ilk 100 liranın % 20'si olan 20 lirayı karşılık olarak ayırdıktan sonra geri kalan 80 lirayı işletmek isteyecek ve herhangi bir kimseye borç olarak verecektir. 80 lirayı borç alan kimse bu parayı nakit olarak çekmeyip bankada bir mevduat hesabı açtıracaktır. Bu takdirde banka, bu 80 liranın % 20'si olan 16 lirayı karşılık olarak ayırdıktan sonra geri kalan 64 lirayı başka bir müşterisine borç verecektir. Bu müşteri de kendisinden önceki gibi hareket ettiği takdirde bankadaki mevduat 64 lira daha artacak ve bunun % 20'si olan 12.80 lira karşılık olarak ayrıldıktan sonra geri kalan 51.20 lira başka bir müşteriye borç verilecek ve bu böylece sürüp gidecektir. Sonuçta mevduat toplamı 500, karşılık toplamı 100 ve ödünç verme toplamı da 400 lira olacaktır (*).

Örneğimizdeki tek banka varsayımını kaldırdığımız zaman sonuçta hiçbir değişiklik olmayacaktır. Bu durumda her devrede teşekkül eden mevduat ayrı bir bankaya ait olacak, fakat bütün banka sisteminin yarattığı mevduat bunların toplamına, yani gene aynı miktara, örneğimizde 500 liraya eşit olacaktır.

Örneğimizin belki ilk bakışta gerçekçi gibi görünmeyen varsayımı, borç alan kimselerin bunu nakit biçiminde çekmeyip aynı ya da başka bir bankada mevduat olarak tutmalarıdır. Gerçekten borç alan kimselerin bunu kısmen ya da tamamıyla nakit olarak çekmesi çok olasıdır. Ancak örneğimizdeki mekanizmanın işlemesi için, borç verilen paranın bankaya mutlaka borç alan kimse tarafından yatırılması koşul değildir. Borç alan kişinin yapacağı harcamalar

---

(*) Belli bir oranda azalarak giden bir geometrik dizinin toplamını veren formül,

$$S = A \frac{1}{1-r} \text{ dir.}$$

A dizinin ilk rakamını, r dizinin azalmasını sağlayan oranı, örneğimizde, %80'i göstermektedir.

sonucunda bu parayı ellerine geçiren üçüncü kişilerin bunu bankalara yatırmaları da aynı sonucun doğması için yeterlidir.

Örneğimizdeki mekanizmanın işleyememesi, yani ilk 100 liralık bir mevduatın 500 liralık bir mevduat yaratmaması için, borç verme ve borç verilen paraların şu ya da bu biçimde tekrar bankalara yatırılması biçimindeki sürekli hareketin herhangi bir noktasında, bankalardan çekilen paranın kısmen ya da tamamen banka sistemi dışında kalması gereklidir. Bu takdirde banka sistemi sızıntıya uğramış yani likiditesi azalmış demektir. Böyle bir şey, ancak panik hallerinde, halkın bankalara olan güveni sarsıldığı zamanlarda söz konusu olur. Olağan zamanlarda bir kere banka sistemine mal olmuş paranın sürekli olarak banka sisteminin dışına sızması düşünülemez.

Kaldı ki, bu durumda da banka kasasında kalmış olan para ile bankanın vermiş olduğu ödünç para miktarı arasında ve dolayısıyla toplam mevduat arasında gene aynı ilişki vardır. Örneğin eğer kasada 80 lira kalmışsa toplam mevduat gene bunun 5 katı yani 400 lira olur.

Demek oluyor ki, yukarıdaki örneğimizde anlatılan banka parası yaratma mekanizması gerçek hayattaki olaylara da uymaktadır. Yani karşılıklardaki bir artış karşılık oranına göre mevduat hacmini kendisinin birkaç katı kadar artırmaktadır. Şüphesiz ki aynı mekanizmanın tersine işlemesi de olanaklıdır. Yani karşılıklardaki bir azalma, karşılık oranına göre, mevduat hacmini kendisinin birkaç katı kadar azaltır.

Soru 25 Banka parası miktarı nelere bağlı olarak değişir ve nasıl denetlenir?

Yukarıda yapmış olduğumuz açıklama banka parası miktarının hangi faktörlere bağlı olarak değiştiğini de ortaya koymaktadır. Bunlar, a) *karşılık oranı*, b) *karşılık miktarıdır*.

a. Karşılık miktarı sabitken yaratılabilecek banka parası miktarını belirleyen faktör karşılık oranıdır. Örneğin karşılık oranı % 20 iken, 100 liralık karşılık mukabilinde, 500 liralık para yaratılabilirken, oran % 25'e çıkarılınca 400 ve % 10'a indirilince 1.000 liralık mevduat parası yaratılabilir. Karşılık oranı küçüldükçe para yaratma olanağı artar ve oran (0) olduğu zaman bu olanak da sonsuz olur.

b. Karşılık oranı sabitken, yaratılacak para miktarının karşılığın mutlak miktarına bağlı olduğu açıktır. Karşılık miktarı ise bir yandan, 1) *Halkın elindeki parayı mevduat ve nakit arasında ne oranda bölmeyi tercih ettiğine,* öbür yandan da 2) Ülkedeki nakit *(banknot)* miktarına bağlıdır. Ülkedeki nakit miktarı sabitken halkın parasının daha büyük bir kısmını mevduat olarak tutmak istemesi, karşılık miktarını artırır. Ya da halkın bu konudaki tercihi sabitken ülkedeki banknot hacminin artması karşılık miktarını artırır.

İnsanların nakit ve mevduat arasındaki tercihlerine kumanda etmek olanaksız olduğuna göre, banka parasının miktarı, karşılık oranının ya da banknot ihracının ayarlanması yoluyla kontrol edilebilir.

Soru 26 Madeni ufaklık para nedir ve neye göre çıkarılır?

Ufak paranın işlevi, asıl paraya yardımcı olarak günlük ödemelerde kolaylık sağlamaktır. Gerçekten, ufak para olmadığı takdirde küçük ve kesirli ödemeler yapılamayacağı için günlük hayatta birçok güçlükler ortaya çıkar. Bu nedenle ufak para istemi sağlamış olduğu pratik ödeme kolaylıklarından doğmakta ve asıl para isteminden ayrılmaktadır. Örneğin asıl para istemi düşerken, ufak para istemi artabilir. Zaten madeni ufak paraların yasal tedavül zorunluğu da sınırlı olup, genel olarak üzerlerinde yazılı değerin 50 katı kadardır. Bu nedenle hükümetler de, bireyler de para ile ilgili düşüncelerinde ufak parayı dikkate almazlar.

Ülkemizde madeni ufak paraları Maliye Bakanlığı basar. Bunların miktarı da, piyasanın gereksinimine göre, el yordamıyla belirlenir.

Soru 27 Paranın dolaşım (tedavül) hızı ne demektir?

Para hacminin önemi, temsil ettiği satın alma gücünden dolayıdır. Ancak belli bir para stokunun temsil ettiği satın alma gücü, miktarına olduğu kadar her bir ünitesinin, belli bir süre içinde, ortalama olarak kaç defa mal ve hizmet satın alınmasında kullanıldığına da bağlıdır. *Para ünitesinin bir yıl içinde, ortalama olarak, el değiştirme sayısına paranın tedavül hızı denir.* Paranın tedavül hızı, ülkedeki para stokunun satın alma gücünü belirlemek bakımından, bizzat para miktarı kadar önemlidir. Gerçekten bir ülkedeki para stokunun bir yıl içindeki satın alma gücü, para miktarı (M) ile tedavül hızının (V) çarpımına eşittir. Bir çarpımda ise çarpanlardan her biri sonucu aynı oranda etkilerler. Bu nedenle paranın tedavül hızını ve bundaki değişmeleri incelemek, en az para miktarını ve bundaki değişmeleri incelemek kadar gereklidir.

Paranın muamele hızı ve gelir hızı :

Bir ülkede yapılan ödemeleri iki gruba ayırabiliriz. *Birinci grup, üretim faktörleri sahiplerine, üretime katkıda bulunmaları karşılığı olarak yapılan ödemelerdir. Bunlara gelir ödemeleri denir.* Gelir ödemelerinin bir yıllık toplamı o yılki gayrisafi milli gelire eşittir. *İkinci grup* ise her ne amaçla yapılmış olursa olsun bütün ödemeleri içine alır. Yani bu gruba gelir ödemelerinden başka, ara malların ve var olan servetlerin (tahvil, arsa, eski ev, eski mobilya gibi) el değiştirmesi, borç ödenmesi ve hibe yapılması gibi akla gelebilecek her türlü amaçla yapılan bütün ödemeler girmektedir. *Bu ödemelerin toplamı hiçbir anlamlı rakam vermez.*

İşte para biriminin bir yıl içinde ortalama olarak *sadece gelir ödemelerinde bulunmak üzere* kaç defa kullanıldığını gösteren sayıya, *paranın gelir hızı* denir. Tanımından anlaşılacağı üzere, paranın gelir hızı (V), gayrisafi milli gelirin (Y) eldeki para stokuna (M) (Banknot + Mevduat) bölünmesi ile bulunur :

$$V = \frac{Y}{M}$$

Para biriminin bir yıl içinde ortalama olarak, gelir ödemeleri de dahil, her ne nedenle olursa olsun kaç defa kullanıldığını gösteren sayıya, paranın *muamele hızı* denir. Paranın muamele hızı (V_1), ülkedeki bir yıl içinde yapılmış olan bütün ödemelerin toplamının (T_1P_1) eldeki para stokuna bölünmesi ile bulunur :

$$V_1 = \frac{T_1P_1}{M}$$

Burada T_1 toplam muamele miktarını, P_1 de bunların fiyatlarının ortalamasını göstermektedir.

Bir ülkenin milli geliri ($Y=PT$) ve para miktarı (M) bilindiği için, paranın gelir hızı (V) fiilen hesap edilebilir. Oysa mübadele hızının (V_1) hesap edilmesi olanaksızdır. Çünkü T_1P_1 çarpımı ile ifade edilen bir yıl içinde yapılmış olan toplam ödemelerin içine, ülkede o yıl ya da daha önce üretilmiş tüm mal ve hizmetler, kaç defa el değiştirmişlerse o kadar katlarıyla girerler. Örneğin eski bir otomobil bir yıl içinde kaç defa satılmışsa ve o yılki pamuk ürünü, kumaş oluncaya kadar kaç defa el değiştirmişse o kadar defa sayılırlar. Ayrıca, yıl içinde yapılan borç ve vergi ödemeleri de toplama eklenirler. Açıktır ki tüm bu ödemelerin toplamını ne doğru olarak hesap etmeye, ne de hesap edilse bile buna işe yarar bir anlam vermeye olanak vardır.

Kaldı ki, milli geliri ve bunu oluşturan mal ve hizmet fiyatlarını etkileyen harcamalarla, muamele hızının hesabında kullanılan harcamalar (ödemeler) arasında *belli* bir ilişki de yoktur. Gerçekten örneğin herhangi bir yılda daha fazla eski otomobil ve arsa satılmasının, ya da alınmasının, efektif istem yani üretim ve fiyatlar üzerinde hiçbir etkisi olmaz.

Demek oluyor ki, hem fiilen hesaplanamadığı, hem de hesaplanabilse bile işe yarar belirli bir anlam ifade etmediği için, paranın muamele hızı (V_t), ekonomik çözümlemelerde kullanılmaz. İşte bu nedenle, paranın dolaşım hızı deyiminden, daha çok, gelir hızını anlamak gerekir.

Soru 28 Paranın elde tutulma süresi ile paranın dolaşım hızı arasında nasıl bir ilişki vardır?

Eğer insanlar ellerine geçen paraları hiç bekletmeden hemen harcasalardı dolaşım hızı çok yüksek olur ve ülkenin para gereksinimi çok az bir para miktarı ile karşılanabilirdi. Ama gerçek hayatta bu böyle olmaz. İnsanlar ellerine geçen paraları hemen değil, yavaş yavaş harcarlar. Örneğin bir işçi ya da memur aldığı ücret ya da maaşını, ayın ilk gününde değil, fakat ay boyunca azar azar harcar. Hatta bunun bir kısmını hiç harcamaz, gelecek aya, oradan da öbür aya ve ila devredebilir. Böylece ülkedeki paralar sürekli olarak el değiştirmezler; bazıları kısa, bazıları uzun süre, bazıları da bütün bir yıl sahiplerinin ellerinde (ceplerinde, kasalarında ve bankalardaki vadesiz mevduat hesaplarında) hareketsiz olarak tutulurlar. Paranın ortalama olarak elde tutulma süresi ne kadar uzun (kısa) olursa, paranın dolaşım hızı da o kadar az (çok) olur. Örneğin bu süre 1 aysa, dolaşım hızı 12, 1 haftaysa dolaşım hızı 52 olur.

Demek oluyor ki, paranın dolaşım hızı ile elde tutulma süresi, aynı olayın iki ayrı görünümüdür. Zaten her ikisi de aynı biçimde bulunur : Millî gelirin para miktarına bö-

lünmesi suretiyle. Ancak şuna dikkat etmek gerekir ki bu bölmeden elde edilen sayı, parayı elde tutma süresini bulmak için yılın kaça bölünmesi gerektiğini gösterir. Örneğin, milli geliri para miktarına böldüğümüz zaman çıkan sayı 10 ise, bu, paranın bir yılda ortalama 10 defa el değiştirdiğini, ya da — aynı şey demek olan — paranın ortalama olarak yılın onda biri kadar bir süre (36,5 gün) elde tutulduğunu gösterir.

Eğer paranın dolaşım hızını V, elde tutulma süresini de (yıl cinsinden) k ile gösterirsek, aralarında aşağıdaki ilişki vardır :

$$k = 1/V$$

Dikkat edilecek olursa, k, V'nin tersidir ve aynı zamanda, milli gelirin ne kadar bir kısmının para biçiminde elde tutulduğunu da gösterir.

Soru 29 : Likidite tercihi ne demektir?

Para, bir mübadele aracı ve değer taşıyıcı olarak, istenildiği anda istenilen mala dönüştürülebilen — deyim yerindeyse — özgür bir maldır. Paranın bu niteliğine *likidite* denir.

Gerçi öteki bütün mallar da bir değer taşırlar ve bunlar da istenilen başka mallara dönüştürülebilirler ama bunun için önce satılıp paraya çevrilmeleri gerekir. Satış hem bir zaman alır, hem de bu arada malın ilk değerinden bir miktar kayba uğraması söz konusudur. Bir malın böyle satılarak paraya çevrilme yeteneğine onun likiditesi denir. Bu bakımdan mallar arasında farklılıklar vardır. Bazıları az, bazıları çok likittirler. Genel olarak taşınmazların, kullanılmış malların likiditeleri az, buna karşılık, vadesi çok yaklaşmış alacak senetlerinin, devlet tahvillerinin, borsada kote senetlerin, altının ve dövizlerin (yabancı para) likiditesi çok yüksektir. Ama bunların hiçbiri tam likit değildir; paraya çevrilirlerken ya bir zaman ya da bir değer kaybına uğra-

maları olasılığı daima vardır. Tam likit olan değer (mal) — tanımı gereği — bizzat paradır. Böyle olunca insanların ellerinde bir miktar para bulundurmaları, aynı değerde herhangi bir mal bulundurmalarına göre, önemli bir üstünlük (avantaj) ve kolaylık sağlar.

İşte paranın bu özelliğinden ötürü insanlar daima ellerinde bir miktar para bulundurmak isterler. Buna, yani *insanların servetlerinin bir kısmını para olarak ellerinde tutmak istemelerine (arzularına) likidite tercihi diyoruz.*

Soru 30 Likidite tercihinin nedenleri nelerdir? Ya da insanlar hangi düşüncelerle ellerinde hazır para bulundurmak isterler?

Önceki soruda, elde para tutmanın (likiditenin) insanlara sağladığı avantajın (yararın) ne olduğunu gördük. Bu soruda da insanların hangi nedenlerle ellerinde böyle bir avantaj bulundurmak istediklerini göreceğiz.

Şunu unutmamak gerekir ki, elde para tutmanın, sağladığı avantajlara (yarara) karşılık, neden olduğu bir de kayıp (zarar) vardır. Bu kayıp, faiz gelirinden yoksunluktur. Gerçekten, elde para tutmanın alternatifi, bu parayı faiz getiren bir yere yatırmaktır. İşte insanlar ellerinde tutacakları para mikarını belirlerlerken, bunun yararı kadar zararını da dikkate alır ve aralarında bir denge kurmaya çalışırlar. Bundan ötürüdür ki, insanları ellerinde para tutmaya iten bazı nedenlerin bulunması gerekir.

Sisteminde likidite tercihine büyük ağırlık vermiş ve bunu faiz teorisinin temel taşı yapmış olan İngiliz iktisatçısı John Maynard Keynes (1883-1946), likidite tercihi için üç neden (motif) göstermiştir. Bunlar, 1) muamele, 2) ihtiyat ve 3) spekülasyon motifleridir. Bunların ne olduklarını kısaca görelim.

1. *Muamele motifi :*

İnsanlar, gelir olarak veya satış hâsılası olarak ellerine geçen paraların bir kısmını, gerek tüketim gereksinmeleri-

ni karşılamak, gerekse işlerini yürütebilmek için gerekli masrafları karşılamak üzere, para biçiminde tutmak zorundadırlar. Aksi halde hayatlarını ya da işlerini sürdürmelerine olanak yoktur. Bu amaçla elde tutulan paranın miktarı, esas olarak, bir yandan gelirlerin ele geçtiği an ile sarfedildiği an arasındaki zaman mesafesine, öbür yandan da bu gelirlerin miktarlarına bağlıdır. Yani örneğin bir fabrikatör, mamullerini üç ayda bir paraya çeviriyorsa, elinde tutacağı para miktarı, bir yandan bu üç aya, öbür yandan da satış hâsılasına yani imalat hacmine bağlıdır. Eğer fabrikatör imalat hacmini kısar ya da imalatını üç ayda bir değil, fakat iki ayda bir paraya çevirmeye başlarsa, elinde daha az miktarda para tutmak gereksinimi duyacaktır. Aynı biçimde, bir memur da maaşı azaldığı ya da aylık değil de haftalık aldığı zaman elinde daha az miktarda para tutar.

Görülüyor ki muamele motifiyle elde tutulan para, faiz haddine karşı duyarlı (esnek) değildir. İnsanlar, faiz haddi ne olursa olsun, muamele motifiyle ellerinde tutmak zorunda oldukları para miktarını değiştiremezler (*).

2. *İhtiyat motifi :*

İnsanlar, muamele saikiyle tutmakta oldukları paraya ek olarak, bir de ilerde çıkabilecek olağanüstü bir masrafı karşılamak ya da olağanüstü kârlı bir iş olanağını kaçırmamak, yahut da bir para borcunu vadesi gelince ödeyebilmek için ihtiyat motifiyle de ellerinde para bulundururlar. Çünkü gerek bireylerin, gerekse işletmelerin hayat tecrübeleri

(*) %30-40 gibi çok yüksek faiz hadlerinde muamele motifiyle tutulan para miktarının azalması yani faize karşı duyarlı olması olanaklıdır. Çünkü insanlar, aşırı bir faiz kazancının teşvikiyle, işlerini daha az parayla çevirmeye yani paralarını daha ekonomik bir biçimde kullanmaya azami gayret gösterirler. Hatta bu halde, muamele hacminin daraltılarak para gereksiniminin azaltılması da söz konusu olabilir. Ancak böyle bir durum teorik bir olanaktır.

onlara şunu göstermiştir ki olaylar önceden tahmin edildiği ve planlandığı gibi cereyan etmez, tersine sık sık lehte ve aleyhte sürprizlerle karşılaşılır. İşte bu nedenle, insanlar ve işletmeler, ihtiyat motifiyle, ellerinde bir miktar para bulundururlar. Bu maksatla elde tutulan paranın miktarı, kısmen, ihtiyaç duyulduğu zaman hemen para bulabilmek olanağına, kısmen gelir düzeyine ve kısmen de faiz haddine bağlıdır. Gerçekten, insanlar gereksinim duydukları anda derhal borç para bulabileceklerine güveniyorlarsa, ihtiyat motifiyle ellerinde daha az para tutacaklardır. Öbür yandan gelir miktarı da bu amaçla tutulacak para miktarını etkiler. Gayet doğaldır ki zengin insanlar daha çok, fakir insanlar daha az para tutacaklardır. Son olarak, elde para tutmanın maliyeti yani faiz haddi yüksek olursa, insanlar bir miktar ihtiyatsızlık yapmayı göze alabilirler (*).

3. *Spekülasyon motifi*

İnsanlar, yukarıdakilerine ek olarak, faiz hadlerindeki değişikliklerden yararlanmak için yani spekülasyon motifiyle de servetlerinin bir kısmını ellerinde para olarak tutarlar. Keynes'in en çok önem verdiği likidite motifi budur. Çünkü bu motif ile elde tutulan para, tanımı gereği, faiz haddine karşı son derece duyarlıdır. Bu nedenle, likidite tercihi eğrisi, esas olarak, bu maksatla elde para tutma arzusunu yansıtır. Yani, faiz haddinin belirlenmesinde, asıl spekülasyon motifiyle para tutma arzusu rol oynar.

Spekülasyon motifinin Keynes'in anladığı biçimde işleyebilmesi için, ülkede, canlı bir menkul kıymetler borsasının varlığı şarttır. Oysa, az gelişmiş ülkelerde, bu çeşit borsalar birer şekilden ibaret olup pek az miktarda alışverişe sah-

(*) Çok yüksek faiz hadlerinde, ihtiyat motifiyle tutulan para miktarının faiz haddine karşı duyarlılığı fazlalaşır. Ancak önceki notta da işaret edilmiş bulunduğu üzere, bu teorik olup, normal hallerde ihtiyat motifinin faiz haddine karşı hassasiyetinin az olduğu düşünülmelidir.

ne olurlar. Bu nedenle az gelişmiş ülkelerde senetlerden çok, altın ve emlak üzerinde spekülasyon yapılır. Altın ve emlak spekülasyonu, paranın gelecekteki değeri hakkındaki tahminlere dayandığından, dolaylı bir biçimde, faiz haddi ile ilgili olmaktadır. Gerçekten, faiz haddi, tahmin edilen enflasyonu telâfi edecek kadar yükseldiği zaman altın ve emlak spekülasyonu azalacak, tersi durumda da artacaktır.

Soru 31 Paranın dolaşım hızını belirleyen öğeler nelerdir? Bunlar denetlenebilir mi?

Bir ülkede fiyatları, üretim ve istihdam düzeylerini belirleyen toplam harcamalar, para miktarı (M) ve paranın dolaşım hızının (V) çarpımı ile ifade edilir. Bir çarpımda sonucu çarpanların her biri aynı oranda etkiler. O halde toplam harcamaların belirlenmesinde ve denetiminde para miktarı ne kadar önemliyse dolaşım hızı da o kadar önemlidir.

Bir ülkedeki para miktarının (para sunusunun) nasıl belirlendiğini ve dolayısıyla bu miktardaki değişmeleri nasıl denetleyebileceğimizi biliyoruz. Acaba aynı şeyi paranın dolaşım hızı için de söyleyebilir miyiz? İşte şimdi yanıtlamaya çalışacağımız soru budur ve önemi buradadır.

Paranın dolaşım hızını, ya da aynı şey demek olan, elde tutulma süresini belirleyen öğeleri, a) yapısal öğeler ve b) faiz haddi ve geleceğe yönelik bekleyişler (tahminler) olarak iki gruba ayırabiliriz.

a. *Yapısal öğeler :*

Ülkedeki ödeme âdetleri, bankacılığın ve sermaye piyasasının gelişmişlik düzeyi, tüccarlar arasında senet kullanmanın yaygınlığı, para göndermenin aldığı süre gibi konular bu başlık altında toplanır. Örneğin ülkede ücret, maaş, kira ödemeleri aylık değil de haftalık yapılırsa, ya da sıkışılınca bankalardan kredi almak ve eldeki senetleri paraya

çevirmek kolaysa, dolaşım hızı yüksek olur. Ya da tüccarlar aralarında hiç senet kullanmıyorlarsa, işlerini hep peşin para ile yürütme alışkanlığında iseler — ki bu da ülkenin gelişmişlik düzeyi ile ilgilidir — dolaşım hızı az olur.

Paranın dolaşım hızını belirleyen bu yapısal öğelerin özelliği, kısa dönemde değişmemeleridir. Gerçekten, bir ülkenin ödeme âdetleri, bankacılığı, ticari yöntemleri ve sermaye piyasası ancak uzunca bir dönemde yavaş yavaş değişirler. Bu nedenle, yapısal öğelere bağlı olarak belirlenen dolaşım hızını kısa dönemde — ki burda kısa dönem 5-10 yıldır — değişmez kabul etmek gerekir.

b. *Faiz haddi ve geleceğe yönelik bekleyişler :*

İnsanlar muamele motifi ile yani tüketimlerini ve işlerini sürdürebilmek kaygısı ile mutlaka belli bir miktar parayı ellerinde tutmak zorundadırlar. Faiz haddindeki ya da bekleyişlerindeki değişikliklerin, bunun üzerinde bir etkisi olmaz. Ama biliyoruz ki, insanlar, ihtiyat ve spekülasyon motifleriyle de ellerinde para tutarlar. Bu maksatlarla tutulan paranın mutlaka belli bir miktarda olması zorunluğu yoktur. Bir kere, elde para tutmaktan ötürü uğranacak faiz kaybının az ya da çok olması bu miktarı etkiler; faiz haddi yükselince insanlar ellerinde daha az para tutarlar. Örneğin, birkaç yıl önce ülkemizde bir ve iki ay vadeli mevduata da yüksek faiz verilmeye başlanmıştır. Bu durumda, insanların yaz tatili için ya da giyim ve ev eşyası almak için biriktirdikleri paraları artık ellerinde tutmayıp, bir aylık, iki aylık vadelerle bankalara yatırmaları olasılığı çok artmıştır.

Ayrıca, fiyatlar ve gelirlerin seyri hakkında geleceğe yönelik tahminler de bu maksatla elde tutulan para miktarını etkiler. Örneğin, fiyatların artması bekleniyorsa, bu, elde para tutmanın maliyetini artıracağı için, elde daha az para tutulmasına neden olur. Başka bir deyişle enflasyon bekleyişi, harcamaları hızlandırarak, enflasyonu tahrik eder ve hızlandırır. Ya da insanlar gelirlerinin artacağını bek-

liyorlarsa, bugün fazla ihtiyatlı ve tutumlu olma gereğini duymaz ve ellerinde daha az para tutarlar.

Demek oluyor ki paranın dolaşım hızı, faiz haddinde ve geleceğe yönelik tahminlerdeki değişmelere bağlı olarak — kısa dönemde de — değişebilir. Ancak şurasını belirtmek gereklidir ki dolaşım hızını etkileyen bu öğeler üzerinde hükümetlerin pek bir denetim güçleri yoktur. Geleceğe yönelik tahminlerin böyle oldukları açıktır. Faiz haddi üzerindeki denetim de, hem oldukça sınırlıdır, hem de bunun sırf bu maksat için kullanılması söz konusu değildir.

Özet olarak diyebiliriz ki, paranın dolaşım hızında belli nedenlerle değişmeler olabilir. Biz bu değişmeleri izleyebilir fakat denetleyemeyiz.

Soru 32 : Mübadele denklemi nedir? Bize ne öğretir?

Mübadele denklemi, belli bir dönemde, bir ülkedeki toplam alışlarla toplam satışların birbirine eşit olduklarını gösteren bir ifadedir :

$$M. V = T. P$$

Bu denklemde M para miktarını, V paranın mübadele hızını, T alınıp satılan tüm malların fizik miktarlarını, P de bunların ortalama fiyatlarını gösterir. Öğeleri bu biçimde tanımlanınca denklemin mutlaka doğru olacağı açıktır. Çünkü denklemin sol yanı ülkedeki toplam harcamaları, sağ yanı da bu harcamalara konu olan mal ve hizmetlerin toplam değerlerini vermektedir ki bunlar zorunlu olarak birbirlerine eşittirler.

Öğeleri bu biçimde tanımlanınca, mübadele denkleminin yanları ne ölçülebilir, ne de işe yarar, anlamlı bir kavram oluştururlar. Gerçekten, T, milli geliri oluşturan o yıl yeni olarak üretilmiş mal ve hizmetlerden başka önceki yıllar üretilmiş eski binalar, makineler vb. de içerir. Üstelik bir mal yıl içinde kaç defa satılmışsa, T'nin içine o kadar

defa girer. Bu karmakarışık mal ve hizmet yığınının ortalama fiyatını gösteren P de işe yarar bir anlam taşımaz.

İşte bu nedenle, mübadele denklemini, tüm mübadeleleri değil de, sadece milli geliri oluşturan mübadeleleri gösterecek biçimde düzenlemekte yarar vardır. Bu takdirde denklemin öğelerini buna göre yeniden tanımlamak gerekir. M gene para miktarını, V paranın *gelir hızını*, T milli geliri oluşturan mal ve hizmetlerin fizik miktarını, P de bunların ortalama fiyatlarını gösterir. Böyle olunca denklemin sol yanı yani M.V çarpımı, harcama cinsinden milli geliri; sağ yanı yani T.P de üretim değeri olarak milli geliri gösterir ki bunlar gene zorunlu olarak birbirlerine eşittirler.

Mübadele denklemi, bir ayniyetin ifadesi olduğu için, bilgilerimize yeni bir şey katmaz; fakat içerdiği öğeler arasındaki ilişkileri açık bir biçimde ortaya koyduğu için, bir çözümleme (tahlil) aracı olarak büyük değer taşır. Nitekim bu denklem sayesinde, örneğin para miktarındaki bir değişikliğin, mutlaka, öteki öğelerde —eşitliğin gerektirdiği ölçülerde— değişikliklere neden olması gerektiğini görürüz, biliriz.

Soru 33 Miktar teorisi nedir?

Para değerindeki ya da aynı şey demek olan genel fiyat düzeyindeki değişmeleri, para miktarındaki değişmelerle açıklayan görüşe miktar teorisi denir. Teorinin en yalın ifadesi, şöyledir : *Para miktarındaki değişmeler, doğrudan doğruya ve aynı oranda, fiyat değişmelerine neden olur.* Örneğin, para miktarı % 10 artmış ya da azalmışsa, fiyatlar da % 10 artar ya da azalır.

Miktar teorisi, esas olarak paranın sadece mübadeleleri kolaylaştıran bir araç olduğu, ekonomik hayatta başka hiç bir işlevi olmadığı görüşüne dayanır. Bunu, mübadele denkleminden (MV=TP) yararlanarak şöyle ifade edebiliriz Para miktarının (M) değişmesi, dolaşım hızını (V) ve üretim miktarını (T) etkilemez. Çünkü bunları belirleyen (bun-

ları etkileyen) öğeler başka şeylerdir. Sırf para miktarı değişti diye bunlar değişmezler. Böyle olunca denklemde geri kalan tek öğe, yani fiyatlar (P), para miktarındaki değişmelerden doğrudan doğruya ve aynı oranda etkilenir.

Miktar teorisi kolaylıkla yanlış yorumlanabilir. Örneğin, miktar teorisi, T ve V'deki değişmelerin de P'yi etkileyebileceğini ihmal etmiştir denebilir. Gerçekten, T değişirse — M ve V sabit kalmak koşuluyla — P bundan doğrudan doğruya ve aynı oranda etkilenir. Ancak miktar teorisinin bu sonuca hiçbir itirazı yoktur. Bu, apaçık bir gerçektir. Fakat ne var ki, miktar teorisinin bu gerçekle, onun açıklanmasıyla bir ilgisi yoktur. Onun tek iddiası, vurgulayarak belirtelim, M'deki değişmelerin V'ye ve T'ye hiçbir etki yapamayacağı ve bu nedenle doğrudan doğruya ve aynı oranda P'yi değiştireceğidir.

Soru 31 Miktar teorisinin yanlışları nelerdir?

Bu sorunun yanıtlanmasına başlamadan önce, para miktarındaki değişmelerin, toplam harcama ya da aynı şey demek olan toplam istem (efektif istem) miktarındaki değişmeler olarak anlaşılması gerektiğini belirtelim. Çünkü para miktarı artırılınca artan paranın hepsinin elde atıl olarak tutulacağını, ya da azaltılınca azalan paranın hepsinin eldeki atıl para stoklarından karşılanacağını yani böylece harcama (istem) miktarının hiç etkilenmeyeceğini düşünmek, yalnız miktar teorisinin mantığına değil, asıl gerçeklere de aykırıdır. Demek oluyor ki, para miktarındaki değişmeleri, daima harcama (efektif istem) miktarındaki değişmeler olarak düşüneceğiz. Bu saptamadan (tespitten) sonra şimdi sorumuzun yanıtına geçebiliriz.

Miktar teorisi üç temel varsayıma dayanır :

1. Para miktarındaki değişmeler üretim miktarını (T'yi) etkilemez.

2. Paraya sadece mübadelelerde kullanılmak için — yani mübadele aracı olarak — istemde bulunulur.

3. Fiyatlar tam esnektir.

Şimdi bu varsayımları sıra ile ele alıp eleştirelim.

1. Miktar teorisi yanlıları, aynı zamanda, ekonominin daima tam istihdam düzeyinde bulunduğunu varsaydıkları için, sadece istem artışının üretim artışına neden olamayacağını düşünmüşlerdir. Gerçekten, eğer ülke ekonomisi tam istihdam düzeyinde çalışmakta ise, üretim ve istihdam artışı ancak nüfus artışı ya da verimi artırıcı teknolojik gelişmelerle sağlanabilir. Bu durumda, açıktır ki, para miktarının artırılması, üretim miktarını etkilemez, sadece fiyatların artmasına neden olur.

Ancak biliyoruz ki tam istihdam istisnai (kuraldışı) bir durumdur. Kapitalist ülkeler çok defa tam istihdamın çok ya da az altında bir düzeyde çalışırlar. Yani ülkede hem bir miktar işsiz insan, hem de bir miktar kullanılmayan üretim kapasitesi vardır. Bu durumda, üretimin artması için nüfusun artmasına ya da teknolojinin gelişmesine gerek yoktur. Sadece istemin (para miktarının) artması üretimin artmasına neden olabilir. Nitekim üretici girişimciler, mallarına olan istem artınca, bunu kısmen üretimlerini kısmen de fiyatları artırarak karşılarlar. Üretim ve fiyat artışlarının hangi oranlarda olacağını, ekonominin ve işletmelerin içinde bulundukları özel koşullar belirler. Atıl kapasite çoksa, harekete geçirilmesi kolaysa, üretim daha çok, tersi durumda da fiyatlar daha çok artar.

Demek oluyor ki, miktar teorisinin bu varsayımı yalnız özel bir durumda (tam istihdam durumunda) doğru, fakat genel olarak yanlış ve geçersizdir.

2. Miktar teorisi parayı sadece bir mübadele aracı olarak gördüğü için insanların parayı sadece mübadelelerde kullanmak üzere istemde bulunacaklarını varsaymış, bunun dışında bir maksatla da para isteminde bulunabileceklerini düşünmemiştir. Oysa, daha önce soru 30'da görmüş olduğumuz gibi, insanlar parayı, sadece muamele motifi ile mü-

badele aracı olarak değil, ihtiyat ve spekülasyon motifleriyle bir *servet biçimi* (değer biriktirme aracı) olarak da ellerinde tutmak isterler.

Gerçi paraya bir servet biçimi olarak da istemde bulunulması — bu maksatla elde tutulan paranın toplam para miktarına oranının değişmemesi koşulu ile — miktar teorisinin işleyişine engel olmaz ama böyle bir şey gerçeklere uygun değildir. Para miktarındaki değişmeler, insanların parayı bir servet biçimi olarak ellerinde tutma isteklerinde (istemlerinde) de değişikliklere (yani dolaşım hızının [V] da değişmesine) neden olabilir.

Demek oluyor ki, miktar teorisinin bu varsayımı da doğru değildir.

3. Miktar teorisinin işleyebilmesi için, yani para miktarı değiştikçe fiyatların da buna koşut olarak aynı oranda inmesi ya da çıkması için, fiyatların tam esnek olması (istem esnekliğinin 1'e eşit olması) gerekir. Oysa gözlemlerimiz, fiyatların, özellikle aşağı doğru fazla esnek olmadıklarını göstermektedir. Gerçekten, üreticiler mallarına olan istem düşünce, bunu olduğu gibi fiyatlarına yansıtacaklarına (yani fiyatları aynı oranda düşüreceklerine) üretimlerini kısıp fiyatları hiç ya da az bir oranda düşürmeyi yeğlerler. Bunun nedeni, üretim maliyetlerinin — ki fiyatları belirlerler — bazı parasal katılıklar içermeleridir. Örneğin ücretler, bir sözleşmeye dayandıkları için, hemen düşürülemezler. Kaldı ki, işçiler nominal (parasal) ücretlerinin düşürülmesine tepki de gösterirler. Ayrıca döviz maliyetlerinin ve eskiden alınmış borçların da parasal yükleri azaltılamaz.

İşte bu gibi nedenlerle fiyatların aşağı doğru tam bir esneklik göstermesi düşünülemez. Yukarı doğru tam esnekliğin ise yalnız tam istihdam düzeyinde söz konusu olduğunu görmüştük.

Demek oluyor ki, miktar teorisinin bu varsayımı da doğru değildir.

Miktar teorisinin doğru olmayışı, elbette ki, para miktarı ile fiyatlar arasında hiçbir ilişki bulunmadığı anlamı-

na gelmez. Hiç kuşkusuz bir ilişki vardır. Yani para miktarı (toplam istem) arttığı zaman fiyatlar artar, tersi olunca da azalır. Ancak fiyatlardaki bu değişmeler ne aşağı ve yukarı doğru simetriktir, ne de teorinin söylediği gibi para miktarındaki değişmelerle aynı oranda olur.

Soru 35 Para hacmi nasıl değiştirilir ve bu, harcamalara nasıl yansır?

Daha önce görmüş olduğumuz gibi, gerek banknot (asıl para, resmi para) gerekse banka parası, belli kurallar içinde, belli neden ya da vesilelerle basılır ya da yaratılırlar. Paranın rastgele basılıp, rastgele halka dağıtılması, elbette ki, düşünülemez. Bu böyle olunca, para miktarındaki değişmeleri, bu değişmelerin nedenlerinden bağımsız olarak ele almak doğru bir yaklaşım olmaz. Başka bir deyişle önce bir ülkede para hacminin rastgele artmış olduğunu varsaymak ve sonra bunun nerelerde kullanılacağını, ne gibi etkileri olacağını araştırmak gerçeklerle bağdaşmaz, işe tersinden başlamak olur. Çünkü *para önce piyasaya çıkıp sonra birisi onu kullanmaz, tersine önce birisi onu kullandığı için para piyasaya çıkmıştır.*

Böyle olunca, para miktarındaki değişmeleri, artış ve azalış olarak ikiye ayırmak ve ayrı ayrı ele almak gerekir. Çünkü bunlar simetrik değildirler. Gerçekten, Merkez Bankası para hacmini kısmak istediği zaman bazı senetleri reiskonta kabul etmez, ya da reiskont haddini yükseltir. Böylece hem para hacmi, hem harcamalar fiilen kısılmış olur. Oysa para hacmi genişletilmek istendiği zaman beklenenin gerçekleşmesi bu kadar garantili (kesin) değildir. Çünkü Merkez Bankası, para miktarını artırmak için, reiskont koşullarını kolaylaştırıp reiskont faizini de düşürünce reiskonta getirilen senetler mutlaka artmaz. Bu, iş adamlarının harcamalarını artırmak isteyip istememelerine bağlıdır. Aynı biçimde hazineye açılmış olan avans hesabının genişle-

tilmesi de bunun mutlaka kullanılmasını sağlamaz. Eğer hükümet planladığı bütçe harcamalarını artırmak istemiyorsa Merkez Bankası'nın sağladığı bu ek olanaktan yararlanmaz.

Demek oluyor ki para miktarını istediğimiz kadar azaltabileceğimiz halde istediğimiz kadar artıramayız. Bunu şöyle de ifade edebiliriz Para miktarının azalması karşımıza bir *olupbitti (olgu)* olarak çıktığı halde, para miktarının artması ancak bir *olanak* olarak çıkar. Bu farkı ders kitaplarındaki bir benzetme ile de açıklayabiliriz : Su içen bir atın önünden su kabı alınınca artık at — susamış da olsa — su içemez; buna karşılık önündeki su ne kadar çok olursa olsun at, bunun susuzluğunu giderecek kadar kısmını içer, gerisini içmez, içmeğe de zorlanamaz.

Durum böyle olunca, haklı olarak akla şu soru gelmektedir : O halde genişletici para politikası gütmenin, başka bir deyişle para miktarını artırma çabası içine girmenin ne anlamı vardır? İzleyen soruda bunu yanıtlamaya çalışacağız.

Soru 36 : Genişletici para politikası, para hacmini fiilen nasıl artırır? Ya da genişletici para politikası gütmenin ne anlamı vardır?

Daha önce, paranın kendiliğinden piyasaya (dolaşıma) çıkmadığını, paraya mutlaka birinin istemde bulunması gerektiğini görmüştük. Böyle olunca, para miktarının artırılması için Merkez Bankası ve öbür mevduat bankalarının çabalarının yeterli olmayacağı, bunun için asıl toplumun para isteminin artması gerektiği açıktır. O halde önce para isteminin nelerden oluştuğunu görelim.

İnsanlar parayı ya harcamak ya da ellerinde tutmak için isterler. Harcama da ya tüketim ya da yatırım için yapılır. Yani para istemi, 1) Tüketim harcaması, 2) yatırım harcaması ve 3) elde tutulmak istenen para miktarı olmak

üzere üç bölümden oluşur. O halde şimdi de bunların nelere bağlı olarak değiştiklerini görelim.

1. Tüketim harcamaları, toplumun *tüketim eğilimine* bağlıdır. Tüketim eğilimi, bir toplumun çeşitli gelir düzeylerinde yapacağı tüketim harcamaları miktarlarını gösterir. Bir toplum belli bir gelir düzeyindeyken yapacağı tüketim harcaması da bellidir. Bunun değişebilmesi için, gelir sabit olduğuna göre, mutlaka tüketim eğiliminin değişmesi gereklidir.

2. Yatırım harcamaları bir yandan *sermayenin marjinal verimliliğine*, öbür yandan da *faiz haddine* bağlıdır. Bunlardan biri, daha doğrusu aralarındaki fark, değişmedikçe yatırım harcamaları da değişmez.

3. Elde, harcamak için değil de, bir servet biçimi olarak tutulmak istenen para miktarı, bir yandan *likidite tercihine*, öbür yandan da faiz haddine bağlıdır. Bunlardan biri ya da diğeri değişmedikçe, bu maksatla yapılan para istemi de değişmez.

Sıralayacak olursak, bir toplumun para istemini belirleyen öğeler şunlardır :

a. Tüketim eğilimi,
b. Sermayenin marjinal verimi,
c. Faiz haddi,
d. Likidite tercihi.

Bunlardan en az biri değişmedikçe toplumun varolan para istemi değişmez.

Öbür yandan biliyoruz ki, toplumun para istemi artınca, Merkez Bankası ve öteki bankalar — ayrıca bir önlem almaya gerek olmaksızın — kendi işleyiş kuralları içinde kendiliklerinden para miktarını artırırlar. Böylece sorumuzun can alacak noktasına gelmiş bulunuyoruz. *Madem ki, para istemi artmadıkça para miktarı artırılamaz, o halde para miktarını artırma çabası içine girmenin, yani genişletici para politikası uygulamanın ne yararı ya da anlamı vardır?*

Hiç şüphe yoktur ki henüz yeterince acıkmamış bir insan, «Bana yemek verin» demez, ama önüne yemek konu-

lursa pekala bunları yemeye başlayabilir. Tıpkı bunun gibi, para otoriteleri para miktarını artırmaya (isteyene para vermeye) amade (hazır) olunca, insanlar da para istemlerini artırabilirler. — Bu, gene de, para istemini belirleyen yukarda saydığımız öğelerin değişmeleri yolu ile olur. — Gerçekten insanlar, istedikleri zaman ek para bulabileceklerini görünce, örneğin faiz hadleri düşebilir, ya da toplumun tüketim eğilimi artabilir. Bunlar değişince de toplumun para istemi, dolayısıyla para hacmi de fiilen artmış olur.

Demek oluyor ki, para hacmini artırmak istemek, çok defa, fiilen bunun gerçekleşmesini de sağlar. O halde genişletici para politikası yararsız ya da anlamsız bir şey değildir.

Burada vurgulanması gereken nokta, para miktarının artırılması olanağının, ekonomik hayatı etkileyen bağımsız bir öğe (değişken) olduğu gerçeğidir. Başka bir deyişle, para, sadece reel olaylara kendini uyduran bir kılıf değil, aynı zamanda onları etkileyen, yönlendiren aktif ve bağımsız bir öğedir.

Soru 37 Faiz nedir ve nereden ödenir?

Ödünç alınan bir para karşılığında, vadesine göre, para sahibine (ödünç verene) ödenen bedele faiz denir. Vade sonunda anapara da geri verilmiş olacağı için, *faizi paranın kirası* ya da *para kullanımının fiyatı* olarak da düşünebiliriz.

Faiz geliri (ya da gideri), genel olarak, anaparanın bir yüzdesi olarak ifade edilir. Buna faiz haddi ya da faiz oranı denir. Bunun için yıllık faiz miktarı anaparaya bölünür. Böylece bulunacak diyelim % 5 gibi bir oran, 100 liranın bir yılda 5 lira faiz getireceğini gösterir.

Gerçek faiz haddini bulmak için bundan enflasyon oranını çıkarmak gerekir. Örneğin faiz haddi % 36, enflasyon

oranı da % 30 ise, gerçek faiz haddi % 6, hatta aslında daha da azdır.

Faizin nereden ödendiği, kaynağının ne olduğu sorusuna gelince: Bilindiği gibi milli gelir (yurt içi milli geliri), bir ülkede bir yılda yeni olarak üretilmiş olan değerlerin toplamına denir. Bunun bir kısmını ücret olarak işçiler (ve öbür çalışanlar) alırlar. Milli gelirin, ücretlilerin aldıkları pay çıktıktan sonra geri kalan kısmına artı değer denir. Artı değer de, ödünç para verenler, toprak sahipleri ve kapitalist girişimciler arasında, aynı sıra ile, faiz, rant ve kâr olarak bölüşülür. Demek oluyor ki, faiz, milli geliri oluşturan dört gelir çeşidinden (ücret, faiz, rant, kâr) biridir ve kaynağı artı değerdir.

Böyle olunca, faiz haddindeki değişmelerin, öbür etkilerinin yanı sıra, gelir dağılımında da değişikliklere neden olacağı açıktır.

Soru 38 Niçin ülkede sanki tek bir faiz haddi varmış gibi düşünürüz?

Gerçekten, bir ülkede bir değil, birçok faiz haddi vardır. Bir kere, faiz hadleri vadelere göre değişirler. Genel olarak vade uzadıkça faiz oranı artar. İkinci olarak, mevduat faizleri ile kredi faizleri arasında fark vardır. Zaten bankalar masraflarını ve kârlarını bu farktan çıkarırlar. Ayrıca, Merkez Bankası'nın uyguladığı faiz hadleriyle bankaların uyguladıkları faiz hadleri arasında da fark vardır. Son olarak, ödüncün riskine göre de faiz oranları arasında farklılıklar olabilir. Durum böyle olduğu halde, acaba niçin ülkede sanki tek bir faiz haddi varmış gibi düşünürüz?

Bu soruyu yanıtlayabilmek için, önce, yukarda değindiğimiz farklılıklardan sonuncusunun, yani risk faktörüne dayananın, konumuz dışında olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Şöyle ki, bir ödünç işleminde, ana paranın ve / veya faizinin geri alınmasında özel (normalden daha fazla)

bir risk varsa, bu işi, ödünç veren bakımından, başlı başına ayrı bir girişim ve aldığı ya da alacağı faiz farkını da bu girişiminin karşılığı yani faiz değil kâr (risk primi) olarak görmek daha doğrudur. Başka bir deyişle faiz, geri alınmasında özel bir risk olmayan ödünçlerin karşılığıdır. Böyle olmayan ödünçlerin (kredilerin) -ki bunda ödünç veren ödünç alanla bir çeşit ortaklık kurmuş sayılır- karşılığı faiz değil kârdır.

Faiz oranları arasında yukarda sözünü etmiş olduğumuz öbür farklılıklar birbirlerine bağlıdırlar. Bir kere, bankaların mevduat sahiplerine ödedikleri faizle kredi verdiklerinden aldıkları faizlerin birbirlerine bağlı oldukları açıktır. Mevduat faizleri artarsa kredi faizleri de artar. Bunun tersi de doğrudur. İkinci olarak, Merkez Bankası'nın uyguladığı faiz oranlarının da banka faiz hadlerini etkilediğini, bunlar üzerinde belirleyici bir rol oynadığını biliyoruz.

Faiz oranları arasında vadeye göre olan farklılıklar da birbirlerine bağlıdırlar. Örneğin eğer uzun vade faiz haddi yükselirse, girişimciler, uzun vadeli borç almak yerine kısa vadeli borç alıp vadeleri doldukça bu borçları yenileyerek işlerini görmeye yönelirler. Böylece istemi artmış olduğu için kısa vadeli faiz hadleri yükselir ve uzun vade faiz haddi ile yeni bir denge oluşur. Yani bunlar birbirlerinden bağımsız olarak artıp eksilemezler.

Demek oluyor ki bir ülkedeki çeşitli faiz oranları arasında belli ilişkiler vardır. Böyle olunca da hepsi beraberce aynı yönde hareket ederler, beraberce yükselir, beraberce düşerler. İşte bu nedenden ötürü ülkede tek bir faiz haddi varmış gibi düşünmekte -faiz hadlerinden değil faiz haddinden söz etmekte- hiçbir sakınca yoktur.

Soru 39 : Faiz haddi ile yatırım miktarı arasında nasıl bir ilişki vardır?

Ekonomik kalkınma ya da gelişme, kişi başına üretimin artması biçiminde tanımlanır. Kişi başına üretim de,

ancak ve önce, üretimde kullanılan üretim araçlarının, özellikle de sabit sermaye donanımının artırılmasına yani (net) yatırım yapılmasına bağlıdır. Demek oluyor ki bir ülkede ne kadar çok yatırım yapılırsa kalkınma da o kadar hızlı olur.

Kapitalist bir toplumda yatırımları, esas olarak, özel girişimciler yaparlar. Özel girişimcileri yatırım yapmaya iten dürtü, kâr elde etme arzusudur. Böyle bir toplumda devletin smai yatırımları da aynı düşüncelerle yapılır. Gi? rişimci, bir yatırımdan kâr elde edip edemeyeceğini, yatırımın verimliliği ile bu yatırım için ödemesi gerekecek faiz haddini karşılaştırarak bulur. Arada olumlu bir fark varsa o yatırımı yapar, tersi durumda da yapmaz.

Bir ülkede yatırımların verimliliği, yatırımların miktarına bağlıdır. Yatırımların miktarı arttıkça son yatırım projesinin verimliliği azalır. Yatırımların marjinal verimliliği ile yatırım miktarı arasındaki bu ilişkiyi, dikey eksende verimlilik oranının, yatay eksende de yatırım miktarının gösterildiği bir diyagramda, soldan sağa doğru azalan bir eğri ile gösterebiliriz (Şekil 1'de, I eğrisi). Yatırımın ya da sermayenin marjinal verimliliğini gösteren bu eğri, girişimcilerin gelecek hakkmdak bekleyişlerine (tahminlerine) bağlıdır ve bu bekleyişlerdeki değişikliklere göre bütün vücuduyla sağa ya da sola doğru kayar.

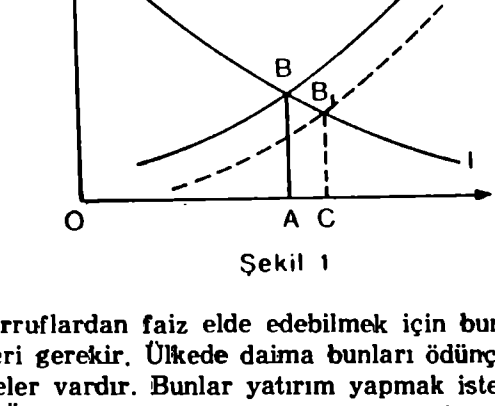
Açıktır ki, girişimciler, en çok, verimlilik oranının faiz oranına eşit olduğu miktara kadar yatırım yaparlar. Başka bir deyişle yatırımın marjinal verimliliği sabitken, bir ülkede ne kadar yatırım yapılacağını faiz haddi belirler. Demek oluyor ki faiz haddi bir ülkenin kalkınma hızını belirleyen çok önemli bir öğedir. O halde, acaba faiz haddi nasıl belirlenir?

Bu konuda biri klasik, öbürü Keynesci olmak üzere iki görüş (teori) vardır. İzleyen sorularda sırası ile bunları göreceğiz.

Soru 40 : Klasik iktisat teorisinde faiz haddinin nasıl belirlendiği düşünülürdü?

Bir kimsenin gelirinin tümünü tüketime harcamayıp bir kısmını tasarruf etmesi bir özveride (fedakârlıkta) bulunması demektir. İnsanlar bu özveriye ancak bir ödül (mükâfat) karşılığı katlanırlar. Klasik iktisat teorisine göre bu ödül faizdir. İnsanlar, faiz elde etmek için tasarrufta bulunurlar.

O halde faiz haddi ile tasarruf miktarı arasında fonksiyonel bir ilişki vardır. Tasarruf eğilimi sabitken faiz haddi artarsa tasarruf miktarı da artar; faiz haddi azalırsa tasarruf miktarı da azalır. Başka bir deyişle, *faiz tasarrufun arz (sunu) fiyatıdır.* Faiz haddi ile tasarruf miktarı arasındaki bu ilişkiyi bir diyagram üzerinde soldan sağa doğru yükselen bir eğri ile ifade edebiliriz (Şekil 1'de S eğrisi).

Şekil 1

Tasarruflardan faiz elde edebilmek için bunların ödünç verilmeleri gerekir. Ülkede daima bunları ödünç almaya hazır kimseler vardır. Bunlar yatırım yapmak isteyen girişimcilerdir. Önceki soruda gördük ki girişimcilerin yapacakları yatırım miktarı da faiz haddine karşı duyarlıdır, yani onunla fonksiyonel bir ilişki içindedir. Yalnız, bu ilişki, ta-

sarrufla olan ilişkinin tersi yöndedir, yani faiz haddi artarsa yatırım istemi azalır, faiz haddi azalırsa yatırım istemi de artar.

Demek oluyor ki, bir ülkede tasarruf miktarı (tasarruf sunusu) da, yatırım miktarı da (tasarruflara istem) faiz haddine bağlıdır. O halde faiz haddi, bunların birbirlerine eşit oldukları noktada oluşacak demektir. Başka bir deyişle, tasarrufun fiyatı olarak faiz haddi, herhangi bir malın fiyatı gibi, sununun isteme eşit olduğu noktada oluşmakta, ve aynı zamanda bu eşitliği sağlayan bir rol oynamaktadır.

Şekil 1'de, tasarruf ve yatırım eğrileri aynı diyagram üzerinde gösterilmiştir. Faiz haddi, eğrilerin kesiştiği B noktasında oluşmuştur. Bu noktada faiz haddi BA, tasarruf ve yatırım miktarları da OA'dır. Faiz haddi BA iken, tasarruf miktarının, uzun süre OA'dan fazla ya da az olması olanaksızdır. Örneğin bir an için tasarruf miktarının OC kadar olduğunu varsayalım. Bu durumda tasarruf miktarı yatırım miktarından AC kadar fazla olacak, yani bu miktar tasarruf sahiplerinin elinde faiz getirmeden kalacaktır. Oysa klasik teoriye göre, kimse faiz biçiminde bir karşılık (ödül) almadıkça tasarruf yapmayacağı için, fazla olan tasarruflar derhal tüketim için harcanmaya başlanacak, böylece tasarruf miktarı (OA) yatırım miktarına eşit oluncaya kadar azaltılacaktır. Tasarruf miktarının uzun süre (OA) yatırım miktarından az olması da olanaksızdır. Çünkü bu takdirde yatırım istemi tasarruf miktarından çok olduğundan bireyler faiz kazanmak fırsatını kaçırmamak için tasarruflarını artırmaya başlayacaklar böylece tasarruf miktarı (OA) yatırım miktarına eşit oluncaya kadar artacaktır.

Eğer bireyler BA faiz düzeyinde, sürekli olarak, OA'dan daha fazla, diyelim OC kadar, tasarruf yapmaya başlamışlarsa, bu, onların tasarruf eğilimlerinin artmış olduğunu gösterir. Tasarruf eğiliminin artmış olması, her faiz düzeyinde artık eskisinden daha fazla tasarruf yapılması, yani tasarruf eğrisinin bütün vücudu ile sağa kayması demektir (Şe-

kil 1; S_1 eğrisi). Bu durumda, faiz haddi yeni tasarruf eğrisinin yatırım eğrisini kestiği noktaya kadar düşer, yani B_1 C olur.

Soru 41 Klasik iktisat teorisinde faizin işlevi nedir?

Klasik iktisat teorisi, ekonomik hayatın daima tam istihdam düzeyinde çalışmakta olduğunu varsayar. Bu varsayım iki koşula dayanır: Birincisi, insanların canlarının istedikleri kadar çalışıyor olmaları, ikincisi de bu çalışma düzeyinde üretilen tüm malların satılabilmeleridir. Bu sonuncu koşula Mahreçler Yasası denir. *Birinci koşul, ücretin çalışmanın marjinal zahmetine, ikinci koşul da yatırımların tasarruflara eşit olması ile gerçekleşir.*

Tam istihdam varsayımının birinci koşulunun incelenmesi şimdiki konumuzun dışındadır. İkinci koşula gelince: Üretilen tüm malların satılabilmesi demek, kazanılan tüm gelirlerin harcanabilmesi demektir. Bir ülkede kazanılan gelirlerin bir kısmının tüketime harcanması doğal bir olgudur. Çünkü tüketim, gelirin bir fonksiyonudur ve her gelir düzeyinde bunun belli bir kısmının tüketime harcanacağı muhakkaktır. Bu konuda bir sıkıntı çekilmesi söz konusu değildir. Sıkıntı, gelirlerin tüketimden geri kalan kısmının, yani tasarrufların harcanması konusunda karşımıza çıkar. Gerçekten bunların da girişimciler tarafından ödünç alınarak yatırımlara harcanmalarının sağlanması gereklidir. Çünkü ancak bu takdirde, kazanılmış olan bütün gelir harcanmış, ya da aynı şey demek olan, üretilen bütün mallar satılmış olur.

Klasik iktisatçılara göre bu koşul daima gerçekleşir. Çünkü onlara göre faiz haddi, tasarrufları yatırımlara eşitleyen, yani gelirlerin tüketimden arta kalan kısmının da yatırımlara harcanmasını sağlayan bir işlev görür.

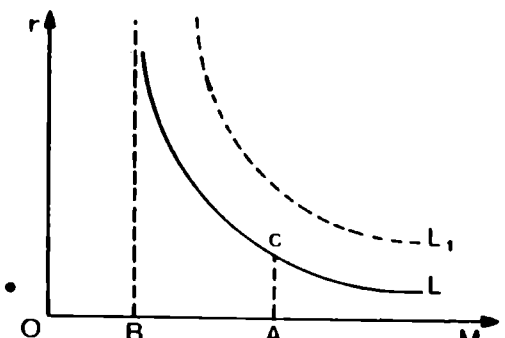
Demek oluyor ki, klasik faiz teorisi, devamlı tam istihdam varsayımının temel taşı, onun doğruluğunu sağlayan temel bir mekanizmadır. Oysa gerçek hayattaki göz-

lemlerimiz (ekonomik bunalımlar ve işsizlik) bu varsayımı doğrulamamakta, onu reddetmemizi gerektirmektedir. Aynı şeyi teori planında da yapabilmemiz için, her şeyden önce, klasik faiz teorisinin yanlışlığının ortaya konulması gerekeceği açıktır. İşte bunu Keynes yapmıştır.

Soru 42 Keynes'e göre faiz haddi nasıl belirlenir?

Keynes'e göre faiz, tüketimden vazgeçmenin yani tasarrufun değil, likiditeden vazgeçmenin yani paradan ayrılmanın karşılığıdır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, insanlar çeşitli nedenlerle servetlerinin bir kısmını ellerinde para olarak tutarlar. Bu paranın bir kısmını başkalarına ödünç verdikleri zaman servetlerinde hiçbir değişiklik olmaz, ama likiditelerinin azalması biçiminde bir özveride bulunmuş olurlar. İşte faiz, insanları bu özveride bulunmaya ikna etmek için verilen bir bedel, bir ödüldür. *Olaya ters yönden baktığımız zaman, faiz haddi, elde para tutmanın maliyeti olarak görünür.*

Demek oluyor ki elde tutulmak istenen para miktarı faiz haddine karşı duyarlıdır. Faiz haddi yüksekken elde daha az, düşükken daha çok para tutulur. Faiz haddi ile elde tu-

Şekil 2

tulmak istenen para miktarı arasındaki bu ilişkiyi, dikey ekseninde faiz haddinin, yatay ekseninde para miktarının gösterildiği bir diyagram üzerinde, soldan sağa doğru alçalan bir eğri ile ifade edebiliriz (Şekil 2). Bu eğriye likidite tercihi eğrisi denir ve çeşitli faiz düzeylerinde elde ne kadar para tutulacağını gösterir. Ya da tersinden söyleyecek olursak, likidite eğrisi, çeşitli para miktarlarını elde tutmak için faiz düzeylerinin ne olması gerektiğini gösterir.

Bir ülkedeki para miktarı mutlaka elde tutuluyor olduğuna göre, faiz haddi (r) para miktarını gösteren noktadan çıkılacak dikmenin likidite eğrisini kestiği yerde oluşur (AC) (Şekil 2). Burada para miktarı OA'dır.

Bunun OB kadar kısmı, muamele motifi ile elde tutulan para miktarını gösterir. Daha önce görmüş olduğumuz gibi bu maksatla elde tutulan para faiz haddine karşı duyarlı değildir. Bu nedenle likidite eğrisi (L), B noktasının sağından itibaren başlatılmıştır. Şekilden de anlaşılacağı üzere, bir ülkede likidite tercihi sabitken para miktarı artırılırsa faiz haddi düşer, para miktarı azaltılırsa faiz haddi yükselir. Aynı biçimde bir ülkede para miktarı sabitken likidite tercihi artarsa (L_1 olursa) faiz haddi yükselir, tersi durumunda da azalır.

Demek oluyor ki, *faiz haddi, yatırımla tasarrufu değil, elde tutulmak istenen para miktarını varolan para miktarına eşitleyici bir işlev görür*. Böyle olunca, klasik iktisatçıların ekonominin (faiz haddi sayesinde) daima tam istihdam düzeyinde çalışacağı varsayımlarının geçersizliği de kanıtlanmış olur. Başka bir deyişle, ekonomik hayat kendi haline bırakıldığı zaman sürekli olarak tam istihdam düzeyinde çalışmaz, tersine, çok defa, bunun altında bir düzeyde istikrar bulabilir. Bu nedenle, sırf tam istihdamı sağlamak için bile devletin ekonomik hayata müdahale etmesi gerekir.

Soru 43 : Faiz haddinin yatırımların verimliliğine bağlı olduğu düşüncesi niçin yanlıştır?

Faizin ödendiği kaynak, artı-değerdir (geniş anlamda kâr), yani yatırımlardan elde edilen kazançtır. Bu, apaçık bir gerçektir. Ama bu gerçeğe dayanarak faiz haddinin yatırımların verimliliğine bağlı olduğunu söyleyemeyiz. Böyle bir düşünce ilk bakışta akla uygun gibi görünmekte ise de neden-sonuç ilişkisini birbirine karıştırmak biçiminde bir hata içermektedir.

Biliyoruz ki (Soru 39'a bakınız) bir ülkede yatırımların verimi, toplam yatırımların miktarına bağlı olarak değişir. Çok yatırım yapılırsa sonuncu yatırımın verimi az, az yapılırsa çok olur. Demek oluyor ki yatırımların verimini bilmek için önce yatırımların miktarını bilmemiz gerekir. Oysa, öbür yandan, biliyoruz ki yatırımların miktarını faiz haddi belirler. Yatırımların (sermayenin) marjinal verimlilik eğrisi sabitken, faiz haddi yüksekse az yatırım, düşükse çok yatırım yapılır.

Demek oluyor ki, neden sonuç ilişkisi yatırımlardan faiz haddine doğru değil, tersine, faiz haddinden yatırımlara doğrudur. Başka bir deyişle, *yatırımların verimliliği faiz haddini değil, faiz haddi yatırımların verimliliğini belirler*. Böyle olunca, faiz haddinin, başka bir ilişkiden çıkarılması gerekeceği açıktır. Bu ilişki, önceki soruda gördüğümüz gibi, para miktarı ile likidite tercihi arasındaki ilişkidir.

Soru 44 : Faiz haddindeki değişmeler sermaye değerlerini nasıl etkiler?

Elimizde nominal değeri 1000 lira ve faizi de % 20 olan sağlam bir tahvil bulunduğunu düşünelim. Bu tahvil bize her yıl düzenli olarak 200 liralık bir faiz geliri sağlayacak demektir. Eğer piyasadaki faiz haddi de % 20 ise, biz bu tahvili üzerinde yazılı olan değerden yani 1.000 liraradan baş

kalarına satabiliriz. Ama piyasa faiz haddi % 40'a çıkınca artık bunu yapamayız; çünkü hiç kimse, % 40 faiz kazanmak varken, % 20 faiz kazanmaya razı olmaz. Bu durumda biz elimizdeki senedi mutlaka satmak istersek, onu artık eskisi gibi 1.000 liraya değil, fakat ancak 500 liraya satabiliriz. Çünkü artık 200 liralık faiz gelirini 500 liralık bir tahvil getirebilmektedir.

Bunun tersi de doğrudur. Eğer cari faiz haddi % 10'a düşerse, tahvilimizi şimdi de, eskisi gibi 1.000 liraya değil, 2.000 liraya satabiliriz. Çünkü, 200 liralık faiz gelirini artık 1.000 liralık değil fakat ancak 2.000 liralık bir sermaye getirebilmektedir.

Demek oluyor ki elimizdeki tahvilin değeri faiz haddi yükseldiği zaman düşmekte, düştüğü zaman da yükselmektedir. Bu durum, sabit gelir getiren bütün sermaye değerleri için de geçerlidir. Örneğin, sabit kira getiren bir taşınmazın değeri, faiz haddi düşünce yükselir, yükselince de düşer.

Böylece, faiz haddindeki değişmeler, insanların servet durumlarını ve bu yolla da davranışlarını değiştirir. Gerçekten, örneğin elinde 1 milyon liralık tahvil bulunan ve bundan yılda düzenli olarak 200 bin lira faiz elde eden bir kimse, faiz haddi % 40'a çıkınca, geliri değişmez ama, servetinin yarısını kaybetmiş olur. Bu durumda artık o kimse kendisini fakirleşmiş hissedeceği için eskisi gibi de davranmaz.

Soru 45 Sermaye kullanımının fiyatı olarak faizin ne gibi bir işlevi vardır?

Faizin, ödünç veren açısından gelir, ödünç alan açısından da masraf (maliyet) öğesi olmak gibi iki yanı vardır. Faizin bu iki yanı ya da işlevi birbirinden bağımsızdır. Bir gelir türü olarak faiz, sermayenin özel mülkiyetine dayanır. Bu tür mülkiyet ortadan kalkınca faizin bu işlevi de ortadan kalkar. Ama bir maliyet öğesi olması işlevi devam eder.

Girişimciler (ödünç alanlar) açısından, faiz, sermaye kullanımının fiyatıdır ve bu niteliğinden ötürü bir maliyet öğesidir. Faiz, bu yanıyla, sermaye kullanımını düzenleyici, yani onun en verimli olduğu yerlerde kullanılmasını, israf edilmemesini sağlayıcı bir işlev görür. Faizin bu işlevi, herhangi bir malın fiyatının o malın kullanımını düzenlemek işlevinden farksızdır. Bunu kısaca görelim.

Bilindiği gibi aynı bir iş (üretim) çeşitli sabit sermaye ve işgücü bileşimleriyle gerçekleştirilebilir. Kural olarak, bileşimde sabit sermaye oranı arttıkça işgücünün verimi de artar. Öbür yandan biliyoruz ki, amaç üretimin en düşük maliyetle yapılmasıdır. Böyle olunca, sermaye kullanımına bir fiyat uygulanmaz, yani bu öğe maliyet dışı bırakılırsa, en düşük maliyetli üretim, en çok sabit sermaye kullanılarak, yani en ileri teknoloji ile yapılan üretim olacaktır. Bu durumda, ülkedeki bütün üretim faaliyetleri sermaye-yoğun, yani en ileri teknoloji ile yapılmak istenecektir. Eğer ülkede sermaye tam anlamı ile bolsa bu istek gerçekleşir. Oysa biliyoruz ki, değil Türkiye'de, dünyanın henüz hiçbir ülkesinde sermaye, kullanımı için bir bedel (fiyat) ödenmesi gerekmeyecek kadar bollaşmış değildir.

Ülkede sermaye kıt olunca, onun kullanımını, elbette ki, rastlantıya bırakamayız. Çünkü, bir yerde çok sermaye (ileri teknoloji) kullanılması, zorunlu olarak, başka bir yerde az sermaye (geri teknoloji) kullanılmasına neden olacaktır. Oysa sermayenin orada değil de burada kullanılması belki de daha doğru yani kârlı olacaktır. Demek oluyor ki, sermaye kıt olunca, karşımıza onu en verimli olduğu yerlerde kullanmak gibi bir sorun çıkmaktadır.

İşte bu sorunu çözebilmek yani ülkedeki sınırlı sermayenin en verimli olduğu işlerde kullanılmasını sağlamak için, sermaye kullanımına bir fiyat koymak, böylece bu kullanımı maliyete yansıtmak zorunluğu vardır. Bu fiyat, faizdir. Faiz sayesinde sermayenin en verimli olacağı yerlerde kullanılması sağlanır. Çünkü sermayeyi daha verimli olarak kulla

nabilecek olanlar daha yüksek faiz ödeyerek o sermayenin daha az verimli olduğu yerlerde kullanılmasını önlerler.

Dikkat edilecek olursa, düzenleyici işlev bakımından faiz, daha önce sözünü ettiğimiz, paradan ayrılmanın karşılığı olan faizden farklı bir kavramdır. Bu faiz, yalnız ödünç alınan paralar için değil, üretime yatırılan tüm sermaye için söz konusudur. Bu nedenle girişimcinin kendi öz sermayesine de faiz hesap etmesi gerekir. Çünkü yaptığı işin kârlılık derecesini ancak böyle yaparsa doğru olarak hesap edebilir.

Faizin bu düzenleyici işlevi sosyalist ülkeler için de geçerlidir. Bu ülkelerde faiz, üretim maliyetlerine hesaben dahil edilir, fakat kimseye faiz adı altında bir gelir ödemesi yapılmaz.

Soru 46 : Bir ülkenin fiyat yapısı (göreli fiyatları) ile fiyatlar genel düzeyi arasında ne fark vardır?

Her ülkede çeşitli mal ve hizmetlerin piyasada oluşmuş ayrı ayrı fiyatları vardır. Örneğin, şu sıralar ülkemizde 1 kilo et 2.200 lira, 1 kilo fasulye 1.150 lira, 1 litre benzin 278 liradır. İşte ülkedeki bu çeşitli fiyatların birbirlerine oranlarına ülkenin fiyat yapısı ya da göreli (nisbi) fiyat yapısı denir.

Ülkelerin göreli fiyat yapıları sürekli olarak değişirler. Zaten bu tür fiyat hareketleri, piyasa ekonomisinin sağlıklı bir biçimde işlemesinin temel koşuludur. Çünkü çeşitli mal ve hizmetlerin her an değişen sunusu ve istemleri, ancak bunların fiyatlarının da sürekli değişmeleri ile dengede tutulabilirler.

Göreli fiyatların değişmesi, ülkedeki toplam harcamaların ve dolayısıyla toplam para sunusunun mutlaka değişmesini gerektirmez. Örneğin harcamaların yapısı (ekmeğe daha az, ete daha çok gibi) değiştiği halde toplamı değişmeyebilir.

Fiyatlar genel düzeyi, ülkedeki göreli fiyatların ortalaması demektir. Bu ortalama, göreli fiyatlar (ülkenin fiyat yapısı) değişmese de değişebilir. Örneğin ülkedeki bütün fiyatlar % 10 arttığı zaman göreli fiyatlar değişmediği halde fiyatlar genel düzeyi % 10 artmış yani değişmiş olur.

Fiyatlar genel düzeyinin değişmesi, piyasa ekonomisinin sağlıklı bir biçimde işlemesi için gerekli bir koşul değildir. Hatta tersine, bu tür fiyat değişmeleri, şiddetleri ölçüsünde, ekonomik düzenin işleyişini aksatırlar.

Fiyatlar genel düzeyindeki değişmeler ülkedeki toplam harcamalara ve dolayısıyla para sunusuna bağlı, daha doğrusu bunlardaki değişmelerin bir sonucudurlar. Örneğin toplam sunu sabitken ülkedeki toplam harcamalar değişmedikçe fiyatlar genel düzeyinde bir değişme olmaz.

Son olarak şunu da belirtelim ki ülkedeki genel fiyat düzeyinin değişmesi, örneğin artması süreci boyunca, göreli fiyatlarda da değişme olabilir; fiilen de daima olur. Ancak bunun nedenleri, tek tek malların istem ve sunu koşullarındaki değişmelerdir; yani genel fiyat düzeyindeki değişmelerden bağımsızdır.

Soru 47 Banka ne demektir? Türkiye'de bankaların genel durumu nedir?

Bankaların temel işlevi para alım satımı ile uğraşmak, yani para ticareti yapmaktır. Bankalar bunu halktan topladıkları mevduatı ihtiyaç sahiplerine kredi olarak dağıtmak yolu ile yaparlar. Bankalar bu işi yaparlarken, daha önce görmüş olduğumuz gibi, bir miktar para (banka parası) da yaratırlar. Bankaların kârı, topladıkları mevduata ödedikleri faiz ile dağıttıkları kredilerden aldıkları faiz arasındaki farktan oluşur.

Bankalar, tarihsel olarak, tefecilik ve sarraflıktan türemişler ve kapitalizmin gelişmesine koşut bir çizgi izle-

mişlerdir. Bu gelişme, karşılıklı etkileşim biçiminde olmuştur. Kapitalizmin gelişmesi bankacılık hizmetlerine olan gereksinimi artırıp bankacılığı ileri doğru iterken, bankacılığın gelişmesi de kapitalizmin gelişmesini hızlandırmıştır.

Bankalar sayesinde ülkenin para biçimindeki tasarruflarının bir yerde toplanıp daha etkin bir biçimde kullanılmaları sağlanmıştır. Bankalar olmasaydı herkesin yaptığı parasal tasarruf gene kendi elinde kalır, bunlardan başkalarının yararlanması mümkün olmazdı. Böyle bir durum ülke için büyük bir israf olurdu. Demek oluyor ki, bankalar para ticareti yaparlarken, aynı zamanda, ülkedeki para miktarının temsil ettiği maddi kaynakların en etkin bir biçim de kullanılmasını sağlamak işlevini de yerine getirmiş olurlar.

Bankaların başka önemli bir işlevi, değişik illerde ya da ülkelerde oturdukları için birbirlerine güvenemeyen tüccarlar arasında bir güven bağı oluşturarak bunların birbirleriyle alışveriş yapmalarını sağlamaktır. Bu iş kısaca şöyle olur: Önce alıcı malın bedelini bir bankaya yatırır; banka bunu satıcıya bildirir; bunun üzerine satıcı malın bedelini alacağından emin olarak malı gönderir; mal alıcıya gelince banka parayı satıcıya öder. Eğer mal gelmezse banka parasını alıcıya geri verir. Böylece araya bir bankanın girip iki tarafa da güvence sağlaması sayesinde -aksi halde yapılması olanaksız- bir alışveriş, yapılabilir olur. Uluslararası ticarette buna «akreditif işlemi» denir.

Bankalar, bu temel işlevlerinin yanı sıra, müşterilerine daha çok çeşitli hizmetler yaparlar ve bunların karşılığında ücret ya da komisyonlar alırlar.

Bankalar ilgi alanları bakımından uzmanlaşmışlardır. Ülkemizde, örneğin, Ziraat Bankası tarım, Eti Bank madencilik, Emlâk Kredi Bankası konut yapımı, İş Bankası ticaret konularında uzmanlaşmışlardır.

Bazı bankalar mevduat toplamazlar. Bunlar ellerinde-

ki fonları yatırım kredisi olarak kullanırlar. Sınai Kalkınma Bankası böyle bir bankadır.

Türkiye'de 1984 yıl sonu itibariyle 30'u yerli 12'si yabancı olmak üzere toplam 42 mevduat kabul eden banka vardır. Bunların toplam şube sayıları 6249'dur. Yerli bankalar özel ve devlet bankaları olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Devlet bankalarının özel yasaları vardır. Özel bankalar tek bir yasaya, Bankalar Yasası'na tabidirler. Bu yasaya göre bankalar ancak anonim ortaklık olarak kurulabilirler.

Merkez Bankası'nın öteki bankalar arasında özel bir yeri vardır. Merkez Bankası'nın temel işlevi para basmak (emisyon yapmak) ve ülkenin para politikasını yürütmektir. Öbür bankalardan farklı olarak Merkez Bankası bireylerle ve özel ticari kuruluşlarla iş yapmaz. Onun muhatapları sadece öteki bankalar ve devlettir (hazine). Kredilerini -ki emisyon yapması demektir- yalnız bunlara verir, yalnız bunların mevduatlarını kabul eder.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası 1931 yılında özel bir yasa ile kurulmuştur. Bu tarihten önce aynı işleri Maliye Bakanlığı yürütürdü.

II. Bölüm

ULUSLARARSI PARA VE ÖDEME SORUNLARI

Soru 48 Uluslararası işbölümünün ve ticaretin önemi nedir?

Toplumların gelişme süreci boyunca, her ülkenin kendi içinde olduğu gibi ülkeler arasında da bir işbölümü ağı kurulur. Uluslararası bu işbölümü dünya ülkelerini ekonomik bakımdan birbirine bağlar ve karşılıklı olarak birbirlerine muhtaç duruma getirir. Gerçekten, bugün hiçbir ülkenin öteki ülkelerle alış veriş (ticaret) yapmadan, tek başına ekonomik yaşamını sürdürmesine olanak yoktur. Bu durum, tek tek ülkelerin ekonomik gelişmelerini, ancak içinde bulundukları uluslararası işbölümünün gereklerine uyarak yürütebilecekleri gerçeğini ortaya koyar.

Örneğin Türkiye'nin ekonomik gelişmesini hızlandırmak istediğini düşünelim. Bunun için yatırım malları ve öbür üretim girdilerinin dışarıdan satın aldığımız bölümünü artırmamız gerekecektir. Bu artış sağlanamazsa istenen ekonomik gelişmenin gerçekleşmesi de mümkün olmaz.

Öbür yandan biliyoruz ki dışarıdan daha çok mal almanın yolu dışarıya daha çok mal satmaktır. Dışarıya daha çok mal satabilmek için de öteki ülkelerin dışarıdan daha çok mal almak istemeleri, bu gereksinim içinde olmaları gerekir. Bu da ancak o ülkelerin de bizim gibi bir ekonomik gelişme

süreci içinde olmaları halinde söz konusu olur. Eğer böyle bir durum yoksa Türkiye dışsatımını ve dolayısıyla dışalımını artıramaz ve buna bağlı olarak istediği gelişmeyi de gerçekleştiremez.

Kuşku yoktur ki Türkiye'nin dışsatımını öbür ülkelerin zararına olarak artırması olanağı da vardır. Fakat bu, Türkiye'nin uluslararası işbölümü ve ticaretteki payını artırması demek olduğundan gerçekleştirilmesi oldukça güçtür.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, serbest piyasa koşulları altında bir ülkenin gelişmişlik düzeyi ve bundan sonraki gelişme olanakları, esas olarak, içinde bulunduğu uluslararası işbölümü tarafından belirlenir ve sınırlanır. Bu yargıyı tüm ülkeleri kapsayacak biçimde genelleştirdiğimiz zaman, tüm ülkelerin gelişmelerinin ancak uluslararası işbölümünün gelişmesine bağlı olduğu gerçeği ortaya çıkar. Öbür yandan biliyoruz ki işbölümünün gelişmesi mübadelenin (ticaretin) gelişmesine bağlıdır ve onunla sınırlıdır. Başka bir deyişle, ticaret engellerden arındırılıp kolaylaştırılmadıkça işbölümünün gelişmesi olanaksızdır.

Bu nedenlerden ötürü uluslararası ticareti geliştirici ve kolaylaştırıcı önlemlerin alınmasında ve bu arada özellikle ödemeler sorununun çözülmesinde bütün ülkelerin ortak çıkarı vardır.

Soru 49 Dış ticaretin iç ticarette olmayan ne gibi güçlükleri vardır?

Dış ticareti iç ticaretten ayıran iki önemli fark vardır. Birinci fark, mal ve hizmetlerin dolaşımı ile ilgilidir. İç ticarette malların dolaşımı tamamıyla serbesttir. Bu bakımdan her ülke kendi içinde tek bir pazar oluşturur. Oysa dış ticarette böyle bir serbesti yoktur. Ülkeler birbirlerinden gümrük duvarları ile ayrılmışlardır. Malların ülkeler arası dolaşımı bu gümrük duvarlarından ötürü az ya da çok kısıtlanmıştır. Başka bir deyişle uluslararası pazar (Dünya pazarı)

tek bir bütün değildir, gümrük duvarlarıyla bölümlere ayrılmıştır.

İkinci fark, kullanılan para ile ilgilidir. İç ticarette yalnız ulusal para kullanılır. Fiyatlar ulusal para cinsinden belirlendiği gibi ödemeler de ulusal para ile yapılır. Oysa dış ticarette yabancı paralar (döviz) kullanılır.

Dış ticareti iç ticaretten ayıran ve onun gelişmesini frenleyen bu iki fark birbirinden bağımsızdır. Yani gümrükler ve öbür miktar sınırlamaları kaldırılıp malların ülkeler arasındaki dolaşımı tamamıyla serbestleştirilse bile, ülkeleri paraları farklı olduğu sürece, dış ticaret iç ticaretten farklı bir iş olmakta devam eder. Nitekim AET (Avrupa Ekonomik Topluluğu) ülkeleri arasında gümrükler kaldırılmış olduğu halde, kullandıkları paralar farklı olduğu için, ülke içi ticaretle üye ülkeler arası ticaret gene de farklı işler olma niteliklerini sürdürmektedir.

Demek oluyor ki uluslararası işbölümü ve ticareti geliştirmek için yukarıda değindiğimiz iki farkın ortadan kaldırılması, yani dış ticaretin de iç ticaretin kolaylıklarına kavuşturulması gerekmektedir. Nitekim ülkeler öteden beri bu sorunları çözmek için çabalar harcamışlar, anlaşmalar yapmış, kongre ve konferanslar düzenlemişlerdir. İkinci Dünya Savaş'ından sonra aynı amaçlarla iki uluslararası örgüt kurulmuştur. GATT (Gümrük ve Ticaret Genel Antlaşması) ve IMF. GATT'ın görevi malların uluslararasında serbestçe dolaşımına konulmuş engellerin kaldırılmasına çalışmak, IMF'nin görevi de uluslararası para ve ödeme sorunlarını çözmektir.

Soru 50 : Bir ülkenin dış dengesi nasıl sağlanır?

Bir ülkenin dışarıya yaptığı ödemelerle (döviz giderleriyle) dışarıdan o ülkeye yapılan ödemelerin (döviz gelirlerinin) dengede olması, yani birbirine eşit olması doğal bir zorunluktur. Uzunca bir dönem için düşünülünce, bu denge,

ülkenin dışarıya sattığı mal ve hizmetlerin (buna kısaca dışsatım diyeceğiz) dışardan aldığı mal ve hizmetlerin (buna da kısaca dışalım diyeceğiz) eşit olması anlamına gelir. Acaba nasıl oluyor da bir ülkenin ve dolayısıyla tüm ülkelerin dışalım ve dışsatımları arasında kendiliğinden böyle bir denge (eşitlik) kurulabiliyor? Şimdi bunu göreceğiz.

Biliyoruz ki bir ülkedeki üretim faaliyetlerinin aynı düzeyde sürebilmeleri için üretilen tüm mal ve hizmetlerin satılabilmeleri gereklidir. Böyle olmaz da üretilen malların bir kısmı satılamazsa, izleyen dönemde, bunlar yeniden üretilemezler ve böylece ülkenin üretim düzeyi (milli geliri) düşer.

Öbür yandan gene biliyoruz ki, bir ülkede yaratılan milli gelirin -ki üretilen mal ve hizmetlerin değerine eşittir- bir kısmı yerli malların satın alınmasında, geri kalan kısmı da yabancı malların satın alınmasında kullanılır. Bu durumda, açıktır ki, yerli üretimin, dışarıdan satın alınan mallara (dışalıma) eşdeğerde bir kısmı satılamayacak demektir. Elde kalan bu malların satılabilmelerinin tek yolu, yabancıların gelip bunları almaları, yani dışsatımdır. Bu gerçekleşirse, yani dışsatımımız dışalımımıza denk olursa, üretilmiş olan bütün mal ve hizmetler satılmış olacağından, ülkenin cari üretim ve milli gelir düzeyi bir sıkıntı olmadan sürer gider.

Bir ülkenin belli bir milli gelir düzeyindeki dışalım ve dışsatımının her zaman denk olması beklenemez. Böyle bir şey ancak mutlu bir raslantı olur. Çünkü bir ülkenin dışalımı kendi gelirine bağlı olduğu halde, dışsatımı başka ülkelerin gelirlerine bağlıdır. Bunların her yıl birbirine eşit olmaları gerçekten ancak bir rastlantı olabilir. Oysa bu eşitlik zorunludur ve bunu sağlayan bir mekanizma vardır.

Yukarda görmüş olduğumuz gibi, bir ülkenin dış ticaret açığı vermesi üretimin ve milli gelirin düşmesine neden olur. Milli gelir düştükçe dışalım da buna koşut olarak düşer. Dışalımdaki bu düşüş dışsatıma eşit düzeye ininceye

kadar sürer. Çünkü bu düzeyde milli gelirdeki azalma da durur.

Dışalımın bu azalma süreci içinde dışsatımda da bir artış süreci başlar. Bunun nedeni, öbür ülkelerin, dış ticaret fazlası vermelerinden ötürü, milli gelirlerinin artış göstermesidir. Milli gelirlerindeki artışa koşut olarak bu ülkelerin dışalımları ve dolayısıyla bizim dışsatımımız artacaktır. Bu artış da dışalımın dışsatıma eşit olduğu noktaya kadar sürecek ve orada duracaktır.

Demek oluyor ki, ülkeler arasındaki denge bozulduğu zaman, açık veren ülkelerin milli gelirleri gereği kadar azalarak, fazla veren ülkelerinki de gereği kadar artarak, denge tekrar kurulur.

Bu denge mekanizması, ekonomik faaliyetlerin ve ticaretin hem ülkeler içinde, hem de ülkeler arasında hiçbir müdahaleye uğramadan serbest piyasa koşullarına göre yürüdüğü bir durum için söz konusudur. Oysa bugün içinde yaşadığımız dünyada böyle bir durum yoktur. Ekonomik hayata ulusal düzeyde de, uluslararası düzeyde de çeşitli müdahaleler yapılmaktadır. Bu durumda dış dengenin sağlanması çok daha karmaşık bir sorun halini almıştır.

Bu böyle olmakla beraber serbest piyasa koşulları altında dış denge mekanizmasının nasıl işlediğini bilmek sorunun özünü kavramamız ve geçerli çözümler bulmamız bakımından yararlıdır. Gerçekten, bu bilgi, bize, ödemeler dengesi sürekli açık veren bir ülkenin -ki Türkiye böyle bir ülkedir- dengesini sağlamak için, eğer milli gelirini düşürerek fakirleşmeye razı değilse, serbest piyasa kurallarından uzaklaşmasının ve dış ekonomik ilişkilerine bazı müdahalelerde bulunmasının zorunlu olduğunu gösterir.

Soru 51 : Döviz ve döviz kuru ne demektir?

Yabancı ülke paralarına döviz ya da kambiyo denir. Her ülkenin parası yalnız kendi ülkesinde geçerli olduğundan,

yabancı ülkelere ödemede bulunabilmek için elimizde o ülkelerin paralarının bulunması gereklidir. Örneğin B. Almanya'ya ödemelerimizi mark, Yunanistan'a ödemelerimizi de drahmi ile yapabiliriz.

Buna bakıp uluslararası ödemelerde bulunabilmek için elimizde dünyadaki bütün ülkelerin paralarından bulundurmak zorunda olduğumuz düşünülmemelidir. Bazı ülkelerin paraları öteki bütün ülkeler tarafından çok aranırlar. Bu nedenle, bütün ülkeler kendilerine yapılacak ödemelerin bu paralarla yapılmasını da kabul ederler, hatta bundan çok da memnun olurlar. Örneğin Yunanistan, kendisine yapacağımız ödemelerde drahmi yerine dolar ya da mark vermemizi memnuniyetle kabul eder. Çünkü o da bunları başka ülkelere yapacağı ödemelerde rahatça kullanabilir.

Demek oluyor ki, uluslararası alanda bazı ülkelerin paraları öteki bazı ülke paralarından daha geçerlidir. Bunun temel nedeni bu ülkelerin dünya ticaretindeki paylarının çok olmasıdır. Dolar, mark, sterlin, frank böyle paralardır. Altını da bunlar arasında sayabiliriz. Bu paralar uluslararası ödeme aracı niteliğindedirler. Döviz dediğimiz zaman uygulamada -teoride değil- bu tür paralar kastedilir. Bu paraların başka bir özelliği, daha doğrusu bu niteliklerinin başka bir görüntüsü aynı zamanda konvertibl olmaları, yani başka ülke paralarına serbestçe çevrilebilmeleridir.

Milli para ile yabancı paralar arasındaki değişim oranına döviz (kambiyo) kuru (fiyatı, rayici) denir. Esas olarak döviz kuru, bir birim milli paranın kaç birim yabancı para ile değiştirilebileceğini yani milli paranın yabancı paralar cinsinden değerini (fiyatını) gösterir (1 lira = 0.0025 dolar, 0.0067 mark ve 5 liret gibi). Böyle düşünülünce, döviz kurlarının yükselmesi milli paranın değer kazanmasını, düşmesi de milli paranın değer kaybetmesini ifade eder.

Ne var ki ülkemizdeki uygulama ve alışkanlık bunun tersi yönündedir. Yani döviz kuru denince, bundan, bir birim yabancı paranın kaç birim Türk parası ile değiştirilebileceği anlaşılmaktadır (1 dolar = 735 lira, 1 mark = 360

lira gibi). Böyle olunca döviz kurlarının yükselmesi paramızın değer kaybetmesini, düşmesi de paramızın değer kazanmasını ifade eder. Her gün gazetelerde yayınlanan döviz kuru tabloları bu anlayışa göre düzenlenmişlerdir.

TABLO : 2

DÖVİZ KURLARI

27 Eylül 1986

	DÖVİZ		EFEKTİF	
Dövizin Cinsi	Alış TL.	Satış TL.	Alış TL.	Satış TL.
1 ABD Doları	700.38	714.39	700.38	735.40
1 Avustralya Doları	436.87	445.60	415.02	458.71
1 Avusturya Şilini	48.74	49.71	48.74	51.17
1 Batı Alman Markı	342.94	349.80	342.94	360.09
1 Belçika Frangı	16.32	16.64	15.50	17.13
1 Danimarka Kronu	90.80	92.62	90.80	95.34
1 Fransız Frangı	104.68	106.78	104.68	109.92
1 Hollanda Florini	303.13	309.19	303.13	318.28
1 İsveç Kronu	100.03	102.03	100.03	105.03
1 İsviçre Frangı	423.19	431.65	423.19	444.34
100 İtalyan Lireti	49.11	50.09	46.65	51.56
100 Japon Yeni	450.00	459.00	427.50	472.50
1 Kanada Doları	499.24	509.22	474.27	524.20
1 Kuveyt Dinarı	2.369.93	2.417.32	2.251.43	2.488.42
1 Norveç Kronu	93.84	95.71	89.14	98.53
1 Sterlin	1008.34	1028.51	1008.34	1058.76
1 S. Arabistan Riyalı	184.94	188.63	175.69	194.18

Açıklama : Burada efektif, nakit yani paranın kendisi, döviz ise bunun havale edilmiş biçimi anlamında kullanılmıştır. Buna göre bir kimsenin, elindeki dövizi bozdurmak istediği zaman uygulanacak kuru bulmak için tablonun efektif bölümünün alış sütununa, havale ile gelmiş bir dövizi alırken uygulanacak kuru bulmak için de döviz bölümünün gene alış sütununa bakması gerekir.

Soru 52 : Para biriminin büyüklüğünün bir önemi var mıdır?

Bilindiği gibi her ülkenin ayrı bir para birimi vardır ve bu birimlerin büyüklükleri de birbirinden farklıdır. Örneğin, 1986 Eylül sonunda 1 sterlin 1058 TL, 1 Amerikan doları 735 TL ve 1 İtalyan lireti ise 0,51 TL'dir. Para birimleri arasındaki bu büyüklük farkı hiçbir özel ekonomik anlam taşımaz. Bunlara bakıp, ne ülkelerin zenginlikleri ne de paralarının sağlamlıkları hakkında fikir edinemeyiz. Nitekim İtalyan lireti Türk lirasından 2 defa daha küçük olduğu halde, İtalya hem bizden daha zengin bir ülkedir, hem de liret Türk lirasından daha güçlü bir paradır.

Para birimleri arasındaki büyüklük farkı tarihsel rastlantıya dayanır ve ülkelerin heşap alışkanlıklarını yansıtır. Kaldı ki bu büyüklükler zaman içinde değişikliğe de uğrarlar. Örneğin, Cumhuriyetin ilk yıllarında 1 lira hemen hemen 1 dolara eşitken, bugün doların yedi yüz otuz beşte birine düşmüştür. Aynı durum dolar için de geçerlidir: Bugünkü 1 dolar, 60 yıl önceki 1 dolardan çok daha küçük bir değer ifade etmektedir.

Bir ülke para biriminin büyüklüğünü istediği zaman ve istediği ölçüde değiştirebilir. Örneğin Türkiye, paralardan bir sıfır silerek, liranın büyüklüğünü bir anda 10 kat artırabilir. Bu yapılınca bütün fiyatlar ve gelirler de 10 kat azaltılmış olur. Artık dolar 735 değil 73.5 lira, ekmek 70 değil 7 lira olur ve 50.000 liralık bir ücret de 5.000 lira olur. Bu tamamıyla teknik bir operasyondur, ekonomi üzerinde hiçbir olumlu ya da olumsuz etkisi olmaz. Tek değişiklik rakamların değişmesinden ibarettir.

Büyük enflasyon dönemlerinden sonra birçok ülke bu yola gitmiş ve paralarından bir ya da iki sıfır silmişlerdir. Ülkemizde de artık böyle bir operasyona gidilmesi düşünülebilir. Çünkü bir süredir bazı ekonomik büyüklükler (bütçe ve milli gelir gibi) trilyon gibi kavranması güç rakamlarla ifade edilir olmuşlardır.

TABLO : 3

BAZI ÜLKELERİN PARA BİRİMLERİ

Ülkenin adı	Paranın adı	Ülkenin adı	Paranın adı
Afganistan	Afgani	Japonya	Yen
ABD	Dolar	Kanada	Dolar
Arjantin	Peso	Katar	Riyal
Arnavutluk	Lek	Kenya	Şilin
Avustralya	Dolar	Kıbrıs (KKTC)	Lira
Avusturya	Şilin	Kuveyt	Dinar
Bangladeş	Taka	Küba	Peso
Batı Almanya	Mark	Libya	Dinar
Birl. Arap Emirlikleri	Dirhem	Lübnan	Pund
Bolivya	Peso	Macaristan	Forint
Brezilya	Cruzerio	Malezya	Riggit
Bulgaristan	Leva	Meksika	Peso
B. Britanya	Pound, Sterlin	Mısır	Lira
Cezayir	Dinar	Nijerya	Naira
Çekoslovakya	Koruna (Krone)	Norveç	Kron
Çin H. C.	Renminbi-Yuan yan	Pakistan	Rupi
Danimarka	Krone	Peru	Sol
Endonezya	Rupipah	Polonya	Zloty
Fas	Dirhem	Portekiz	Escudo
Finlandiya	Markka	Romanya	Leu
Fransa	Frank	SSCB	Ruble
Ghana	Cedi	Sudan	Lira
Güney Afrika C.	Rand	Suriye	Lira
Hindistan	Rupi	Suudi Arabistan	Riyal
Hollanda	Florin, Gulden	Şili	Peso
Irak	Dinar	Tunus	Dinar
İran	Riyal	Türkiye	Lira
İrlanda	Pund	Umman	Riyal
İspanya	Peseta	Ürdün	Dinar
İsrail	Pund	Venezuella	Bolivar
İsveç	Kron	Yeni Zellanda	Dolar
İsviçre	Frank	Yugoslavya	Dinar
İtalya	Lirat	Yunanistan	Drahmi
		Zaife	Zaire

Soru 53 : Konvertibilite ne demektir ve koşulları nelerdir?

Konvertibilite, ulusal paranın, sabit bir kurdan, hiçbir sınırlamaya tabi olmadan, serbestçe yabancı paralara çevrilebilmesi demektir. Bu, konvertibilitenin en tam biçimidir. Bu tür konvertibilitenin yürürlükte olduğu bir ülkede elinde ulusal para bulunduran yerli ya da yabancı herhangi bir kimse bunu istediği bir dövize serbestçe çevirebilir.

Çağımızda tam konvertibilite pek az ülkede bulunan istisnai bir durumdur. Ülkeler daha çok tam olmayan, yani çeşitli sınırlamalara tabi konvertibilite biçimleri uygularlar.

Konvertibiliteye başlıca üç bakımdan sınırlama getirilir:

1. Konvertibilitenin yalnız yabancılara tanınması, vatandaşlara tanınmamasıdır. Bu, konvertibilitenin en dar biçimidir.

2. Konvertibilitenin yalnız gelir hesaplarına tanınması, sermaye hesaplarına tanınmamasıdır. Bu durumda kişi, sadece ücret, kâr, rant ve faiz olarak elde ettiği paralarını (yani gelirini) yabancı paralara çevirebilir, fakat örneğin fabrikasını, evini, hisse senetlerini ve tahvillerini satarak elde ettiği paralara (yani sermayesine) bu olanak tanınmaz.

3. Konvertibilitenin sadece bazı yabancı paralar için tanınması, öbür yabancı paralara karşı tanınmamasıdır. Bu tür konvertibilite, aralarında özel para anlaşmaları bulunan ülkeler için söz konusudur. Örneğin eskiden sterlin bölgesi vardı. Bu bölgeye dahil ülkelerin paraları kendi aralarında konvertibl, bölge dışındaki paralara karşı konvertibl değildi.

Parasının konvertibl olması bir ülkeye avantajlar sağlar. Bundan ötürü bütün ülkeler paralarına konvertibilite tanımak isterler. Ancak bu, hükümetlerin keyfi kararları ile gerçekleşemez. Bunun için temel koşul, ödemeler dengesinin serbest piyasa koşulları altında açıksız yürümekte olmasıdır. Ayrıca kısa dönemli bunalımları atlatabilmek için elde yeterli bir döviz stoku da bulunmalıdır.

Bu temel koşulun yanı sıra, ülke içinde de, yabancılara güven verecek bir ekonomi politikası uygulanmalıdır. Çünkü güven duygusu, para konularında çok önemli bir öğedir. Bir paraya olan güven sarsılınca, herkes onu elinden çıkarmak için başka paralara çevirmek isteyeceğinden, konvertibiliteyi sürdürmek olanağı kalmayabilir. Yakın geçmişte bu tür olaylara rastlanmıştır. Örneğin 1971 yılında dolara güvenin azalması üzerine, ellerinde dolar bulunduranların bunları altına çevirmek için hücum etmeleri sonunda, ABD hükümeti doların altın konvertibilitesini kaldırmak zorunda kalmıştır.

Soru 54 : Döviz kurları nasıl belirlenir ve belirlenen kurlar nasıl korunur?

Altın para sisteminin yürürlükte olduğu dönemlerde döviz kurlarının belirlenmesi bir sorun değildi; ülke paraları içerdikleri ya da temsil ettikleri altın miktarına göre birbirleriyle değiştirilirlerdi. Örneğin, Türk lirası 1 gram altını, dolar 2 gram altını temsil ediyorlarsa, dolar kuru kendiliğinden 1 dolar = 2 Türk lirası olarak belirlenmiş olurdu. Ayrıca, böylece belirlenmiş olan kurların değişmeleri de söz konusu olmazdı. Bu durum, altın para sisteminin çok önemli bir üstünlüğüdür.

Altın para sistemi çöküp ülkeler kâğıt para sistemine geçince, döviz kurları da, doğal olarak, arz ve talep (sunu ve istem) yasasına göre belirlenmeye başladı. Ancak ne var ki, bu biçimde belirlenen döviz kurları, sunu ve istem koşulları sürekli değiştiğinden, istikrarlı olmuyor, sık sık büyük dalgalanmalar gösteriyorlardı. Oysa, bilindiği gibi, dış ticaretin gelişmesi için olduğu gibi, ülke içi istikrar bakımından da döviz kurlarının sabit tutulması temel bir koşuldur.

Bu nedenle ülkeler, sunu ve istem koşullarını da dikkate alarak bir kere belirledikleri döviz kurlarını azçok uzunca bir süre sabit tutmayı esas almışlardır. Buna sabit

kur sistemi diyoruz. Bu sistemde, uygulanan kurlar bir süre sonra gerçekliklerini yitirip korunamaz hale gelince devalüasyon yapılarak kurlar yeniden belirlenir ve bu yeni kurlar gene bir süre sabit tutulur.

Sabit döviz kuru sisteminin iki ayrı uygulama yöntemi vardır. Bunlardan biri, *döviz (kambiyo) istikrar fonu* uygulamasıdır. Bunda döviz alım ve satımı serbesttir. Sunu ve istem koşullarındaki değişmeler nedeniyle kurlar önceden belirlenmiş sınırların dışına çıkmak eğilimi gösterirlerse, hükümet döviz istikrar fonundan piyasaya döviz satarak ya da fon için piyasadan döviz satın alarak kurların sabit kalmasını, daha doğrusu belli sınırlar dışına taşmamalarını sağlar. Halen başlıca batılı ülkelerde uygulanan yöntem budur.

Bu uygulamanın işleyişini bir örnek üzerinde görelim: Varsayalım ki, B. Alman hükümeti dolar kurunu 3 mark olarak tespit etmiş ve günlük kurun 3,5 marktan yukarı çıkmasına ve 2,5 marktan aşağı inmesine müsaade etmemeye karar vermiştir. Döviz alış ve satışı serbesttir. Eğer bir gün dolar 3,5 marka yükselir ve bunu aşmak eğilimi gösterirse hükümet hemen piyasaya 3,5 marktan dolar satmaya başlayarak bu sınırın aşılmasını önler. Aynı biçimde, dolar 2,5 marka düştüğü zaman hükümet bu sefer de piyasadan 2,5 marktan dolar satın almaya girişerek doların bu kurun altına düşmesine olanak vermez.

Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, bu yöntemin başarılı bir biçimde işleyebilmesi için tespit edilmiş olan temel döviz kurunun (1 dolar = 3 mark) ve bundan sapma sınırlarının gerçekçi olması gereklidir. Çünkü bu takdirde piyasaya müdahaleyi gerektiren sapmalar, gelip geçici olur ve makul bir döviz stoku ile iş yürütülebilir. Yok eğer böyle olmazsa piyasaya müdahaleyi gerektiren sapmalar sürekli olur. Örneğin dolar 3,5 mark sınırını sürekli olarak aşmak eğilimi gösterirse, piyasaya sürekli dolar satılması gerekeceğinden buna hiçbir döviz stoku dayanamaz ve sonunda sistem çöker.

Böyle bir durum varolan kurun gerçekliğini yitirdiğini

ve artık korunamayacağını gösterir. Bunun üzerine bir devaülasyon yapılarak kurların yeniden tespit edilmesi gerekir.

Sabit döviz kuru sisteminin öbür uygulama yöntemi, döviz kontrolü uygulamasıdır. Bunda artık döviz alım ve satımı serbest değildir. Kazanılan bütün dövizlerin hükümete (Merkez Bankası ve yetkili öteki bankalara) satılması zorunludur. Bütün döviz alışları da gene zorunlu olarak hükümetten yapılır. Başka bir deyişle, bu uygulamada döviz alış ve satışları hükümetin tekelindedir. Böyle olunca hükümet tespit etmiş olduğu kurları rahatça uygular.

Bu uygulamanın başarılı olabilmesi için tespit edilmiş olan kurların gerçekleri yansıtması, bunlardan çok uzak olmamaları gerekir. Böyle olmazsa, dış ticarette, özellikle dışsatımda tıkanıklıklar başlar, karaborsa gelişir ve bunları önlemek için kontrolleri daha da sıkılaştırmak zorunluğu doğar. Bu duruma gelinince bir devalüasyon yaparak kurları yeniden tespit etmek gerekir.

1930'dan 1980 yılma kadar ülkemizde uygulanan kur sistemi bu idi, 1980'den sonra sabit döviz kuru sistemi fiilen terkedilmiş ve kurların önce kısa aralıklarla, sonraları her gün yeniden belirlenmesi yoluna gidilmiştir.

Soru 55 : Düz kur ve çapraz kur ne demektir?

İki para arasında doğrudan değişim oranına düz kur, dolaylı değişim oranına da çapraz kur denir.

Eğer 400 lira verip 1 dolar alabiliyorsam, bu 400 liranın düz kurudur. Ama ben bu 1 doları dolaylı bir biçimde, örneğin elimdeki liralarla önce mark satın alıp, sonra bu markları dolara çevirerek de elde edebilirim. Bu durumda da lira ile dolar arasında bir kur oluşur. İşte bu kura doların çapraz kuru denir. Aynı bir dövizin çok sayıda çapraz kurları olabilir. Örneğin doların mark üzerinden çapraz kuru ile frank, liret ya da sterlin üzerinden çapraz kurları birbirinden farklı çıkabilir.

Çapraz kurun nasıl oluştuğunu sayısal bir örnek üzerinde görelim: Varsayalım ki düz kurlar aşağıdaki gibidir:

1 dolar = 400 lira
1 mark = 100 lira
1 dolar = 3 mark

Bu durumda 400 lira verip doları doğrudan satın almaktansa, dolaylı bir yolla, yani önce 300 lira verip 3 mark almak, sonra da bununla 1 dolar almak daha kârlı olacaktır. Çünkü bu yolla doları 400 lira yerine 300 liraya almış olacağım. Burada doların mark üzerinden çapraz kuru 300 lira olmaktadır. Görüldüğü gibi çapraz kurların doğmasının nedeni düz kurlar arasında uyum olmamasıdır.

Serbest piyasa koşulları altında düz ve çapraz kurlar arasındaki fark uzun süre süremez. Çünkü böyle bir fark olduğu sürece herkes ve özellikle uzman spekülatörler, bu durumdan yararlanmak için yukardaki örneğimizdeki gibi hareket edeceklerinden düz kurların gereğince (uyumlu hale gelinceye kadar) değişmelerine neden olarak sözkonusu farkın ortadan kalkmasını sağlarlar.

Yineteleyim ki, bunun olabilmesi yani düz kurlar arasında uyum sağlanabilmesi için döviz piyasalarının serbest olmaları gereklidir. Serbestlik olmazsa, örneğin bir ülke döviz kontrolü uyguluyorsa, yukardaki düzeltici mekanizma işleyemeyeceğinden, düz ve çapraz kurlar arasında sürekli farklılıklar oluşabilir. Kaldı ki bazı ülkelerin bir politika aracı olarak, yani isteyerek, düz ve çapraz kurlar arasında farklılık yarattıkları da görülmüştür. Böylece aslında, dolaylı bir katlı kur uygulaması yapılmış olmaktadır.

Soru 56 Katlı kur sistemi ne demektir?

Aynı bir dövizin birden fazla resmi kuru (fiyatı) olmasına katlı kur sistemi denir. Hemen şunu belirtelim ki bu sistem ancak döviz kontrolü uygulayan ülkeler için söz

konusudur. Döviz alım satımının serbest olduğu ülkelerde katlı kur uygulamasından söz edilemez.

Katlı kur sistemi, döviz alımlarına uygulanabildiği gibi döviz satışlarına da uygulanabilir. Başka bir deyişle, kurlar, dövizin nereden kazanıldığına (geldiğine) göre farklılaştırıldığı gibi, nereye harcanacağına (gideceğine) göre de farklılaştırılabilir. Örneğin hükümet, turist dövizlerini, işçi dövizlerini ve dışsatımın çeşitli kalemlerinden elde edilen dövizleri farklı farklı kurlardan satın alabilir. Aynı biçimde, hükümet, elindeki dövizleri, dışalımı yapılacak malların çeşidine, ya da turizm, eğitim ve tedavi gibi maksatlarla harcanacağına göre farklı kurlardan satabilir.

Görüldüğü gibi katlı kur sisteminde kur sayısının belli ya da doğal bir sınırı yoktur. Birkaç kurla yetinilebileceği gibi sayı istenildiği kadar artırılabilir de. Ancak açıktır ki kur sayısı artırıldıkça uygulama güçlükleri de artar.

Şunu önemle belirtelim ki katlı kur sistemi, her zaman yukarda gördüğümüz gibi, açık bir biçimde uygulanmaz. Bunun örtülü uygulamaları da vardır. Dışsatıma verilen çeşitli teşvikler (sübvansiyonlar) ve dışalımdan alınan çeşitli vergi ve fonlar, gerçekte örtülü katlı kur uygulamalarıdır. Örneğin bir dışsatımcının kazandığı dövizi normal kurdan satın aldıktan sonra ona bir de vergi iadesi ödemek, aslında, onun getirdiği dövize farklı bir kur uygulamak demektir.

Katlı kur sistemi, esas olarak, dışsatımı teşvik ve dışalımı sınırlandırmak için kullanılan bir politika aracıdır. Birçok ülke gibi Türkiye de bu aracı kullanmak zorundadır. Nitekim öteden beri böyle de yapmaktadır. Bu konuda dikkat edilmesi gereken tek husus, kur sayısının, yönetimi içinden çıkılmayacak güçlüklere sokacak kadar fazla tutulmamasıdır.

Soru 57 : Döviz kontrolü ne demektir?

Döviz kontrolü, ülkenin bütün döviz kazançlarının bir merkezde toplanması ve bütün döviz harcamalarının da

gene bu merkezden yapılması demektir. Hem döviz sunuşu, hem döviz istemi merkezi otoritenin (hükümetin) denetiminde olduğu için, hükümet döviz fiyatını da (döviz kurlarını da) istediği gibi tespit edebilir.

Bu sistemde döviz alış ve satışları serbest değildir. Herkes kazandığı dövizleri belli bir süre içinde hükümete satmak zorundadır. Bunu yapmayanlara cezai yaptırım uygulanır. Döviz harcamaları da hükümetin müsaadesine tabidir. Hükümet gerek kullanılacağı yer, gerekse miktarı bakımından döviz istemlerini denetler ve tahsisleri ona göre yapar. Ayrıca hükümet döviz alış ve satışlarında, aynı dövize farklı fiyatlar (kurlar) da uygulayabilir (katlı kur sistemi).

Döviz kontrolü sisteminin basit biçimleri olduğu gibi her şeyi denetlemeyi amaçlayan, çok karmaşık biçimleri de vardır. Özellikle çok sayıda katlı kur uygulamaları, döviz kontrollerinin çok sıkı ve karmaşık biçimler almasını gerektirir. Doğaldır ki, uygulama karmaşıklaştıkça güçlük ve sakıncalar da ona koşut olarak artar. Bu nedenle, döviz kontrollerinin başarılı olabilmesi için kapsamın olabildiğince dar tutulması gerekir.

Ülkemizde döviz kontrolleri 1930 yılında başlatılmış ve 1983 yılından beri de büyük ölçüde kaldırılmıştır.

Soru 58 : Döviz kontrolü uygulamasının gerekçesi nedir?

Ülkeler birçok sakıncaları ve uygulama güçlükleri olan döviz kontrolü sistemine, istedikleri için değil, zorunlu kaldıkları için gitmişlerdir Şimdi bu zorunluğun ne olduğunu kısaca görelim.

Serbest koşullar altında her ülke dış dengesini bulur. Ancak bu denge bazı ülkelerde yüksek, öteki bazı ülkelerde de düşük bir gelir ve istihdam düzeyinde olur. Birinci grup ülkelere gelişmiş, ikinci grup ülkelere az gelişmiş ülkeler diyoruz.

İşte bu yolla dış dengesini bulmuş olan az gelişmiş bir ülke, kaderine razı olmaz, kalkınmak ve milli gelirini artırmak için hamle yapmaya kalkışırsa dış dengesi hemen bozulmaya başlar. Ülkede gittikçe şiddetlenen bir döviz kıtlığı baş gösterir. Elindeki dövizlerle kalkınmanın gerektirdiği makine ve teçhizat dışalımını yapamaz. Bu durum giderek ülkenin kalkınma çabalarından vazgeçmesi sonucunu verir.

Eğer söz konusu ülke kalkınma çabalarını sürdürmek istiyorsa, bunda kararlı ise, elindeki dövizleri, eskiye göre, farklı bir biçimde kullanmak zorundadır. Bunun yolu da, açıktır ki, döviz alım ve satımındaki serbestliği kaldırmak, döviz kontrol sistemine geçmektir. Döviz kontrolü sayesinde ülke, elindeki döviz kaynaklarını kalkınmanın gereklerine en uygun bir biçimde kullanmak olanağına kavuşur.

Kuşku yoktur ki döviz kontrollerinin anlamlı ve amaca yönelik olabilmesi için, bunun bir kalkınma planı çerçevesi içinde, bu planın bir uygulama aracı olarak düşünülmesi gereklidir.

Soru 59 : Katlı kur sistemine İMF niçin karşıdır?

Uluslararası işbölümünün en etkin bir biçimde gerçekleşmesinin temel koşulu, uluslararası ticaretin serbest olmasıdır. Çünkü bu durumda her ülke gereksinim duyduğu malları, bunları en ucuza üreten ülkelerden alacağı için, tüm ülkeler en yetkin oldukları alanlarda uzmanlaşmak ve bu alanları geliştirmek olanağını bulurlar. Böylece ülkeler arasında en rasyonel (akılcı) bir işbölümü gerçekleşmiş olur.

Ticaret serbeştisinin bu sonucu verebilmesi için bütün ülkelerde mal fiyatlarının gerçek maliyetleri yansıtıyor olmaları gereklidir. Çünkü ancak bu takdirde bir malı hangi ülkenin daha ucuza ürettiği anlaşılabilir. Oysa biliyoruz ki birçok ülke bazı mallarının dışsatımını sağlayabilmek için

bunların fiyatlarını maliyetlerinin altına düşüren çeşitli teşvik önlemleri uygularlar. Aynı biçimde bazı malların dışalımlarını sınırlamak için de bunların fiyatlarını yükselten çeşitli vergi ve fon uygulamaları yaparlar. Bir önceki soruda görmüş olduğumuz gibi, katlı kur sistemi dış ticaret fiyatları üzerinde bu tür etkiler yapan bir uygulamadır.

Bu tür müdahalelerle çarpıtılmış fiyatlara göre gerçekleşecek olan uluslararası işbölümünün, olması gerekenden çok farklı olacağı ve bunun dünya ticaretini bugünkü koşullara göre normal olan yollarından saptıracağı açıktır.

İşte, temel görevi uluslararası ödemeleri düzenleyerek dünya ticaretinin ve işbölümünün gelişmesini sağlamak olan IMF, bu amacına ters düştüğü için, katlı kur sistemine karşıdır.

Soru 60 Kur riski ve kur garantisi ne demektir?

Bilindiği gibi ticaretin malların fiyatlarının değişmesi olasılığından kaynaklanan normal bir riski vardır. Dış ticarette, eğer kurlar sabit değilse, bu riske kurların değişmesi olasılığından kaynaklanan bir başka risk daha eklenir. Toplam risk arttığı için ticaretin gelişmesi kösteklenir.

Bunu bir örnekle açıklayalım Varsayalım ki dolar 400 lirayken bir tüccar 1 dolarlık mal dışalımı yapmış ve bunu % 20 kâr ekleyerek 480 liraya satmıştır. Eğer bu arada dolar 500 liraya çıkmışsa, söz konusu tüccar bütün kârını kaybettikten başka 20 lira da zarara girmiş olacaktır. Çünkü işini sürdürmek için o maldan tekrar getirmek isterse bu sefer 500 lira ödemesi gerekecektir. İşte buna *kur riski* diyoruz.

Kur riski vadeli işlemlerde daha açık görünür. Örneğimizdeki tüccar malı kredili olarak almışsa, vade sonunda, kurun ne kadar yükseldiğine bağlı olarak, borcunu ödemede sıkıntı çekecek, belki de iflâs edecektir. Son yıllar-

da döviz kredisi alarak yatırım yapmış olan birçok firmanın düştükleri ödeme sıkıntılarının ve bazılarının iflâs etmiş olmalarının nedeni budur.

İşte, döviz cinsinden borçlanarak dışalım ve özellikle yatırım yapanlara ve yapacak olanlara, borçlarını, borçlandıkları tarihteki kurlar üzerinden ödemeleri konusunda güvence verilmesine, *kur garantisi* diyoruz.

Yatırımların teşviki için kur garantisinin gerekli olmasına karşılık, sonuçlarının her zaman haklı olduğu söylenemez. Gerçekten, kur garantisi, bundan yararlanmakta olan bir fabrikaya, aynı alanda daha sonra kurulacak fabrikalar üzerinde haksız bir üstünlük sağlar.

Kur riski, yalnız kurların yükselmesi değil, düşmesi olasılığı için de vardır. Bu durumda risk, döviz cinsinden alacaklı olanlar için söz konusu olur. Örneğin kredili dışsatım yapanlar, vade sonunda kurlar düşmüşse bundan zarar görürler.

Kur garantisi, kur farklarının devlet tarafından ödenmesi demek olduğundan, kur riskinin bütün ulusça yüklenilmesi anlamına gelir.

Soru 61 Ödemeler dengesi (tediye bilançosu) ne demektir?

Bir ülkenin bir yıl içinde dış dünya ile karşılıklı olarak yapmış olduğu bütün ödemelerin kaydedildiği cetvele (tabloya) dış ödemeler dengesi denir. Ödemeler dengesi, bir ülkenin bir yıl içinde uluslararası ekonomik ilişkilerinin hepsini topluca ve özet olarak ortaya koyduğu için hem önemli, hem de çok yarayışlı bir kavramdır. Gerçekten, bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerinin ne durumda olduğunu en açık, en kolay bir biçimde dış ödemeler dengesinde görebiliriz. Bunun için, elbette ki, ödemeler dengesine giren çeşitli kalemlerin elverişli bir biçimde düzenlenmesi (tasnif edilmesi) gereklidir.

Bu konuda bütün ülkelerin kabul ettikleri standart bir düzenleme biçimi vardır. Buna göre ödemeler dengesine giren kalemler dört ana bölüm (başlık) altında toplanırlar:

1. Cari işlemler,
2. Sermaye hareketleri,
3. Rezerv hareketleri,
4. Net hata ve noksan.

Temel tasnif budur. Ülkeler, özel durumlarına göre bunda bazı değişiklikler yaparlar. Aşağıda (Tablo 4) Türkiye'nin ödemeler dengesi gösterilmiştir.

1. Cari işlemler, ödemeler dengesinin en önemli bölümünü oluşturur. Burada o yıl yapılmış olan mal ve hizmet alışverişinden doğan ödemeler yer alır. Bunlar, ülke bakımından, gelir ödemeleri niteliğindedir. Dış ticaret (mal alışverişi) ve görünmeyen kalemler (turizm, ulaştırma, faiz ve kâr ödemeleri gibi) bu bölümün iki önemli öğesidir.

2. Sermaye hareketleri, ülkenin o yıl içinde aldığı ve verdiği kredileri (borçları) gösterir. Önceki borçların ya da alacakların anapara ödemeleri de burada yer alır. Başka bir deyişle, sermaye hareketleri ülkenin o yıl borçluluk ya da alacaklılık durumundaki değişmeleri gösterir.

3. Ülkenin altın ve döviz stoklarında o yıl görülen artma ya da azalmalar rezerv hareketleri bölümünde gösterilir. Ülke bakımından rezerv sayılacak kısa vadeli bazı borçlar da bu bölümde yer alabilir.

4. Yukardaki üç bölümün toplamının mutlaka denk olması gerekir. Bu, ödemeler dengesinin tanımı gereğidir. Bu nedenle, ilk üç bölümün toplamı bir açık ya da fazla veriyorsa, kayıtlarda mutlaka bir hata ya da noksan var demektir. İşte, ödemeler dengesine bu bölüm bu maksatla konulmuştur. Buraya dengeyi sağlayacak rakam yazılır. İdeal olan bunun sıfır olmasıdır. Ama bu ideal durumu hemen hemen hiçbir ülke sağlayamamıştır.

TABLO : 4

ÖDEMELER DENGESİ
(Milyon TL.)

	Yıllık	
	1980	1983
I. Cari işlemler		
A. Dış ticaret		
1. Dışsatım	2 910	5 727.9
2. Dışalım	— 7 909	— 9 235 1
Dış ticaret dengesi	— 4 999	— 3 507.2
B. Görünmeyen kalemler		
1. Dış borç faiz ödemeleri	— 668	— 144 5
2. Turizm ve dış seyahatler (net)	212	283.9
3. İşçi gelirleri	2 071	1 553.6
4. Kâr transferleri	— 51	— 56.9
5. Proje kredileri hizmet ödemesi	—	
6. Öbür görünmeyenler (net)	225	934.0
Görünmeyen kalemler	1 789	1 273.1
C. Enfrastrüktür ve Off shore	—	—
Cari işlemler dengesi	— 3 210	— 2 234 1
II. Sermaye hareketleri		
1. Dış borç ödemeleri	— 576	— 1 093.3
2. Özel yabancı sermaye	53	131.3
3. Proje kredisi	547	507.7
4. Bedelsiz dışalım	95	55.8
5. Program kredileri	1 811	609.1
6. Öbür sermaye hareketleri	— 58	407 0
Sermaye hareketleri dengesi	1 872	617 6
Genel denge	— 1 338	— 1 618 5
III. Rezerv hareketleri (+ Azalış)	— 333	— 52.0
IV. Özel çekiş haklarından kullanma	461	102.7
V. Kısa vadeli sermaye hareketleri	— 155	810.8
VI. Net hata ve noksan	1 366	665.0

KAYNAK Hazine Gn. Md. ve MİİT Gn. Sekreterliği. M. Bakanlığı

Soru 62 Ödemeler dengesi açığı ne demektir ve kaç tür açık düşünebiliriz?

Ödemeler dengesi, tanımı gereği, daima dengede olduğundan, bunun açığını özel bir biçimde tanımlamak gerekir. Ne var ki bu konuda tek bir tanım yapmak her zaman doğru ve geçerli olmaz. Geçerli yol, ödemeler dengesi açığını, ülkenin bu yönden gelen sıkıntılarının niteliklerini dikkate alarak, farklı biçimlerde tanımlamaktır. Bu çeşitli tanımların başlıcalarını şöylece sıralayabiliriz :

1. Ödemeler dengesi açığı, cari işlemler açığına eşittir. En yaygın ve geçerli tanım budur.
2. Ödemeler dengesi açığı, cari işlemler açığına o yıl ödenen anapara borç taksitleri eklenerek bulunur. Bu tanım, borçlarının anapara taksitlerini ödemek için yeni borçlar bulma olanağından yoksun ülkeler için geçerlidir.
3. Ödemeler dengesi açığı, yukardakilerden o yıl kendi öz döviz rezervlerimizdeki azalma çıktıktan sonra kalan miktara eşittir. Bu, oldukça büyük döviz rezervleri olan ülkeler için uygun bir tanımdır.
4. Ödemeler dengesi açığı, 3 numaralı tanımdan o yıl alınan uzun vadeli borçlar çıktıktan sonra kalan miktara eşittir. Bu tanıma göre açık, o yıl alınan kısa vadeli borçlara indirgenmiş olmaktadır.

Yukarda sıraladığımız bu açık kavramlarından birinin öbürlerinden daha doğru olduğu söylenemez. Bunların her biri ülkenin durumuna ve bizim bakış açımıza göre farklı bir anlam ve geçerlilik ifade eder.

Soru 63 Ödemeler dengesinin potansiyel (doğal) açığı ne demektir?

Bir ülke dış dengesini sağlamak için çeşitli önlemler alır. Bu önlemler, döviz kurlarını yapay olarak yüksek tut-

mak, döviz kontrollerini sıkılaştırmak ve millî gelirini düşürmek biçimlerinde olabilir. Bir ülkenin bu tür önlemlerle dengesini sağlamış olması, yani ödemeler dengesinin açık vermemesi, o ülkenin dış ekonomik ilişkilerinde rahat olduğu, hiçbir sorunu bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü söz konusu önlemleri kaldırdığı ya da gevşettiği zaman hemen açık verecek demektir.

Hiç kuşku yoktur ki bir ülke sürekli olarak açık veremez. Bu, başka ülkelerin sırtından geçinmek demek olur ki buna öteki ülkeler razı olmaz ve olanak vermezler. Bu nedenle açık veren ülke, döviz kurlarını yükseltmek (devalüasyon) ya da döviz kontrolleri koymak gibi önlemler almazsa, fakirlemeye başlar ve dış dengesini bu yolla sağlar (Fakirleştikçe dışalımları ve öteki döviz harcamaları azalır). Elbette ki dış dengenin bu yolla sağlanması istenir bir şey değildir. İdeal olan, istenir olan, dış dengenin tam istihdam yani en yüksek gelir düzeyinde sağlanmasıdır.

İşte, bir ülkenin ödemeler dengesinin tam istihdam durumunda iken ve hiçbir özel önlem olmadan vereceği açığa, potansiyel ya da doğal açık diyoruz. Bu açık ne kadar büyükse, ülke ekonomisinin yapısı, olması gerekene göre, o kadar çarpık demektir. Ülke kalkınması planlanırken bu çarpıklığın düzeltilmesi temel bir hedeftir.

Soru 64 Devalüasyon ne demektir ve niçin yapılır?

Devalüasyon, ulusal para değerinin yabancı paralar cinsinden düşürülmesi demektir. Örneğin doların resmi kuru 400 lira iken bunu 500 liraya çıkarırsak % 20 oranında bir devalüasyon yapmış oluruz.

Tanımından da anlaşılacağı üzere devalüasyon ancak sabit kur sistemi uygulayan ülkeler için söz konusudur. Gerçekten, ortada sabit resmi bir kur olmalıdır ki bunun değiştirilmesi söz konusu olabilsin.

Elbette ki hiçbir ülke durup dururken devalüasyon yapıp parasının değerini düşürmez. Ülkeler, ödemeler dengesi

sürekli açık vermeye başladığı zaman, bu açığı kapatmak için, yani zorunlu oldukları için devalüasyona başvururlar. Çünkü devalüasyonun döviz kazançlarını artırıcı ve döviz harcamalarını azaltıcı bir etkisi vardır.

Devalüasyondan sonra ülkemizin fiyatları yabancılar için devalüasyon oranında ucuzlamış olur. Örneğin dolar 400 lira iken 100 dolara alınan bir mal, dolar 500 liraya çıkarılınca (% 20 devalüasyon) 80 dolara (% 20 ucuz) alınır. Bu durum dışsatımımızı artırır ve ülkeye daha çok turist gelmesini sağlar. Böylece döviz kazançlarımız artar. Öbür yandan devalüasyon, yabancı malları Türk lirası cinsinden pahalılaştırır. Bu durum da dışalımımızın azalmasına ve öbür döviz giderlerimizin kısılmasına, örneğin dışarıya daha az turist gitmesine neden olur. Böylece döviz harcamalarımız azalır. Sonuç olarak ödemeler dengemizdeki açık kapanır ya da küçülür.

Devalüasyon her zaman bu olumlu sonuçları vermeyebilir. Gerçekten, devalüasyonun döviz harcamalarını kısma yönündeki etkisi kesindir ama döviz kazançlarını artırma yönündeki etkisi için aynı şeyi söyleyemeyiz. Gerçekten eğer yabancıların mallarımıza olan istemi yeterince esnek (1'den fazla) değilse, yani dışsatımımız devalüasyon oranından fazla artmayacaksa, devalüasyondan sonraki dışsatım kazancımız eskisinden daha az olur. Kaldı ki bu böyle olmasa ve dışsatım mallarımıza istem yeterince artsa bile ülkede bu istemi karşılayacak kadar mal olmayabilir. Bu durumda da devalüasyon dışsatımı artıramaz.

Bu böyle olmakla beraber, devalüasyondan beklenen ve çok defa da elde edilen sonuç döviz kazançlarının artmasıdır.

Ülkeler bazen başka ülkelerin yaptıkları devalüasyonları etkisiz bırakmak için de devalüasyon yapmak zorunda kalabilirler. Bu, özellikle dışsatımda rakip durumda olan ülkeler arasında söz konusu olur. Örneğin Yunanistan, İspanya ve Cezayir gibi birçok malların dışsatımında rakip olduğumuz ülkeler devalüasyon yaptıkları zaman, dışsatım pazarlarımızı kaybetmemek için, bizim de aynı oranda de-

valüasyon yapmamız gerekebilir. Aynı nedenle dünya ticaretinde büyük payı olan ABD, B. Almanya, İngiltere gibi ülkelerin devalüasyon yapmaları çok zordur. Çünkü bu ülkelerden biri devalüasyon yaptığı zaman öteki bütün ülkeler de, kendilerini korumak için, devalüasyon yaparlar ve böylece eski durum değişmemiş olur.

Devalüasyonun tam tersine, yani ulusal para değerinin yabancı paralar cinsinden artırılmasına *revalüasyon* denir. Revalüasyon yapmak, ödemeler dengesi sürekli fazla veren ülkeler için söz konusudur. Ancak ne var ki, bu ülkeler güçlü olduklarından, dış dengeyi sağlama külfetini kendileri üstlenmezler, açık veren ülkelere yüklerler. Bu nedenle revalüasyon olayına pek az rastlanır. Gerçekten, fazla veren ülkeler revalüasyon yapmaktansa açık veren ülkelerin devalüasyon yapmalarını bekler ve önerirler. Çünkü bir ülke devalüasyon yaptığı zaman başka ülkeler, bu ülkeye göre, revalüasyon yapmış gibi olurlar.

Son olarak, gerçek bir devalüasyonla *kur ayarlamasını* birbirinden ayırmak gerektiğini vurgulayalım. Bilindiği gibi, zamanımızda birçok ülke dışsatıma verdikleri çeşitli teşvikler ve dışalımdan aldıkları çeşitli vergi ve fonlarla, döviz kurlarını fiilen resmi kurların üstüne çıkarmışlardır. Şimdi böyle bir ülkenin bir gün, bu teşvik ve fon uygulamalarını kaldırıp resmi kuru fiili kur düzeyine çıkardığını düşünelim. Bu olay biçimsel olarak bir devalüasyondur. Ancak bizim bunu gerçek bir devalüasyon olarak kabul etmememiz gerekir. Çünkü olay, özünde bir kur ayarlamasından, resmi kurun fiilen uygulanan kur düzeyine çıkarılmasından ibarettir. Böyle bir devalüasyonun ödemeler dengesi üzerinde hiçbir özel olumlu etkisi de olmaz. Yakın zamanlara kadar Türkiye'de yapılmış olan devalüasyonlar, esas olarak, bu nitelikte idiler. Bu nedenle de, kendilerinden beklenen olumlu sonuçlar elde edilememiştir.

(Devalüasyon oranının hesabı hakkında not:
Devalüasyon oranı eski kurla yeni kur arasındaki farkın yeni kura bölünmesiyle bulunur. Örneğin eski kur 400 yeni

kur 800 ise, devalüasyon oranı $\frac{800 - 400}{800} = 0{,}50$ (% 50)'dir.

Devalüasyon oranı bir de kurlar arasındaki farkın eski kura bölünmesiyle bulunur. Yaygın olarak kullanılan bu hesaplama biçimi yanlıştır. Bu hesaplama biçimini örneğimize uyguladığımız zaman, devalüasyon oranını % 100 olarak buluruz. Böyle bir oran paramızın değer kaybının ölçüsü olarak anlamsızdır. Bu oran paramızın ne kadar değer kaybettiğini değil, yabancı paraların ne kadar değer kazandıklarını gösterir.)

Soru 65 Ödemeler dengesi açık veren bir ülke bu açığı kapatmak için ne gibi önlemler alabilir?

Önceki bir soruda ödemeler dengesi açık veren bir ülkenin bu açığını kapatmak için milli gelirini düşürmeye yani fakirleşmeye razı değilse dış ticaret serbestisinden vazgeçip açığı bazı müdahaleci önlemler alarak kapatması gerekeceğini görmüştük. Ülkelerin ellerinde dış dengelerini yeniden kurmak ve korumak için iki müdahale aracı vardır.

Bu müdahale araçlarından biri döviz kurları üzerinde oynamak, öbürü de dış ticaret ve ödemelere konulmuş olan sınırlandırmaları sıkılaştırmak ya da gevşetmektir. Örneğin, sürekli ödemeler dengesi açığı veren bir ülke döviz kurlarını yapay olarak artırır yani devalüasyon yaparsa ülke fiyatları yabancılara göre ucuzlayacağından dışsatımı ve öbür döviz kazançları artar, böylece açığı kapanır ya da hiç değilse azalır. Devalüasyonun ayrıca ülke dışalımını ve öteki döviz giderlerini azaltmak gibi bir etkisi de vardır. Yahut aynı ülke devalüasyon yapacağına dışalımını ve öteki döviz harcamalarını gereği kadar kısarak ödemeler dengesi açığını fiilen (zorla) ortadan kaldırabilir. Ödemeler dengesi sürekli fazla veren bir ülke de bunların tersini yapar.

Demek oluyor ki bir ülkenin dış dengesi üç değişkene tabidir. Bunlar,

1. Millî gelir,
2. Döviz kuru,
3. Ticaret ve ödeme sınırlamalarıdır.

Uygulamada bu üç değişken bir arada kullanılır. Her birine ne kadar ağırlık verileceğini hükümetlerin tercihleri belirler. Yineleyelim ki, serbest ticaret esas alınırsa, yani son iki değişken kullanılmazsa, açık veren bir ülkede dış denge daima ülkenin fakirleşmesi (millî gelirinin düşmesi) yolu ile sağlanır.

Soru 66 Uluslar arasında geçerli bir para yaratmak için hangi sorunların çözülmesi gerekir?

Uluslararası işbölümü ve ticaretin tam olarak gelişebilmesi için temel koşulun bütün ülkelerin kabul edecekleri ortak bir paranın varlığı olduğunu biliyoruz. Başlıca ülkelerde altın para standardının yürürlükte olduğu Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dönemde bu bir sorun oluşturmuyordu. Çünkü altın, uluslararası düzeyde de kendiliğinden para işlevi görebiliyordu.

Uluslararası yeni bir para yaratma gereksinimi, başlıca ülkelerin altın standardını terkettikleri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır. Çünkü artık çeşitli ülkelerin ulusal paraları arasındaki — hepsinin belli miktarlarda altını temsil etmelerinden kaynaklanan — doğal bağ kopmuş bulunuyordu. Bu nedenledir ki uluslararası ticarette altının yerini alacak yeni bir paraya mutlak gereksinim vardır.

Hemen şunu belirtelim ki, söz konusu bu yeni para, altın gibi ülkelerin kendi ulusal paralarının da yerini almayacak, yani iç ticarette kullanılmayacak, sadece ülkeler arasında, yani dış ticarette kullanılacaktır. Bu böyle olunca, söz konusu uluslararası paranın temel işlevinin ulusal paraların birbirleriyle mübadele edilmelerini sağlamak ol-

duğu söylenebilir. Başka bir deyişle, uluslararası para bakımından mübadele konusu olan nesneler, çeşitli ülkelerin malları değil, fakat bunları temsil eden ulusal paralardır. Bu nedenle böyle bir paraya Dünya Parası değil, uluslararası para ya da ödeme aracı demek daha doğrudur.

Şimdi böyle bir uluslararası ödeme aracı ya da para yaratmanın hangi sorunların çözülmesini gerektirdiğini görelim :

1. Birinci sorun, bu paranın nasıl bir kuruluş tarafından çıkarılacağı ile ilgilidir. Bu konuda ilk akla gelecek çözüm, işi uluslararası bir kuruluşa vermektir. Ancak bütün ülkelerin katılacağı ve her ülkenin veto hakkına sahip olacağı böyle bir kuruluşun bu görevi yerine getiremeyeceği açıktır. Başka bir çözüm, işi uluslararası değil fakat tarafsızlığı sağlanacak uluslarüstü teknik bir kuruluşa vermektir. Ancak böyle bir kuruluşun uygulamada fiilen sanayileşmiş büyük devletlerin egemenliğine girmesi ve sadece onların çıkarlarına göre hareket etmesi gibi büyük bir sakıncası vardır. Nitekim, bugün kısmen bu işlevi de görmekte olan IMF, yalnız fiilen değil, hukuken de böyledir.

2. İkinci sorun, yaratılacak uluslararası paranın değerinin neye göre tespit edileceği konusu ile ilgilidir. Gerçekten, uluslararası para, esas olarak, ulusal paralarm alışverişinde kullanılacağına göre, değeri bu paralarm değerlerine bağlı olacak demektir. Oysa ulusal paraların değerleri her ülkenin izleyeceği ekonomi politikasına göre değişir. Bu durumda uluslararası paranın değerinin tespiti ve tespit edilecek bu değerin korunması işinin çözümünün çok güç bir sorun olduğu açıktır.

3. Üçüncü sorun, yaratılacak uluslararası paranın yönetimi ile ilgilidir. Bilindiği gibi paranın tüm işlevlerini yerine getirebilmesi için, miktarının gereksinimine göre artırılıp eksiltilebilmesi gerekir. Ancak ne var ki, bir ülkeye gereksinimi var diye bu paradan daha fazla vermek, o ülkeye açıktan maddi olanak sağlamak demektir. Çünkü o ülke bu para ile başka ülkelerden mal alabilecektir. Buna doğal olarak başka ülkeler itiraz ederler. Demek oluyor

ki, uluslararası paranın yönetimi, yani ne miktar çıkarılacağı ve bunun nasıl dağıtılacağı, daima ülkeler arasında bir çekişme ve anlaşmazlık konusu olacaktır. Bu tür çıkar çekişmelerinin uygun çözümlere bağlanmasının pek kolay bir iş olmadığı bilinen bir husustur.

Aslında dünyanın ekonomik ve politik bakımdan bölünmüşlüğünden kaynaklanan bu sorunlar ve güçlükler, bugün de hâlâ uygun ve kalıcı bir çözüme kavuşturulabilmiş değildir.

Soru 67 : Altın para sisteminde uluslararası ödemeler nasıl yapılıyor ve ülkelerin dış dengeleri nasıl sağlanıyordu?

Birinci Dünya Savaşı'na gelinceye kadarki dönemde bütün ülkelerde altın para sistemi yürürlükteydi. Bu durum da altın, doğal olarak, uluslararası para işlevini de görüyordu. Çeşitli ülkelerin paraları arasındaki değişim oranlarını (kurları) belirlemek ve bunları sabit tutmak da bir sorun oluşturmuyordu. Çünkü döviz kurları, ulusal paraların içerdikleri ya da temsil ettikleri altın miktarlarına göre kendiliğinden belirleniyor ve değişmiyorlardı. Ayrıca uluslararası ticaret ve ödemeler de büyük ölçüde serbestti.

Bu koşullar altında altın, ülkeler içinde olduğu kadar ülkeler arasında da geçerli olan tek bir para, Dünya Parası durumuna gelmiş oluyordu. Bu elverişli koşullar nedeniyle söz konusu dönemde dünya ticaretinde büyük gelişmeler olmuştur.

Bu sistemde ülkelerin dış dengelerinin nasıl sağlandığına gelince : Dış ilişkilerinde açık veren ülkeler bu açıklarını dışarıya altın göndererek kapatırlar. Böylece bu ülkelerde altın ve dolayısıyla para miktarı azalır. Para miktarının azalması kısmen fiyatların, kısmen de milli gelirin düşmesine neden olur. Fiyatların düşmesi dışsatımı kamçılar, milli gelirin düşmesi de dışalımı azaltır. Bu aynı süreç için-

de fazla veren ülkelerde de bu olayların tersi olur. Bu ülkelere fazladan altın girdiğinden para miktarları ve dolayısıyla fiyatları ve milli gelirleri artar. Bu durum dışsatımlarının azalmasına, dışalımlarının artmasına neden olur. Açık ve fazla veren ülkelerdeki bu birbirini tamamlayan gelişmeler sonucu bozulan dengeler tekrar kurulur.

Bu denge mekanizmasını bilmek önemlidir. Bir kere, bir ülkenin çeşitli illeri ya da bölgeleri arasındaki denge de bu mekanizma sayesinde kurulur. İkinci olarak, aynı denge mekanizması, dış ticaret ve ödemelerin serbest olması koşulu ile, kâğıt para sisteminde de, yani bugün de geçerlidir.

Serbest piyasa koşulları altında bir ülkenin dış dengesini sağlamış olması onun aynı zamanda üretim olanaklarını en üst düzeyde kullandığı (milli gelirinin en yüksek olduğu) anlamına gelmez. Tersine, yeterince gelişmemiş ülkeler, dış dengelerini daima olanaklarının daha altında bir üretim ve gelir düzeyinde gerçekleştirebilirler. Bundan ötürüdür ki himayecilik bu ülkeler için daima geçerli bir politikadır.

Soru 68 Altın giriş ve çıkış noktaları ne demektir? Bunun ne önemi vardır?

Altın standardında döviz kurlarının sabit olduklarını görmüştük. Ancak bunun sözcüğün dar anlamı ile alınmaması gerekir. Gerçekten, altın standardında da döviz kurları, altın noktaları denilen iki sınır arasında değişirler. Bunu bir örnek üzerinde görelim :

Varsayalım ki İngiliz sterlini de, Türk lirası da 1'er gram altın içermektedir. Buna göre 1 lira = 1 sterlin demektir. Gene varsayalım ki, bir Türk tüccarının İngiltere'deki bir İngiliz tüccarına 100 sterlin ödemesi gerekmektedir. Bu ödeme iki ayrı yoldan gidilerek yapılabilir. Birinci yol, İngiltere'ye 100 gram altın gönderip borcu bununla ödemektir. Fakat bu biraz masraflı bir yoldur. Altının Türkiye'den İn-

giltere'ye gönderilmesi taşıma ve sigorta masrafları yapılmasını ve altının yolda bulunduğu zamana bağlı olarak bir faiz kaybına katlanılmasını gerektirir. Ayrıca, eğer sikke tedavülü söz konusuysa, bir miktar darphane masraflarını da öncekilere eklemek gerekecektir. Varsayalım ki, bütün bu masraflar gönderilecek paranın % 5'ini oluşturmaktadır. Bu durumda İngiltere'deki 100 sterlinlik borcun ödenmesi bizim tüccara 105 liraya mal olacak demektir. Tüccarımız, elbette ki, bu ek masraftan kurtulmak için başka bir ödeme yolu arayacaktır. Bu ikinci yol, İngiltere'de teslim edilecek 100 sterlini Türkiye'de satın almaktır.

Doğal olarak tüccarımız 100 sterline en çok 105 lira vermeğe razı olacaktır. Yani İngiliz lirasının azami kuru 1.05 liradır. Eğer İngiliz sterlininin satıcısı 1 sterlin için 1.05'ten daha fazla Türk lirası isterse tüccarımız birinci ödeme yolunu tercih edecek, yani borcunu doğrudan altın göndererek ödeyecektir. Demek oluyor ki, örneğimizde sterlin kuru en çok 1.05 liraya kadar yükselebilecektir. İşte aşılmak istendiği zaman dışarıya altın akmaya başlayacak olan bu döviz kuruna *altın çıkış noktası* denir.

Yukardaki örneği tamamıyla ters çevirip İngilizlerin Türk lirası borçlarını ödemek zorunda olduklarını düşünürsek yukardaki aynı düşünce biçimini izlememiz gerekecektir. Bu takdirde sterlinin kuru hiçbir zaman 0.95 Türk lirasının altına düşmeyecektir. Çünkü bu kurun altına düşülünce, Türkiye'ye doğrudan altın göndermek İngilizler için daha kârlı olacaktır. İşte daha fazla düşürülmek istendiği takdirde ülkeye altın akmaya başlayacak olan döviz kuruna *altın giriş noktası* denir.

İncelediğimiz örneğe göre İngiliz sterlininin kuru 0.95 ile 1.05 Türk lirası arasında oynayacak demektir. Eğer kur 0.95 liradan aşağı düşme eğilimi gösterirse ülkeye altın girmeye ve 1.05 liradan yukarı çıkma eğilimi gösterirse ülkeden altın çıkmaya başlayacaktır. Demek oluyor ki, altın para sisteminde döviz kurları sabit olmakla beraber esnektir. Bu esnekliğin sınırları, altın giriş ve çıkış noktalarıdır.

Serbest piyasa koşullarında sabit kur sistemi uygulayan ülkeler bakımından kurlara böyle belli bir esneklik tanımanın büyük yararı vardır. Çünkü sunu ve istemdeki dalgalanmalar nedeni ile her gün piyasada oluşan kur, sabit kura göre aşağı ve yukarı doğru küçük sapmalar gösterebilir. Bu sapmalar hep aynı yönde de olmayabilirler. Eğer belirlenmiş olan (sabit) kura belli bir marj içinde esneklik tanınmazsa, her sapma üzerine hemen piyasaya müdahale etmek gibi külfetli ve gereksiz bir işe girişmek zorunda kalınır. Bundan ötürüdür ki, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki uygulamalarda sabit kurlara daima iki taraflı olarak % 5 civarında bir esneklik tanınmıştır.

Soru 69 Döviz kurlarının sabit tutulmasının önemi ve yararı nedir?

Uluslararası ticaretin yürüyebilmesi için her şeyden önce ortak değer ölçüsü (nümerer) işlevini görecek bir anahtar paraya gereksinim olduğunu biliyoruz. Bunsuz hiçbir mübadele yapılamaz.

Paranın sadece bu işlevi görmesi, ticaretin gelişmesi için yetmez. Çünkü bu işlev, sadece trampa yoluyla *ikili ticarete* olanak verir. İkili ticaretin uluslararasındaki uygulamasına *takas* ve bunun genişletilmiş biçimine de *kliring* adı verilir. Bu tür ticarette para ödeme aracı olarak kullanılmaz. Ödeme aracı, malların bizzat kendileridir.

Çok taraflı ticaret yapabilmek için yalnız ortak bir değer ölçüsüne değil fakat aynı zamanda ortak bir ödeme aracına da gereksinim vardır. Normal olarak ortak değer ölçüsü işlevini gören para, aynı zamanda bu ortak ödeme aracı olma işlevini de görür. Bugün bu işlevi fiilen ABD doları görmektedir. Bu nedenle dolara anahtar para, rezerv para gibi adlar da verilmektedir.

Demek oluyor ki örneğin Türkiye'nin diyelim İtalya'dan 1 dolar değerinde bir mal alabilmesi için bunun karşılığında İtalya'ya mutlaka 1 dolar ödemesi gereklidir. Başka bir

deyişle, bu durumda, dolardan başka hiçbir paranın uluslararası ödemelerde kullanılması olanağı yoktur.

Oysa biliyoruz ki bu bir zorunluluk olmadığı gibi, gerçek durum da zaten böyle değildir. Ödemelerin dolara eşdeğer miktarlarda olmak koşulu ile başka paralarla da yapılması olanağı vardır. Ancak bunun için öteki paraların belli dolar kurları olması gereklidir. Örneğin 1 dolar 3 marka eşitse, İtalya'dan alacağımız 1 dolarlık mal için, 1 dolar yerine eşdeğeri olan 3 mark da verebiliriz. Yeter ki İtalya dolar yerine mark almayı kabul etsin.

Demek oluyor ki, döviz kurları sayesinde dolar cinsinden ifade edilmiş değerleri öbür paralara çevirip ödemelerimizi bu paralarla da yapabiliriz. Yeter ki, yukarda değindiğimiz gibi, alacaklı ülke bu paralarla yapılacak ödemeleri kabul etsin. Mark, frank, sterlin, yen gibi kuvvetli paralar için normal olarak bu konuda bir tereddüt söz konusu olmaz. Bu nedenle, bu paralar da uluslararası ticarette ödeme aracı olarak kullanılabilirler. Böylece uluslararası likidite miktarı artmış olur. Ülkeler, ödemelerinde kullanmak için sadece dolar kazanmak zorunluğundan kurtulmuş olurlar.

Bu olanak, yani bütün paraların birbirlerine ve özellikle anahtar para olan dolara çevrilebilmeleri, sanki bütün dünyada tek bir para kullanılıyormuş gibi bir durum da yaratmış olur. Bu sayede malların dolar fiyatlarıyla öteki paralar cinsinden, örneğin mark, frank ya da Türk lirası cinsinden fiyatları arasında bir fark olmaz. Bunun dünya ticaretinin gelişmesi bakımından taşıdığı önem açıktır.

Yukarda gördüğümüz bu mekanizmanın işleyebilmesi için döviz kurlarının sabit olması, değişmemesi gereklidir, temel koşuldur. Kurlar değişmeye başlayınca, değer kaybeden paralar artık uluslararası ödeme aracı olma niteliklerini kaybetmeye başlarlar. Çünkü artık hiçbir ülke bu paralarla yapılacak ödemeleri kabul etmek istemez. Ellerinde bu paralardan varsa bunlardan kurtulmaya çalışırlar. Ülkelerin bu çabaları söz konusu paraların daha da değer kaybetmelerine neden olur. Böylece, bir kere, dünyadaki top-

lam ödeme aracı miktarı azalır. İkinci olarak, kurların değişmesi (sabit değil değişken olmaları) aynı bir malın çeşitli paralarla ifade edilen fiyatları arasındaki bağı da koparır. Örneğin bir malın dolar, mark ya da sterlin cinsinden fiyatları arasında artık eskiden olduğu gibi bir ilişki (uyum) kalmaz. Bu durum, uluslararası ticarette akılcı hesaplar yapılmasına olanak vermez, ticaret riskini artırır. Dünya ticareti bir de bu yönden zarar görür.

Bunlardan başka, kurların değişken olmaları çapraz kurların ortaya çıkmasına da neden olur. Çünkü bir paranın öbür paralar karşısındaki kur değişmeleri hep aynı oranda ve hep aynı yönde olmaz. Bu durum da, yoğun spekülasyonlara, haksız kazançlara, dünya ticaretinin normal yollarından sapmalar yapmasına neden olur.

Bu nedenlerden ötürü kurların sabit tutulması uluslararası ödemelerin düzenlenmesinde temel bir amaçtır.

Soru 70 Bretton Woods Konferansı niçin toplanmıştır ve burada ne gibi kararlar alınmıştır?

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra altın sisteminin çökmesi nedeniyle uluslararası ekonomik ilişkiler büyük bir sarsıntıya uğramıştı. İkinci Dünya Savaşı'nın neden olduğu büyük yıkımlar bu durumu daha da artırmış ve savaş sonrasında uluslararası ekonomik ilişkileri bir düzene sokmak gereksinimini ön plana çıkarmıştı. İşte bu amaçla daha savaş bitmeden, Temmuz 1944'te, ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton-Woods kentinde bir konferans düzenlenmiştir. Konferansa 44 ülke katılmıştır.

Konferansta savaştan sonra nasıl bir uluslararası ekonomik düzen kurulması gerektiği tartışılmış ve bu konuda anlaşmalara varılmıştır. Bu anlaşmalar gereğince uluslararası nitelikte iki örgüt kurulmuştur. Bunlardan biri, Dünya Bankası adı ile de bilinen Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD), öbürü de Uluslararası Para Fonu (IMF) dur.

Dünya Bankası'nın görevi, Savaşta yıkıma uğramış ülkelere imarları için ve az gelişmiş ülkelere de kalkınmaları için uzun vadeli krediler vermektir. Daha çok Batı Avrupa ülkelerini ilgilendiren imar sorunu kısa bir sürede çözülüp gündemden çıktığı için, Dünya Bankası'nın temel ilgi alanı az gelişmişlerin kalkınma sorunları olmuştur. Bankanın bu konudaki temel işlevi, vereceği krediler ve teknik yardımlarla, az gelişmiş ülkelerin kalkınmalarını gelişmiş ülkelerin ya da dünya kapitalizminin gereksinimlerine göre yönlendirmektir.

IMF'nin görevi Bretton-Woods'da kararlaştırılmış olan uluslararası ödemeler düzeninin işlemesini sağlamak, bu düzeni korumak ve kollamaktır. Bu amaçla IMF, üye ülkelere, izleyecekleri ekonomi politikalarının düzenin kurallarına uygun olması için, danışmanlık yapar, önerilerde bulunur ve bu önerileri kabul eden ülkelere kısa vadeli krediler vererek yardım eder.

IMF, ele aldığı ülkede ekonomik büyümenin, işsizliğin ya da gelir dağılımının ne durumda olduğuyla ilgilenmez. Onun ilgilendiği tek konu ülkenin dış dengesidir. Önerilerini de sadece bu açıdan yapar.

IMF'nin etkinliğinin kaynağı, verebileceği kredilerden çok, yaptığı önerilerin başlıca gelişmiş ülkeler tarafından, çıkarlarına uygun olmalarından ötürü, benimsenmiş olmasındadır. Bu nedenle, IMF'nin tavsiye ve önerilerini kabul etmeyen bir ülke, yalnız IMF kredilerinden -ki zaten miktarları pek yüksek değildir- yoksun kalmaz, fakat aynı zamanda başlıca büyük ülkeleri de karşısına almış olur.

Soru 71 : Uluslararası ödemeler sorununa Bretton - Woods sistemi ile nasıl bir çözüm getirilmiştir?

Bretton Woods anlaşmaları ile uluslararası ödemeler sorununa getirilmiş olan çözümün (sistemin) ana ilkeleri şunlardır :

1. Sabit döviz kurları :

Bilindiği gibi uluslararası ticaret ve ödemelerin aksaksız bir biçimde işlemesi ve gelişmesinin temel koşulu ülke paraları arasındaki değişim oranlarının, yani döviz kurlarının, sabit olmasıdır. Bu maksatla önce ABD doları altına bağlanmıştır. Kur, 35 dolar = 1 ons altındır. Buna göre ABD hükümeti, yabancıların ellerindeki dolarları, istem geldiği zaman, bu kur üzerinden altına çevirmeyi yükümlenmiş olmaktadır. Ayrıca, ABD Merkez Bankası da, çıkaracağı dolarlar karşılığı olarak kasalarında % 25 oranında altın bulundurmayı yükümlenmiştir. Böylece hem doların altın konvertibilitesi güvence altına alınmış, hem de dolar basımı (emisyonu) keyfilikten kurtarılmış olmaktadır.

Bundan sonra öteki bütün üye ülkeler paralarının dolar kurunu tespit edip IMF'ye bildirmişlerdir. Bu kurlara aşağı ve yukarı doğru % 1 oranında (toplam % 2 oranında) bir esneklik tanınmıştır. Ülkeler, IMF'ye bildirdikleri bu kurları değiştirmemeyi yükümlenmişlerdir. Bununla beraber, zorunlu görürlerse, % 10'a kadar devalüasyon yapmalarına, durumu hemen IMF'ye bildirmeleri koşulu ile, müsaade vardır. % 10'dan fazla devalüasyon yapabilmek için IMF'nin müsaadesini almak zorunludur.

2. Yeterli ödeme aracı (likidite, para) sağlamak :

Uluslararası ticaretin ve ödemelerin düzgün bir biçimde işlemesi ve gelişmesinin öbür temel bir koşulu ödeme araçlarının yeterli olmasıdır. Başlangıçta üye ülkelerin kotaları için IMF'ye yatırdıkları altın ve ulusal paraların bu işi görmeye yeterli olacağı düşünülmüştür. Gerçi ülkelerin ellerindeki altın ve dövizlerin bir kısmının IMF gibi tek bir merkezde toplanmış olması, bunların daha etkin bir biçimde kullanılmasını sağlamışsa da, bu, sorunun çözülmesi için yeterli olmamıştır. Çünkü sürekli olarak genişleyen dünya ticareti sürekli olarak ek ödeme aracı yaratılmasını da gerektirmiştir. SDR yaratılması IMF'nin bu konuda attığı olumlu bir adım olmakla beraber bu konuda hem geç kalınmış, hem de yaratılan SDR miktarı yetersiz olmuştur.

İşte bu nedenlerle dünyanın artan para gereksinmesini ABD hükümeti dolar ihraç ederek karşılamıştır. Bu iş, ABD'nin ödemeler dengesinin sürekli açıklar vermesi ile kendiliğinden gerçekleşmiştir. ABD, ödemeler dengesindeki açıkları dolar vererek kapattığından öteki ülkelerin ellerine sürekli olarak dolar geçmiş, onlar da bunu kendi aralarındaki ödemelerde kullanmışlardır.

3. Ulusal ekonomi politikaları arasında uyum :

Serbest piyasa koşulları altında, yani ekonomiye müdahale edilmediği zaman, bütün ülkeler karşılıklı olarak denge halinde bulunurlar. Eğer bir ülkenin dengesi bozulmuşsa bunun nedeni ekonomik hayata müdahale etmesi, yani uyguladığı politikadır. Bir ülkenin dengesinin bozulması başka ülkelerin de dengelerinin bozulmasına neden olur. Nitekim örneğin bir ülke ödemeler dengesi açığı veriyorsa mutlaka başka bir ülke ya da ülkeler de ödemeler fazlası veriyor demektir. Tüm ödeme güçlüklerinin temelinde bu sorun, yani ülkelerin birbirlerinden bağımsız politikalar izlemeleri yatmaktadır. O halde yapılacak iş, bağımsız olarak yürütülen ulusal ekonomi politikaları arasında uyum sağlamaktır.

İşte, Bretton - Woods ilkelerinden biri de bu uyumu sağlamak, ama bunu olabildiğince serbest piyasa koşulları temelinde yapmaktır. Döviz kontrolleri, katlı kurlar, dışalım sınırlamaları ve dışsatım teşvikleri, koruyucu ve ayırımcı gümrük vergileri gibi uygulamaların kaldırılması bu ilkenin kapsamı içine girer. Ayrıca, döviz kurlarının sürekli değişmesine neden olan enflasyonist baskılar da bu ilke gereğince önlenmesi gerekli olan gelişmelerdir. Bu ilke gereği olarak IMF, tek tek ülkeler üzerinde araştırmalar yapar, tavsiye ve önerilerde bulunur, bulgularını yayınlar ve bu konularda uluslararası seminerler, toplantılar düzenler, ya da düzenletir. IMF'nin bu faaliyetlerinin amacı, söz konusu ilkeden yana bir kamuoyu oluşturmak ve böylece bütün ülkelerin bu doğrultuda hareket etmeleri için uluslararası destek ve baskı

sağlamaktır. Öyle görünüyor ki, IMF'nin bu işlevi öbür bütün işlevlerinden daha önemli ve etkindir.

Temel ilkelerini ve işleyişini yukarda kısaca gördüğümüz Bretton Woods sistemi 1960'ların sonlarına doğru sarsılmaya başlamış, 1970'lerin başlarında çökmüş ve yürürlükten kalkmıştır. İzleyen soruda bunun nedenlerini göreceğiz.

Soru 72 Bretton Woods sistemi niçin sona ermiş ve onun yerini nasıl bir çözüm (sistem) almıştır?

Bretton-Woods'da kurulmuş olan uluslararası ödemeler sistemi, esas olarak, doların altına konvertibl olması temeline dayandırılmıştı. Öteki ülkeler ellerindeki dolarların her zaman 35 dolar = 1 ons altın kurundan altına çevrilebileceğinden emin oldukları için ellerinde dolar bulundurmakta hiçbir sakınca görmüyorlar ve bu nedenle kendi ulusal paralarının dolar kurunu da sabit tutuyorlar ya da tutmaya çalışıyorlardı. Böylece dolar uluslararası düzeyde paranın bütün işlevlerini (değer ölçüsü, ödeme aracı ve servet biriktirme aracı olma) yerine getirebiliyordu. Başka bir deyişle, bütün dünyada bir altın kambiyo sistemi uygulanıyordu.

Sistemin gereği olarak, dünya para gereksinimi ABD'nin sürekli olarak ödemeler dengesi açığı vermesi ve bu açığı dolar ödeyerek kapatması yolu ile sağlanıyordu. Bu durumun iki olumsuz yanı vardı. Bir kere, bu yolla ABD'nin sağladığı haksız kazançlar öteki ülkeleri tedirgin ediyordu. Gerçekten, ABD bu yolla, yani kendi ulusal parasını vererek -ki bunun maliyeti sıfıra yakındır- öteki ülkelerden istediği mal ve hizmetleri satın alabiliyordu. Burada açık bir haksızlık vardı. Öteki ülkeler, bu açık haksızlığı bir gün ortadan kaldırmayı daima gündemlerinde tutmuşlardır.

Obür olumsuzluk, sürekli ABD açıklarının giderek dolara olan güveni sarsmasıdır. Gerçekten, ABD'nin sürekli ve zaman zaman büyük ölçülere varan ödemeler açığı vermesi, akla doların değer kaybetmesi olasılığını getirmeye başlamıştı. 1967 yılında Vietnam Savaşı'nın neden olduğu büyük açık bu konudaki kaygılara hız vermiştir.

İşte bu olumsuzlukların birikimi sonucu, 1968 yılında Fransa'nın başı çekmesiyle, birçok ülke, kişi ve kuruluşlar ellerindeki dolarları altına çevirmeye başlamışlar, bu iş kısa zamanda bir altına hücum niteliği kazanmıştır. Bu hücum sonucu ABD'deki altın rezervlerinde önemli ölçüde azalma olmuştur. Bunun üzerine ABD hükümeti, Mart 1968'de, dolar karşılığında % 25 oranında altın bulundurma yükümlülüğünden vazgeçtiğini ilan etmiştir. Ayrıca, altın için biri resmi, öbürü serbest olmak üzere iki ayrı fiyat uygulaması başlatılmıştır. Böylece altın kambiyo sistemi (Bretton - Woods sistemi) ilk yarasını almış, ilk darbeyi yemiştir.

Mart 1968'de alınan önlemlerin dolardan kaçışı ve altına hücumu önleyeceği umulmuş fakat aynı olumsuzluklar sürdükleri için bu umut gerçekleşmemiştir. Bunun üzerine ABD, 15 Ağustos 1971'de doların altın konvertibilitesini tamamıyla kaldırmıştır. Böylece bu tarihten başlayarak Bretton - Woods sistemi sona ermiştir.

Sistemin kuramsal olarak sona ermesi, uluslararası ödemeler sorununun boşlukta kalması ve sistemin fiilen de dağılıp ortadan kalkması sonucunu vermemiştir. Çünkü uluslararası ticaretin ve ödemelerin sürmesi fiili bir zorunluktu. Nitekim eski sistem bu tarihten sonra da ana çizgileriyle fiilen işlemeyi sürdürmüştür. Bunun nedeni, bir miktar zayıflamış olmakla beraber, doların fiilen en güçlü ulusal para olma konumunu sürdürmüş olmasıdır. Öteki ülkeler hukuksal değil fakat fiili bir zorunluk olduğu için doları gene eskisi gibi rezerv ya da anahtar para olarak kullanmayı sürdürmüşlerdir.

Bugünkü durumun eski sistemden tek fakat önemli farkı, döviz kurlarının sabit olmayışı ve bunu sağlayacak bir kuralın da bulunmayışıdır. Oysa eski sistemde başta tespit edilmiş olan kurların değişmemesi esas bir kuraldı. Bu kurlarda değişiklik ancak IMF'nin denetiminde ve izniyle yapılabiliyordu. Dolar altından ayrılınca artık öbür paraların dolar kurlarının tespiti nesnel (objektif) bir temelden yoksun kalmış oluyordu. Bu durumda eski kurları sürdürmek ve özellikle dolarla sabit bir kur ilişkisine girmek anlamını kaybetmiş oluyordu. Bunun üzerine birçok ülkeler 1973 yılında dolar kurlarını yeniden tespit etmişlerdir. Başlıca gelişmiş ülkeler yeni kurları serbest piyasa mekanizması aracılığıyla tespit etmeyi yeğlemiş ve paralarını dolar karşısında serbestçe dalgalanmaya bırakmışlardır. Bu arada AET ülkeleri kendi aralarında esnek bir sabit kur uygulamasını sürdürmüşlerdir. Bu ülkeler, önce dolara karşı da topluca esnek bir sabit kur uygulamaya çalışmışlar, sonra bundan vazgeçerek paralarını dolar karşısında serbest dalgalanmaya bırakmışlardır.

Eskinin yerine geçmiş olan bu yeni ödemeler sistemini değerlendirirken, eskiden devralınan danışma, dayanışma ve işbirliği mekanizmalarındaki gelişmeleri mutlaka gözönünde tutmak gerekir. Gerçekten, yukarda anlatmaya çalıştığımız bugünkü uluslararası ödemeler düzeni, ne altın sisteminde olduğu gibi maddi - nesnel, ne de Bretton-Woods sisteminde olduğu gibi bir hukuksal temele dayanmaktadır. Buna karşılık, sistemin hizmetinde, merkezinde IMF'nin bulunduğu çok gelişmiş bir uluslararası danışma ve işbirliği mekanizması vardır. Bu mekanizma sayesinde ulusal ekonomi politikaları arasında uyum sağlanarak varolan düzenin sürdürülmesine çalışılmaktadır.

Soru 73 : SDR ne edmektir? ECU nedir?

SDR, IMF'nin yaratmış olduğu uluslararası bir paradır. Tam adı Özel Çekme Hakları (Special Drawing Rights)dır.

Bildiğimiz gibi, dünya altın üretimi uluslararası ödemelerdeki gelişmelerin gerisinde kaldığından, uluslararası para görevini, gittikçe artan ölçülerde, ABD doları yapmaya başlamıştır. Ancak zamanla bu durumun bazı sakıncaları ortaya çıkmış, daha doğrusu bilinen bu sakıncalar fiilen gerçekleşerek öteki ülkeleri tedirgin etmeye başlamıştır.

Bu sakıncalardan biri, doların değeri ile ilgilidir. Doların (başlangıç) değerini koruyup korumamak tamamıyla ABD'nin elindedir. Bu ülkede başlayacak bir enflasyon, ellerinde rezerv olarak dolar bulunduran ülkeleri büyük zararlara sokabilecektir.

İkinci bir sakınca doların uluslararası para olarak kullanılmasının ABD'ye önemli ölçülerde haksız kazanç sağlamasıdır. Gerçekten ABD, bu sayede öbür ülkelere dolar satıp bunun karşılığında onlardan mal ve hizmet satın alabilmek olanağına kavuşmuş olmaktadır. Dolar üretiminin maliyeti yok denecek kadar az olduğundan ABD bu yolla bütün dünyadan bedava mal satın alabilmekte, bundan büyük, kazançlar elde edebilmektedir. Bunun haksızlığı ortadadır.

Üçüncü ve son sakınca, uluslararası ödeme aracı olarak kullanılabilecek dolar miktarının ABD'nin ödemeler dengesi açığına bağlı olmasıdır. Çünkü ancak bu yolla öbür ülkelerin ellerine dolar geçebilmektedir. Eğer bir yıl ABD'nin ödemeler dengesi gereği kadar açık vermezse, o yıl öbür ülkeler ödeme sıkıntısı çekecekler demektir. Elbette ki, ABD ödemeler dengesi açığının daima dünyanın ödeme aracı gereksinimine denk düşeceği söylenemez ve beklenemez.

Doların, yani ulusal bir paranın uluslararası para (anahtar para, rezerv para) olarak kabul edilmesinin bu sakıncalarından ötürü, öteden beri ulusal paraların dışında, onlardan bağımsız, ayrı bir para yaratılması düşünülmüştür. Nitekim daha 1944'te Bretton-Woods'da İngiliz kurulu başkanı J. M. Keynes *bankor* adı ile böyle bir para yara-

tılmasını önermiş, fakat ABD tarafından bu öneri reddedilmiştir.

İşte, IMF bütün bu yukardaki düşüncelerıe, 1970 yılında SDR'yi yaratmıştır. SDR, yoktan var edilmiş, gerçekten uluslararası bir paradır. Zaman geçtikçe öneminin artması büyük olasılık olmakla beraber SDR henüz uluslararası ödemelerde önemli bir paya sahip değildir. Çünkü, aşağıda göreceğimiz gibi, özellikle ödeme aracı olma niteliğine önemli sınırlamalar getirilmiştir.

Şimdi SDR'yi daha yakından tanıyalım:

1. SDR'nin değeri nasıl belirlenir

Başlangıçta SDR'nin değeri dolara bağlanmış ve 1 SDR = 1 Dolar olarak kabul edilmiştir. Bu tarihte dolar henüz altına bağlı olduğundan SDR de altına bağlanmıştır. Fakat sonraki yıllarda doların altından ayrılması SDR'nin dolarla ilişkisini kopartmış ve sadece altına bağlı kalmasına neden olmuştur. Fakat altında ikili fiyat uygulaması giderek altını da sağlam bir temel olmaktan çıkarmıştır. Bunun üzerine, SDR değerinin altından da bağımsız başka bir yöntemle belirlenmesi zorunluğu doğmuştur. Bulunan yeni yöntem, SDR'nin değerini en önemli 16 ulusal paradan oluşan bir sepete bağlamak olmuştur. Bu 16 ulusal para, sepet içinde, dünya ticaretindeki önemlerini yansıtacak biçimde, farklı oranlarda yer alırlar. SDR'nin değeri, bu sepetin değerine eşittir. IMF, bu değeri her gün hesaplayıp ilan eder. Bu hesaplama, dolar cinsinden yapılır. Yani sepet içindeki 16 para -ne miktarlarda iseler- ayrı ayrı o günkü kurları üzerinden dolara çevrilerek sepetin tüm değeri bulunur. Açıktır ki bu biçimde hesaplanan SDR değeri, sepeti oluşturan herhangi bir ulusal paranın değerinden daha istikrarlıdır (çok daha az değişkendir). Bu nedenle bazı ülkeler daha şimdiden paralarını dolar yerine SDR'ye bağlamışlardır.

SDR değerinin belirlenmesinde uygulanan bu yöntem, hiç kuşkusuz, kusursuz değildir. Nitekim bu konuda birçok ciddi eleştiriler yapılmaktadır.

2. *SDR'yi kim çıkarır ve miktarı neye göre belirlenir :*

SDR'yi IMF çıkarır. IMF'nin yönetimine ABD ve öbür birkaç gelişmiş ülke egemendir. Bu nedenle IMF, tüm kararlarında olduğu gibi, SDR çıkarılmasında da bu ülkelerin çıkarları doğrultusunda hareket eder. SDR kullanımının yaygınlaşması, uluslararası ödeme aracı olarak kullanılan kuvvetli paraların ve özellikle doların rolünü azaltacağından, bu ülkelerin çıkarlarına aykırıdır. Bu nedenle SDR miktarı, dünya para gereksiniminin dolar ve öteki kuvvetli dövizlerle karşılanamayacak kısmı ile sınırlı tutulmaktadır.

Ayrıca, çıkarılacak SDR'lerin ülkelere tahsisi, kotaları oranında olduğundan, bundan gene de en çok kotaları büyük olan gelişmiş ülkeler yararlanmaktadır.

3. *Ödeme aracı olarak SDR'nin tedavülü (dolaşımı) serbest midir:*

SDR'nin dolaşım alanı sınırlıdır. SDR, yalnız ülkelerin merkez bankaları arasında ve bir de bunlarla IMF arasında kullanılan bir paradır. Özel kesim SDR kullanamaz. Ayrıca merkez bankalarının SDR kullanmaları da bazı kısıtlamalara tabidir. Oysa biliyoruz ki paranın temel işlevlerinden biri mübadelelere aracılık etmesi ve bu maksatla her türlü ödemelerde kullanılabilmesidir. Bu bakımdan SDR eksik bir paradır. Zaten SDR sadece IMF'de kayıtları tutulan bir «hesap parası»dır ve öteki paralar gibi kâğıt kupür ya da madeni sikke gibi maddi bir varlığı da yoktur.

ECU ya gelince: ECU (European Currency Unit Avrupa Para Birimi), sadece AET ülkelerinin kendi aralarında yarattıkları bölgesel bir para birimidir. ECU'nun değeri, SDR'de olduğu gibi, AET ülkelerinin paralarından oluşan bir sepete göre hesap edilir. AET ülkeleri ECU'nun kendi aralarındaki ticarette kullanılmasını ve giderek ulusal paraların yerini almasını öngörmüşlerse de bu dilekleri kâğıt üzerinde kalmış ve ECU uygulamaya konduğu 1979'den beri SDR kadar bile gelişmemiştir. Gerçekten ECU, bir değer ölçüsü (nümerer) olarak sınırlı bir ölçüde kullanılmakla be-

raber, henüz ödeme aracı olarak kullanılmamış, yani bu adla yeni (ek) bir likidite yaratılmamıştır.

Soru 74 Dışsatımı geliştirmenin önemi nerededir ve dış ticaret hadlerinin bununla ne gibi bir ilişkisi vardır?

Dışsatımının artması bir ülke için iki açıdan önem taşır

1. Malların bir işbölümü çerçevesi içinde üretilmeleri hem kalitelerinin yükselmesini, hem de maliyetlerinin ucuzlamasını sağlar. Bu, bir ülke için olduğu gibi, ülkeler arasında da geçerli bir kuraldır. Örneğin Türkiye'nin gereksinim duyduğu bütün malları yurt içinde üretmesindense, bunların sadece bazılarında uzmanlaşması, öteki malları da bunların dışsatımı karşılığında başka ülkelerden sağlaması, elbette ki, daha doğru bir harekettir.

Bir ülkenin uluslararası işbölümüne katılmasının göstergesi dışsatımıdır. Dışsatımın milli gelire oranı ne kadar yüksekse ülkenin bu işbölümünden yararlanma oranı, daha doğrusu olasılığı da o kadar yüksek demektir. Bu nedenle ülkeler ekonomik gelişmelerini yürütürlerken dışsatımlarını artırmaya en büyük ağırlığı verirler ya da vermelidirler.

2. Ülkeler, cari üretimlerini artırıp kalkınma ve sanayileşmelerini sürdürebilmek için, makine, teçhizat ve hammadde gibi üretim girdilerini sürekli olarak artırmak zorundadırlar. Oysa biliyoruz ki bu girdilerin bir kısmı dışardan sağlanmaktadır. Bu sağlanamazsa kalkınma ve sanayileşme de gerçekleştirilemez.

Dışarıdan daha fazla mal almanın temel yolu dışarıya daha fazla mal satmak olduğundan, bir ülke kalkınırken ve kalkınabilmek için dışsatımını da buna koşut olarak artırmak zorundadır.

Kaldı ki kalkınma sürecinde dışalım mallarına olan istemin artması sadece üretim girdileri açısından düşünülmemelidir. Kalkınma sürecinde artan gelirlerin bir kısmı

da yabancı tüketim mallarına harcanır. Bunu karşılamak için de dışsatımın artırılması gerekir.

Demek oluyor ki, ideal olan ya da kuramsal olarak doğru olan şey, bütün ülkelerin karşılıklı olarak dışsatımlarını artırmaları ve bu yolla, yani aralarındaki işbölümünü olabildiğince genişletip derinleştirerek, birbirleriyle bütünleşmeyi sürekli olarak artırmalarıdır. Hemen belirtelim ki bu bir idealdir. Gerçek hayatta ülkeler arasındaki çıkar çelişkileri böyle bir bütünleşmenin gerçekleşmesine, daha doğrusu bu yöndeki gelişmenin aksamadan sürdürülmesine engeldir.

Şimdi ülkelerarası bu çıkar çekişmelerinden, çok önemli olmasına rağmen ya da böyle olduğu için, üzerinde yeterince durulmayan birini kısaca ele alacağız: Sorun, uluslararası işbölümünün yararlarının ülkeler arasındaki bölüşümü ile ilgilidir. Acaba bu yarar işbölümüne katılan bütün ülkeler arasında eşit olarak mı dağıtılmaktadır, yoksa bazı ülkeler bundan aslan payı alırken bazı ülkelerin payı yok denecek kadar az mı olmaktadır?

Söz konusu bölüşüm, uluslararası ticaret konusu olan malların fiyatları aracılığı ile gerçekleşir. Örneğin, Türkiye'nin sattığı tütünün birim fiyatı ile dışardan aldığı diyelim makinenin birim fiyatı söz konusu yararın bölüşümünü belirler. Bu iki fiyatın oranına ticaret haddi (terms of trade) denir. Bu oranın Türkiye lehine değişmesi Türkiye'nin payının arttığı anlamına gelir. Genel olarak dış ticaret hadleri hammadde ve hafif (basit) sanayi malları dışsatımı yapan ülkelerin zararına olarak değişir.

Bu nedenle, uluslararası işbölümünde ülkelerin hangi malların üretiminde uzmanlaşacakları büyük önem taşır. Çünkü gözlemlerimiz tarımda, madencilikte ve hafif sanayi dallarında uzmanlaşan ülkelerin bundan daima zararlı, sanayi ürünlerinde uzmanlaşan ülkelerin de bundan daima kârlı çıktıklarını göstermektedir. Sınai ürünler arasında da

farklılıklar vardır: İleri teknoloji gerektiren makine ve benzeri mallarda uzmanlaşan ülkelerin kârları öbürlerindekinden daima fazla olmaktadır.

Bu durumda açıktır ki her ülke en kârlı üretim alanlarında uzmanlaşmak için çaba gösterecektir. Ülkelerin bu çabaları, uluslararası işbölümünün gelişmesini frenleyici, doğal yollarından saptırıcı sonuçlar verir.

Demek oluyor ki, uluslararası işbölümünü serbest piyasa mekanizmasına ya da aynı şey demek olan uluslararası serbest rekabete bırakmak, bir çözüm değildir. Tarih ve yaşamakta olduğumuz olaylar bunun böyle olduğunu doğrulamaktadır. Gerçekten, bütün ülkeler dışsatımlarını artırmak ve niteliğini yükseltmek için sürekli olarak cari (varolan) işbölümünü bozucu çabalar göstermişlerdir ve göstermektedirler. Bu durumda çözüm, uluslararası işbölümünün önceden planlanmasıdır. Bu planlama, işbölümünden sağlanacak yararın ülkeler arasında eşit bir biçimde bölüşülmesini de içermelidir.

İşbölümünden eşit yararlanılmasının gereği konusunda şunlar da söylenebilir: İşbölümü söz konusu oldukta bunun parçalarını oluşturan her iş aynı değerde demektir. Örneğin bir kimseye «Sen bostan bekçiliği yapacaksın» dedikten sonra, bekçilik basit (niteliksiz) bir iştir diye onu hor göremez ve düşük ücret veremeyiz. Çünkü onun niteliksiz iş yapmasını, ona bu işi vererek zaten biz belirlemiş oluyoruz. Ayrıca başka insanlar daha nitelikli işler yapabilmelerini de kısmen ona borçludurlar. Eğer o bu işi yapmasaydı herkes biraz da bostan bekçiliği yapmak zorunda kalacak ve kendi nitelikli işlerinde uzmanlaşamayacaklardı. Herkesin istediği mesleği seçebildiği, eğitimin gerçekten serbest olduğu gelişmiş toplumlar için bu düşüncenin büyük ölçüde doğru olduğu açıktır.

Ülkelerarası işbölümü söz konusu oldukta bu düşünce daha da geçerlilik kazanır. Çünkü bir ülke, doğal olanaksızlıklar dışında ve bir süreç içinde, istediği her türlü malı üretebilir. Böyle olunca, bir ülkenin elektronik aygıtlar değil

de tütün, üzüm ya da krom cevheri üretmekte uzmanlaşmış olması onun için bir talihsizlik (dezavantaj) olmamalıdır.

Soru 75 : Dışalım (ithal) ikamesi ne demektir? Ülkeler buna ne zaman ve niçin başvururlar?

Dışalım (ithal) ikamesi, bir ülkenin dışardan almakta olduğu ya da dışardan alacağı malları yurt içinde üretmesi demektir. Böylece, dışalımın (ithalâtın) yerine geçilmiş (ikame edilmiş) olunur. Ülkeler, dışalım gereksinimleri arttığı halde dışsatımları buna koşut olarak artmadığı zaman bu yola başvururlar.

Bilindiği gibi, bir ülke kalkınma hamlelerine giriştiği zaman, özellikle yatırım malları dışalımına olan istemi (gereksinimi) artar. Ülke bu artışı üç yolla karşılayabilir. Bunlardan biri, gereksinim duyulan malların doğrudan doğruya yurt içinde üretilmesidir. Ülkemizde demir-çelik ve çimento sanayilerinin kurulması buna örnektir. Öbür yol, öteden beri dışardan satın alınmakta olan bazı malların yurt içinde üretilerek, buradan tasarruf edilen dövizlerin gereksinim duyulan malların dışalımı için kullanılmasıdır. Ülkemizde şeker ve tekstil sanayilerinin kurulması buna örnektir. Üçüncü yol, dışsatıma yönelik yeni sanayiler kurmak ve bunlardan kazanılacak dövizlerle gereksinim duyulan malları dışardan satın almaktır. Ülkemizde madencilik sektöründeki gelişmeler ve son sıralarda tekstil sektöründe dışsatıma yönelik olarak kurulmuş olan fabrikalar buna örnektir.

Bu üç yoldan sadece ilk ikisi dışalım (ithal) ikamesi eylemidir. Üçüncü yol, yani dışsatımı geliştirmek, çok küçük bir olanak yaratır. Zaten, başta da belirttiğimiz gibi, bu yol tıkalı olduğu için ilk iki yola başvurulur.

Kuşku yoktur ki bir ülkede kurulan her yeni sanayi bir miktar da dışalım (ithal) ikamesi yapar. Örneğin, esas olarak dışsatım yapmak üzere kurulmuş olan diyelim bir fermuar fabrikası doğal olarak, yurt içinde de satış yapacağından, fermuar dışalımını da ikame etmiş olur. Ancak böyle bir

fabrikanın kurulmasını dışalım (ithal) ikamesi kapsamına alamayız. Çünkü dışalım (ithal) ikamesi kavramının özü, kurulan sanayiin dışsatımı öngörmemesi, sadece iç pazara yönelik olmasıdır.

Sadece dışalımları ikame etmek üzere kurulmuş olan sanayiler bir süre sonra gelişerek dışsatıma da yönelebilirler. Nitekim ülkemizde dışalımları ikame etmek üzere kurulmuş olan tekstil ve çimento sanayileri, zaman içinde gelişerek dışsatım da yapmaya başlamışlardır. Bu durum onların başlangıçta bir dışalım ikamesi politikasının uygulamaları oldukları gerçeğini değiştirmez.

Dışalım ikamesi, uluslararası işbölümüne ters düşen bir eylem ya da politikadır. Bazı ülkelerin eskiden dışardan aldıkları bazı malları şimdi kendi ülkelerinde üretmeye başlamaları, her şeyden önce, bu malları dışarıya satmakta olan ülkeleri zarara sokar ve belki bu ülkelerdeki sanayilerin çökmelerine neden olur. Bu durum, uluslararası işbölümü ve ticaretin yeniden düzenlenmesini gerektirir. Böylece eskiden avantajlı durumda olan bazı ülkeler bu durumlarını kaybedebilirler.

Varolan uluslararası ekonomik düzenin korunmasında ve geliştirilmesinde çıkarı olan gelişmiş ülkeler ve onların sözcüsü ve temsilcisi durumunda olan IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası örgütler, düzen bozucu olduğu için, dışalım ikamesi uygulamalarına kesin olarak karşıdırlar.

Dışalım ikamesi politikasını himayecilikten ve buna bağlı olarak döviz kontrollerinden bağımsız olarak düşünmek ve uygulamak olanaksızdır. Çünkü yeni kurulan sanayilerin mutlaka dış rekabetten korunmaları gerekir.

Dışalım ikamesi Türkiye ve benzeri durumdaki ülkelerin sanayileşmeleri için vazgeçilmez bir yoldur. Nitekim bugün ülkemizde sanayi olarak ne varsa bu yolla kurulmuştur.

Soru 76 : Bir borcun sadece faizini ödemek yeterli midir? Anaparayı da ödemek zorunluğu var mıdır?

Genel bir kural olarak, faizleri düzenli ödenen bir borcun anaparasını ödemeye gerek yoktur. Bunun gerekçesi, borç para veren kişi ya da kuruluşların amaçlarının bundan bir faiz geliri elde etmek olmasıdır. Böyle olunca, alacaklılar için önemli olan verdikleri paraları zaman zaman geri almak değil, fakat bunun faizlerini düzenli olarak tahsil etmektir. Alacaklı anaparasını vade sonunda geri aldığı zaman buna yeni bir müşteri (borçlu) bulmak zorundadır. Bu, hem külfetli bir iştir, hem de zaman ve dolayısıyla, faiz kaybına neden olabilir. Demek oluyor ki, alacaklılar, faizlerini düzenli olarak tahsil ediyor olmak koşulu ile, vade sonlarında anaparalarını geri almaktansa, bunları yeni bir söz leşme yaparak tekrar aynı kişide bırakmayı yeğlerler. Doğal olarak bu arada faiz haddi değişmişse yeni sözleşmede bu husus dikkate alınır. Böylece bir kimse borç aldığı bir parayı sadece faizlerini ödeyerek ölünceye kadar kullanabilir.

Vadesi gelen bir borcun başka yerden aynı miktarda borç alınarak ödenmesi halinde de durum aynıdır. Çünkü borçlu bakımından durum değişmemiş, ilk aldığı parayı gene sadece faizini ödeyerek kullanmayı sürdürmüştür.

Bireyler ve özel kuruluşlar için geçerli olan bu durum ülkeler için daha da geçerlidir. Çünkü kişi ve şirketler için söz konusu olabilen ölmek, iflas etmek gibi riskler ülkeler için ya hiç ya da pek az geçerlidir. Bu nedenle, bir ülke de, borçlarının faizlerini düzenli olarak ödemek koşulu ile, anaparalarını ödemek zorunda değildir. Uygulamada, vadesi gelmiş olan bazı borçların anaparaları, alacaklı ülke ya da kuruluş istediği takdirde ödenir. Bu ödeme başka bir yerden borç alınarak yapılabileceği için, aslında ülke için net bir borç ödeme söz konusu olmaz. Varolan borçlarının faizlerini düzenli olarak ödeyen ülkeler, bu tür anapara ödemeleri yapmak için, başka yerlerden kolaylıkla borç bulabilirler.

Anapara ile onun faizi arasındaki bu farktan ötürü,

alacaklı ülkeler ve kuruluşlar, borçluları sıkıntıya düştükleri zaman, alacaklarının anapara bölümünü kolaylıkla erteledikleri halde faiz bölümünün ödenmesini ertelemeye razı olmazlar. Gene bu aynı farktan ötürü, bir ülkenin ödemeler dengesi açığı hesaplanırken faiz ödemeleri hesaba katıldığı (açığa dahil edildiği) halde, anapara taksitleri bu hesaba katılmayabilir.

Soru 77 Yabancı bir paranın sürekli değer kazanmasının nedenleri nelerdir?

Karşılıklı değerleri serbest piyasa koşulları altında belirlenen ulusal paralardan birinin sürekli olarak değer kazanabilmesi için bu paraya olan istemin sürekli olarak artış göstermesi gerekir. O halde sorumuzu yanıtlayabilmek için bu istem artışının nedenlerini araştırmamız gerekir.

Bir ülke yabancı bir ülkenin parası için şu nedenlerle istemde bulunur:

1. O ülkeden mal satın almak için.
2. O ülkede faiz geliri elde etmek için.
3. O ülkede yatırım yapmak için.
4. O ülke parasını daha güvenli bulduğu için.

Herhangi bir denge durumunda iken yabancı bir ülkenin parasına olan istemin artması ve böylece o paranın değerinin yükselmesi için bu dört nedenden bazılarında ya da hepsinde istemi artırıcı değişiklikler olması gerekir.

1. Mal satın almak için bir yabancı paraya, diyelim ABD dolarına, istemin artması için ABD'deki fiyatların öteki ülke fiyatlarına göre düşmüş olması gerekir. Eğer böyle bir durum varsa ABD mallarına ve dolayısıyla dolara istem, eskiye oranla artar. Aynı durum öteki ülkeler için de söz konusu olduğundan bütün dünyada dolara istem artar ve doların değeri yükselir.

Dolar değerinin bu nedenle artışı sürekli olamaz. Artış, Amerikan fiyatlarındaki ucuzluğu telâfi edecek bir düzeye çıkınca durur. Doların bu yeni değerinde Amerikan mallarının fiyat üstünlüğü (yani ucuzluğu) ortadan kalkmış olur.

2. Faiz elde etmek için bir yabancı paraya olan istemin artması için o ülkedeki faiz oranının öteki ülkelerdekine göre yüksek olması gerekir. Örneğin ABD pahalı para politikası izlemeye karar verir ve faiz hadlerini yükseltirse, bundan yararlanmak için öteki ülkeler dolara olan istemlerini eskiye göre artırırlar.

Bu nedenden kaynaklanan istem artışı, öteki ülkelerdeki faiz geliri elde etmeye ayrılmış olan fonlar miktarı ile sınırlıdır. Ayrıca, dolar değerindeki artış da, faiz farkının telâfi edileceği düzeye kadar sürer ve orada durur.

3. Yabancı ülkeye yatırım yapılması söz konusu olduk-ta, normal olarak, akla zengin ülkelerin fakir ülkelere yatırım yapmaları gelir. Türkiye'nin öteki ülkelere, hele gelişmiş ülkelere yatırım yapması söz konusu olmadığından, bu nedenle yabancı bir paraya olan istemimizin artması düşünülemez. Ama bunun tersi, yani ülkemize yönelik yabancı yatırımların artması ve bunun paramızın değerini artırması düşünülebilir.

4. Her ne kadar az gelişmiş ülkelerin gelişmiş ülkelerde yatırım yapmaları söz konusu olmazsa da, bu ülkelerden gelişmiş ülkelere sermaye kaçışı, üzerinde durulacak bir olgudur. Sermaye kaçışı -ki gittiği ülke bakımından bir yabancı yatırımdır- güvensizlikten kaynaklanır. Kendisini bulunduğu ülkede güven içinde görmeyen sermaye, güven duyduğu ülkelere kaçmak ister. Kaçmak isteyen sermayenin büyüklüğü ölçüsünde döviz istemi artar ve kaçış için tek bir ülke seçilmişse o ülkenin parası değer kazanır.

Bazı hallerde güvensizlik kendi paramıza değil yabancı bir paraya karşı duyulabilir. Bu durumda, güven duyulmayan döviz, güven duyulan bir ya da birkaç dövize çevrilmek isteneceğinden bu sonuncuların kurları eskiye göre yükselir. Örneğin, ABD'nin ekonomik durumunun bozulacağı kuşkusu yayılırsa, herkes ellerindeki dolarları daha sağlam gördükleri paralara çevirmeye başlayacağından, bu paralara istem artar, dolayısıyla değerleri de yükselir. Buna karşılık dolar da değer yitirir. Bu durum konu aydınlığa kavuşuncaya kadar sürer.

III. Bölüm

PARA POLİTİKASI SORUNLARI

Soru 78 : Para politikası ne demektir?

Para politikası, ekonomik faaliyet hacminin ve genel fiyat düzeyinin denetlenmesi amacıyla, dolaşımdaki (tedavüldeki) para miktarının artırılıp azaltılması demektir. Para politikası, fiyat mekanizmasının serbestçe işlediği, yani serbest piyasa ekonomisinin egemen olduğu ülkeler için söz konusudur. Böyle olunca, para miktarı artırılırken (ve artırılması için) faiz haddi azaltılır ve para hacmi azaltılırken (ve azaltmak için) de faiz haddi artırılır. Bu nedenle, genişletici para politikasına ucuz para politikası, daraltıcı para politikasına da pahalı para politikası da denir.

Para politikasının önemli bir özelliği genel nitelikte olması, yani ekonominin bütün faaliyet alanlarını aynı biçimde etkilemesi, bunlar arasında bir ayırım yapmaya elverişli olmamasıdır. Gerçi bazı faaliyet alanlarını, örneğin dışsatımı teşvik için sadece bu alana verilecek parayı (kredileri) bollaştırmak ve faizini de düşük tutmak olanaklıdır. Fakat böyle bir politikayı başarı ile yürütmek çok güçtür. Çünkü para her alanda kullanılabilen bir nesne olduğundan, bunun sadece verildiği amaç için kullanılmasını sağlamak, hükümetin iş hayatına serbest piyasa ekonomisinin mantığı ile bağdaşmayacak kadar karışmasını (müdahale etmesini) gerektirir.

Para politikasında esas olan hükümetin sadece para miktarı ve faiz haddini belirlemekle yetinmesi, fakat paranın nerelerde kullanılacağına karışmamasıdır; buna bireyler serbest iradeleri ile kendileri karar verirler. İşte bu özelliğinden ötürüdür ki para politikası serbest piyasa ekonomisinin mantığına en uygun bir politika (müdahale) çeşididir.

Para politikasının dört uygulama aracı vardır:

1. Faiz haddi,
2. Karşılık oranı,
3. Açık piyasa işlemleri,
4. Kredi sınırlandırmaları.

1. Hükümet, Merkez Bankası'nın reiskont haddini artırıp eksilterek para sunu ve istemini etkileyebilir. Reiskont haddi artırılınca bankalar Merkez Bankası'na daha az senet kırdırır ve kendi kredilerinin faizlerini de ona göre yükseltirler. Böylece para sunu ve istemi kısıtlanmış olur. Reiskont haddi düşürülünce de olaylar bunun aksi yönde gelişir. Banka mevduat faizlerinin yükseltilip alçaltılması da benzer bir etki yapar. Örneğin mevduat faizleri artırılınca buna koşut olarak kredi faizleri de artırılacağından işadamlarının kredi istemleri azalır.

2. Hükümet, bankaların mevduat karşılık oranlarını değiştirerek, bankaların mevduat (banka) parası yaratma olanaklarını artırıp eksiltebilir. Örneğin karşılık oranları artırılırsa bankalar artık eskisi kadar banka parası yaratamazlar.

3. Merkez Bankası'nın menkul değerler borsasında senet alıp satması da para hacminin değiştirilmesinde bir araç olarak kullanılabilir. Merkez Bankası'nın senet satın alması piyasaya para sürmesi (emisyon), senet satması da piyasadan para çekmesi anlamına gelir. Bu yöntem, ülkemizde pek uygulanmamaktadır.

4. Banka kredilerinin belli tavanlarla sınırlandırılması ve bu tavan sınırlarının değiştirilmesi de para hacminin denetlenmesinde etkin bir yöntemdir. IMF, bu yöntemi Merkez Bankası için uygulamaktadır.

Bütün bu araçların kullanılmasında anahtar öğe ya da belirleyici değişken faiz haddidir. Para hacmi kısılmak istendiği zaman faiz haddinin mutlaka artırılması ve genişletilmek istendiği zaman da mutlaka azaltılması gerekir. Bu yapılmazsa sunu-istem dengesi bozulur. Örneğin para sunusu kısıldığı zaman faiz haddi gereğince yükseltilmezse, kredi sunusu kredi istemini karşılayamaz ve, ya karaborsa oluşur ya da kredileri tavanlamak gerekir — ki bu para politikasının mantığına aykırıdır. Aynı nedenle, para hacmi genişletilmek istendiği zaman faiz haddi düşürülmezse, kredi istemi yeterli olmayacağından, istenilen genişleme gerçekleşemez. Serbest piyasa koşullarında para miktarı ile faiz haddi arasındaki bu uyum zaten kendiliğinden oluşur.

Soru 79 Toplam istem, toplam harcamalar, toplam gelir (milli gelir) ve toplam sunu arasında ne gibi ilişkiler vardır?

Ülke düzeyinde ve gerçekleşmiş halleriyle toplam istem, toplam harcamalar, toplam gelir (milli gelir) ve toplam arz (sunu ya da üretim) arasında hiçbir fark yoktur. Bunlar aynı bir olgunun, yani toplumun üretim faaliyetlerinin, değişik açılardan görünümleridir. Bir ülkede bu büyüklükleri geriye doğru herhangi bir dönem için hesap ettiğimiz zaman mutlaka aynı sonuçları elde ederiz.

Toplamlar olarak istem, sunu, gelir ve harcamalar birbirlerine daima eşit olmakla beraber, belirleyici olmak bakımından aynı değerde değildirler. Belirleyici yani bağımsız değişken olan öğe istemdir. Önce istem değişmedikçe öbürlerinde hiçbir değişiklik olmaz. Ancak toplam istemdeki değişikliğin herhangi bir etkisi olabilmesi için mutlaka harcamalara (yatırım ve tüketim olarak) intikal etmesi, harcamaları değiştirmesi gereklidir. İstemin böylece harcamalara dönüşmüş olan kısmına J.M. Keynes *efektif istem* adını vermiştir. Toplam istemin ne kadarının fiilen harcamalara dönüştürülebileceği, bir yandan girişimcilerin atılganlı-

ğına, öbür yandan da ülkenin maddi olanaklarına bağlıdır ve bunlarla sınırlıdır.

Harcamalar ise doğrudan hem üretimi, hem de geliri belirler. Başka bir deyişle, bir ülkenin üretim hacmini ve milli gelirini toplam harcamaları belirler.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere, serbest piyasa ekonomisine sadık bir ekonomi politikasının temel amacı, öncelikle toplam istemi ve bu yolla toplam harcamaları değiştirmektir. Bu konuda elindeki tek araç da faiz haddidir.

Soru 80 Bir ülkede toplam istemi değiştirebilmek için neler yapılabilir?

Bir ülkenin toplam istemi, tüketim istemi ve yatırım istemi olmak üzere iki bölümden oluşur. Bu nedenle toplam istemin değişmesi bunlardan birinin ya da her ikisinin birden değişmesini gerektirir.

Tüketim istemi -ki buna tüketim eğilimi de diyoruz- ülkenin gelişmişlik düzeyi ve toplumsal yapısı tarafından belirlenir ve bunlarla birlikte değişir. Türkiye, ekonomik ve toplumsal yapısı bakımından sürekli ve hızlı bir değişme ve gelişme süreci içindedir. Bu nedenle tüketim istemi ülkemizde artma yönünde sürekli bir değişme göstermektedir. Türkiye ve benzer ülkeler için tüketim isteminin azalma yönünde bir değişme göstermesi ya da hatta duraklaması söz konusu bile değildir.

Demek oluyor ki, ülkemizde (ve benzeri ülkelerde) ekonomik hayat tüketim istemindeki sürekli artışın baskısı altındadır. Bundan ötürü, bu ülkelerin temel sorunu, tüketim isteminin artışını olabildiğince sınırlamak ve bunların harcamalara dönüşmesini, ülke olanaklarına uydurarak, düzenlemektir.

Gelişmiş ülkelerde durum farklıdır. Bu ülkelerde toplumsal değişme göreli olarak yavaş olduğundan, tüketim isteminin kısa dönemde değişmeyeceğini varsaymak yan-

lış olmaz. Açıktır ki bu ülkelerde de tüketim isteminin azalma yönünde değişmesi söz konusu değildir.

Yatırım istemine gelince : Yatırım istemi, toplumun girişimci dediğimiz bir kesimi için söz konusu olup bunların kâr elde etme isteklerinden kaynaklanır. Bu nedenle yatırım istemi yatırımların kârlılık durumunca belirlenir ve bundaki değişmelere bağlı olarak değişir.

Bir ülkede yatırımların kârlılığı, yatırılacak sermayenin verimi ile bu sermaye için ödenecek faiz oranı arasındaki farktan oluşur. Bu fark olumluysa ve ne kadar çoksa yatırıma istem de o kadar çok olur. Fark sıfır ya da olumsuzsa hiçbir girişimci yatırım isteminde bulunmaz.

Yatırımların verimliliği -ki buna sermayenin marjinal verimliliği de denir- girişimcilerin gelecek hakkındaki düşünceleri ve bekleyişlerine bağlı olarak kendiliğinden oluşur ve değişir. Bundan ötürü, bir merkezi otorite (hükümet) tarafından denetlenemez, yani bir politika aracı olamaz. Oysa, daha önce görmüş olduğumuz gibi, faiz haddi denetlenebilir, yani bir politika aracıdır.

Demek oluyor ki, bir ülkede toplam istem üç öğeye bağlı olarak oluşur ve değişir. Bunlar,

1. Tüketim eğilimi. Bu öğe denetlenemez ve ülkemizde sürekli bir artış halindedir.
2. Sermayenin marjinal verimliliği ya da girişimcilerin gelecek hakkındaki bekleyişleri.
3. Faiz haddi

dir. Bunlardan sadece biri, faiz haddi, hükümetin denetimi altındadır. Böyle olunca, ülkedeki toplam istemi değiştirebilmek için hükümetin elindeki tek politika aracının faiz haddinden ibaret olduğu açıktır. Toplam istem artırılmak istendiği zaman faiz haddi azaltılır, kısılmak istendiği zaman da faiz haddi artırılır.

Soru 81 Enflasyon nedir?

Enflasyon, fiyatlar genel düzeyinin sürekli artması demektir. Bu, enflasyonun betimsel (tasviri) tanımıdır. Enflasyonu bir de nedensel olarak tanımlayabiliriz; buna göre, enflasyon, cari fiyat düzeyinde toplam istemin toplam sunudan fazla olması biçiminde tanımlanır. Gerçekten, fiyatlar genel düzeyi ancak bu durumda sürekli olarak artar.

Enflasyon, ekonomik düzenin işleyişinde bir aksama, bir istikrarsızlıktır. Enflasyon oranı ister % 1, ister % 90 olsun; bu, böyledir. Ama biliyoruz ki, toplumsal hayatın öbür bütün aksamalarında ve dengesizliklerinde olduğu gibi, enflasyonun da başlıbaşına bir sorun olması şiddetine bağlıdır. Gerçekten, örneğin, % 2-3 oranındaki bir fiyat artışı, ekonomik hayat buna kolaylıkla uyum sağlayabileceğinden, ülke için bir sorun olmaz; hatta tersine böyle hafif bir enflasyon, üretimi özendirici olacağından, ülke ekonomisi için yararlı bile olur.

Zaten, ekonomik gelişmenin tam bir fiyat istikrarı içinde sağlanması olanaksız denilecek kadar zordur. Hemen hemen tüm ülkelerde ekonomik gelişme hızlı ya da yavaş bir enflasyonla bir arada yürümüştür. Bu gözlem, ülkemiz için de geçerlidir. Nitekim Türkiye, 1930'dan beri, enflasyon hızı değişiklikler göstermekle beraber, sürekli olarak enflasyon içinde yaşamıştır.

Demek oluyor ki, bir sorun olarak enflasyondan söz edebilmek için, hızının (yıllık fiyat artış oranının) belil bir sınırı aşmış olması gerekir. Elbette ki, bu sınırın ne olduğu kesin olarak söylenemez. Herkesin bu konuda farklı görüşleri olabilir. Biz, bu sınırın, 1950-70 dönemindeki enflasyon oranlarına bakarak, % 5 olduğunu düşünebiliriz. Başka bir deyişle, fiyat artışları % 5 oranının üzerinde olduğu sürece ülkemizde bir enflasyon sorunu var demektir.

Soru 82 : Stagflasyon ne demektir?

Stagflasyon, stagnasyon ve enflasyon terimlerinin birleştirilmesi suretiyle yapılmış olan uydurma bir sözcüktür.

Stagnasyon, ekonomik durgunluk demektir; bu durumda yatırımlar azalır, işsizlik artar ve fiyatlar düşer. Enflasyon ise bunun tersi bir durumu ifade eder; bu durumda ekonomik hayat canlıdır, işsizlik azalır ve fiyatlar artar.

Açıktır ki bir ülkede enflasyon ve stagnasyon bir arada bulunamazlar, birbirini dışlarlar. Oysa Batı Dünyası'nda, 1970'lerin başlarından beri, böyle bir durum vardır. Yani buralarda hem yatırım azalması ve işsizlik, hem de enflasyon bir arada yaşanmaktadır. İşte açıklanmasında güçlük çekilen bu çelişkili durumu vurgulamak için bazı iktisatçılar stagflasyon sözcüğünü icat etmişlerdir.

Ne var ki bu icadın yaşanan olayların ciddi bir çözümlemesine ve doğru bir tanısına (teşhisine) dayandığı söylenemez. Bu nedenle stagflasyon sözcüğü bilimsel bir kavram olarak kullanılamaz.

Soru 83 Enflasyonun nedenleri nelerdir?

Bir ülkede mal ve hizmetler üretilirken, yani sunu yapılırken, aynı zamanda, bunların değerine eşit miktarda gelir yani istem de yaratılır. Böylece, doğal olarak ya da kendiliğinden, toplam istem toplam sunuya eşit olmuş olur. Bu denge, fiyatlar genel düzeyinin de istikrarını sağlar.

Bu düşünceye karşı şöyle bir eleştiri yöneltilebilir. Gerçi bir ülkede üretilen tüm mal ve hizmetlerin değerine eşit istem (gelir) yaratılır ama, üretilen bu mal ve hizmetlerin tümü alım-satım konusu olmaz, yani piyasaya sunulmazlar. Yol, köprü, baraj, fabrika gibi yapı ve tesisler (yatırımlar), devletin parasız ya da maliyetinden ucuz yararlanılan kamu hizmetleri, silâh ve cephane üretimi gibi faaliyetler bunun örnekleridir. Bu tür mal ve hizmet üretimi gelir (istem) yarattığı halde, bunun karşılığı olan üretim, sunu olarak piyasaya çıkmaz. Böyle olunca, toplam istem toplam sunuya eşit

olmayacak, tersine doğal olarak daima ondan fazla olacak demektir. Bu durumda genel fiyat düzeyi sürekli olarak yükseleceğinden fiyat istikrarından söz etme olanağı da yoktur.

Bu eleştiri, ilk bakışta göründüğü gibi doğru olmamakla beraber, konunun aydınlanmasına olanak verdiği için yararlıdır. Eleştirinin yanlışlığı şuradadır: Gerçi toplam üretimin bir kısmı sunu olarak piyasaya çıkmaz ama, toplam gelirin buna eşdeğer olan bir kısmı da istem olarak piyasaya çıkmaz. Çünkü ekonomik faaliyetlerin olağan işleyişi içinde, aslolan, yatırımların ve piyasaya çıkmayan öbür mal ve hizmetlerin tasarruflarla finanse edilmesidir. Başka bir deyişle, toplam üretimin piyasaya çıkmayan kısmı, toplumun tasarruflarıyla satın alınmış, daha doğrusu karşılanmış olur. Böylece, piyasadaki toplam istem, toplam sunuya gene eşit olur. Bu eşitlik (denge) bozulursa, fiyat düzeyi de istikrarını yitirir.

Ancak ne var ki, bir toplumda sunu - istem dengesi, olağan koşullarda, kendiliğinden bozulmaz. Bozulması için, bazı özel nedenlerin bulunması gereklidir. Bu özel nedenlerin de dengenin ancak istem yanını değiştirmesi söz konusudur. Sunuyu değiştirerek dengeyi bozmak olanaksızdır. Çünkü istem sunuya göre oluşur. Sunu azaltılırsa, istem de kendiliğinden azalır, sunu artırılırsa istem de kendiliğinden artar. Buna karşılık, istem, sunudan bağımsız olarak, artırılıp eksiltilebilir ve böylece denge de bozulabilir.

Enflasyonun sunu-istem dengesinin, istemden yana bozulması demek olduğunu görmüştük. Şimdi bunun hangi hallerde gerçekleşeceğini, yani toplam istemin, toplam sunudan bağımsız olarak, hangi nedenlerle artacağını (ya da artırılabileceğini) görelim.

Bir ülkede toplam istem başlıca iki nedenle artabilir:

1. Tasarruflardan fazla yatırım yapılması.
2. Toplumu oluşturan sınıf ve tabakaların (kapitalistler, işçiler, köylüler, memurlar gibi) milli gelirdeki paylarını artırmak üzere gelirlerinden fazla harcama yapmaları.

Şimdi bunları kısaca inceleyelim.

1. Burada yatırım deyiminin içine, üretilip de piyasaya çıkmayan (alınıp satılmayan) her çeşit mal ve hizmetler dahildir. Yukarda bu tür harcamaların tasarruflarla finanse edilmesi halinde fiyat dengesinin bozulmayacağını görmüştük. İşte, devlet ya da özel girişimciler, ülkenin o güne kadar yapageldiği normal tasarruflarından daha fazla yatırım ve benzeri harcamalar yapar ve aradaki farkı para hacmini genişleterek finanse ederlerse, toplam istem artmış olur, fiyatlar yükselmeye başlar. Devre sonunda gene yatırımlar tasarruflara eşit olur ama, bu eşitlik, toplum enflasyon aracılığı ile ek tasarruf yapmaya zorlandığı için gerçekleşir.

2. Milli gelir, toplumu oluşturan çeşitli sınıf ve tabakalar ve bunların alt grupları arasında, her birinin ekonomik, sosyal ve siyasal gücüne göre bölüşülür. Bu durumda, her gelir grubunun, kendi payını artırmak için sürekli bir uğraş içinde olacağı doğaldır. Bu uğraş, kapitalistler için kârlarını, işçiler için ücretlerini, memurlar için maaşlarını, küçük köylüler için taban fiyatlarını artırmak biçiminde olur. İşte çeşitli gelir gruplarının bu sürekli uğraş ya da savaşımları, başarılı oldukları ölçüde, toplam istemin toplam sunudan fazla olmasına ve dolayısıyla fiyatların artmasına neden olur.

Gelir çekişmesinde başarıyı sağlayan temel öğe, tekelci güce sahip olmaktır. Bundan ötürüdür ki bu nedenden kaynaklanan enflasyonun baş sorumlusu, büyük tekellerdir. Bunları bir hayli geriden büyük işçi sendikaları izler. Burada hemen şunu belirtelim ki, yatırımların tasarruflardan fazla olması halinde, bunun özel sektöre ait olan kısmı, aslında, kârların artması anlamına gelir.

Gelir payını artırma çabasının enflasyona neden olması, uluslararası düzeyde de geçerlidir. OPEC ülkelerinin petrol fiyatlarına yapmış olduğu büyük zamların bütün ülkelerde tüm fiyatların artmasına neden olması, bunun en açık örneğidir.

Bu konuda son olarak şunu vurgulayalım ki, *gerek toplam yatırımların toplam tasarruflardan fazla olmasının, gerekse bir gelir grubunun milli gelirdeki payını artırmasının fiyat artışlarına (enflasyona) neden olabilmesi için, aynı zamanda para sunusunun da genişlemesi gerekir.* Çünkü ancak bu takdirde ülkedeki toplam istem (harcamalar) artmış olur ve istikrar bozularak fiyatlar yükselmeye başlar.

Soru 84 : Enflasyon nasıl oluşur ya da enflasyon mekanizması nasıl işler?

Yukarda enflasyonun başlangıç nedenlerini gördük. Bunlara enflasyonun asli nedenleri de diyebiliriz. Bu nedenlerle başlamış olan ilk fiyat artışları, toplumun çeşitli sınıf ve tabakalarını ekonomik durumlarını savunmak için harekete geçmeye zorlar. Gerçekten, gelirleri para cinsinden belirlenmiş olan herkes, fiyatların bu yükselişi karşısında, zarar eder. Bunu önlemek için, bütün sınıf ve tabakalar, kendi gelirlerini fiyatlara koşut olarak, artırmaya çalışırlar. Örneğin, işçiler, ücretlerini, memurlar maaşlarını, köylüler taban fiyatlarını, şoförler dolmuş tarifelerini, doktorlar vizite ücretlerini vb. artırmaya çalışırlar. Buna sınıflar ve tabakalar arası gelir çekişmesi diyoruz. Böylece enflasyon yani fiyatların sürekli artışı başlamış olur.

Burada dikkat edilecek nokta, enflasyonun sözünü ettiğimiz başlangıç nedenlerini, enflasyona, yani sürekli fiyat artışlarına dönüştüren mekanizmanın sınıflar ve tabakalar arası gelir çekişmesi olduğudur. Çünkü gerçekten, enflasyonun başlangıç nedenlerinden ötürü ortaya çıkan ilk fiyat artışlarına, eğer bundan zarar görenler tepki göstermez ve zararlarını sineye çekerlerse, fiyat artışları da artık sürmez, çıktıkları düzeyde kalırlar. Ama böyle olmaz da ilk fiyat artışlarından zarar görenler bunu sineye çekmez ve karşı koyarlarsa, fiyatlardaki yükselme de eriştiği düzeyde durmaz, artmaya devam eder. Yani enflasyon başlar.

Bu bakımdan enflasyonu iki kişi arasındaki kavgaya benzetebiliriz. İki kişi arasında kavga çıkması için sadece birinin öbürüne tokat atması yetmez. Öbürünün de buna karşılık vermesi ve tokatlaşmanın sürüp gitmesi gerekir. İlk tokadı yiyen, bunu sineye çeker ve karşı tokadı vurmazsa, elbette, kavga çıkmaz. Toyat yiyen, tokat yemişliğiyle kalır.

Çeşitli sınıf ve tabakaların enflasyondan korunmak, yani kendi gelirlerini de fiyat artışlarına koşut olarak artırmak için verdikleri mücadele, başarılı olduğu ölçüde, sürmekte olan enflasyonu daha da şiddetlendirir. Bunun üzerine gelirlere (ücretlere, maaşlara, taban fiyatlarına vb.) tekrar zam istenir. Alınan zamlar enflasyonu biraz daha hızlandırır ve bu böylece sürüp gider. İşte gelirlerle fiyatlar arasındaki bu kovalamacaya *enflasyon helezonu* (sarmalı) diyoruz. Ücret gelirlerinin büyük ağırlık kazanmış olduğu ileri kapitalist ülkelerde bu helezon, *ücret-fiyat kovalamacası* biçimini almaktadır.

Soru 85 Dışsatım fazlası enflasyona neden olur mu?

Bir ülkenin dış ticaret dengesinin fazla vermesi demek, dışarıya sattığı malların dışarıdan aldığı mallardan fazla olması demektir. Bu durumda ülke içinde toplam istem toplam sunudan fazla olur: Çünkü dışsatımı yapılmış olan mallar üretilirken yaratılmış olan gelirlerin hepsi ülke içinde kaldığı halde, bunun karşısındaki mal miktarı (sunu), dışsatım fazlası kadar azalmıştır. Bu durumda fiyatların bir artma eğilimine gireceği açıktır. Başka bir deyişle dışsatım fazlası da enflasyon nedenidir. Hemen şunu da belirtelim ki, bunun tersi, yani dışalım fazlası da, fiyatları düşürücü (deflasyonist) bir etki yapar.

Ancak ne var ki hiçbir hükümet dışsatım fazlası yüzünden ülkesinin enflasyona düşmesine müsaade etmez, böyle bir şeye olanak vermez. Fiyatların yükselmeye başladığını görünce, hemen dışalımlarını artırarak, yani dışsatım fazlasına son vererek, tekrar istem - sunu dengesini kurar.

Demek oluyor ki hiçbir ülke sürekli olarak dışsatım fazlası vermeyeceği, vermek istemeyeceği için, bu konu ciddi bir enflasyon nedeni olarak düşünülemez.

Ancak sürekli olarak dışsatım fazlası vermek zorunda olan ülkeler için aynı şey söylenemez. Böyle ülkeler için dışsatım fazlası ciddi bir enflasyon kaynağıdır. Örneğin Türkiye için durum böyledir. Bilindiği gibi Türkiye ağır bir dış borç yükü altındadır. Bu borçların yıllık anapara taksidi ve faiz yükü daha şimdiden bir milyar doların üstüne çıkmış bulunmaktadır. Demek oluyor ki, ülkemiz uzun yıllar sürekli olarak bir milyar dolar üzerinde bir dışsatım fazlası vermek zorundadır. Bu durumun, tek başına, önemli bir enflasyon nedeni olduğu açıktır.

Dış ticaret dengesinin (bilançosunun) enflasyonist etki yapması için mutlaka fazla vermesi gerekmez. Açık veriyor olsa bile, bu açığın azalması da aynı etkiyi yapar.

Yukarda dış ticaret dengesi için söylediklerimiz tüm ödemeler dengesi için de geçerlidir.

Soru 86 Maliyet enflasyonu ile istem (talep) enflasyonu arasında bir fark var mıdır?

Maliyet enflasyonu ve istem enflasyonu deyimleri, enflasyonu başlatan ilk fiyat artışlarının hangi yönden zorlandığını göstermek bakımından bir anlam taşırlar. Örneğin petrol fiyatlarına yapılan bir zam, maliyetleri artırarak öteki fiyatları da yükseltir. Buna karşılık memur maaşlarına yapılan bir zam, -memur maaşları bir maliyet öğesi olmadığından- öteki fiyatları istem yönünden artırır. Ancak bu iki deyim arasındaki fark burada biter. Çünkü fiyat artışları (enflasyon) bir kere başladıktan sonra artık maliyetle istem (gelir) arasındaki fark anlamını yitirir. Örneğin petrol fiyatlarının artışı gerçekleşince, petrol satıcılarının gelirleri ve do-

layısıyla istemleri de artmış olacağından, enflasyona bu yönden de neden olmaya başlarlar.

Biliyoruz ki makro düzeyde bakıldığı zaman, maliyet ya da masraf ile gelir arasında hiçbir fark yoktur. Örneğin bir fabrika sahibinin işçilere ödediği ücret ve hammaddelere ödediği paralar onun için bir masraf ya da maliyet, fakat işçiler ve hammadde satıcıları için bir gelirdir. Demek oluyor ki, ülke (makro) düzeyinde ele alınca, maliyeti, masrafı ya da sunuyu, gelirden ya da istemden ayrı ve bağımsız kavramlar (büyüklükler) olarak düşünmemek gerekir.

Böyle olunca, enflasyonu, maliyet enflasyonu ve istem enflasyonu diye iki ayrı türe ayırmak, aydınlatıcı olmaktan çok yanıltıcı olur.

Soru 87 : Enflasyonun başlıca etkileri nelerdir?

Enflasyonun en önemli etkisi varolan gelir dağılımını bozmasıdır. Bu bozulma, işçi, memur, rantiye (faiz ve kira geliri sahipleri) gibi gelirleri para cinsinden sabit olan sınıf ve tabakaların aleyhine olur. Çünkü bu gibi kimseler, gelirleri fiyat artışlarını ancak bir gecikme ile arkadan izleyebildiği için, ara yerde, gerçek satın alma güçlerinde enflasyon oranında bir kayba uğrarlar.

Kayba uğrayan başka bir grup, para cinsinden tasarrufu ya da alacağı olan kimselerdir. Faiz oranı enflasyon hızının gerisinde kaldığı sürece bu kimselerin birikmiş paraları ve alacakları eriyip gider. Bu nedenle enflasyon dönemlerinde hiç kimse para cinsinden tasarruf yapmak istemez. Tüm küçük tasarruflar böyle olduklarından, enflasyon dönemlerinde küçük tasarruflar yok olur.

Enflasyondan kazançlı çıkanlar, büyük-küçük tüm üreticiler, tüccarlar ve işlerini borçlanarak yürütmüş olan kişilerdir. Bunlar, farklı ölçülerde olmakla beraber, öbürlerinin kaybettiklerini kazanırlar.

Enflasyon, girişimcilerin gelecek hakkındaki beklevişlerini iyimser yönde değiştirdiği için, yatırımları hızlandırır. Kârların artmış olması da buna yardımcı olur. Ancak enflasyon oranı yükseldikçe, maliyet hesapları yapmak güçleşeceğinden, küçük ve orta sermayeler daha çok ticarete ve öteki spekülatif işlere yönelirler ve yatırımlara girişmek sadece büyük sermayedarlara kalır. Böylece, enflasyon dönemlerinde tekelcilik hızlanır.

Enflasyonun bir başka önemli etkisi ödemeler dengesi üzerinde görülür. İç fiyatların dış fiyatlardan daha hızlı artması, dışsatımı ve öbür döviz kazançlarını azaltıcı, buna karşılık dışalım ve öbür döviz giderlerini artırıcı bir etki yaparak ödemeler dengesinin açık vermesine neden olur. Bunu önlemek için sık sık, hatta sürekli olarak devalüasyon yapmak gerekir. Böylece bu durum ülke için çözülmesi güç çeşitli sorunlar yaratır.

İşte, ülke ekonomisi üzerinde, başlıcalarına yukarda değindiğimiz olumsuz etkilerinden ötürü, enflasyonu önlemek, daha doğrusu, hızını yavaşlatıp denetim altında tutmak, ekonomi politikasının temel amaçlarından biridir.

Soru 88 : Enflasyon niçin sunu (üretim) artırılarak önlenemez?

Enflasyonun, cari fiyat düzeyinde toplam istemin toplam sunudan fazla olmasından kaynaklandığını biliyoruz. Buna bakarak, enflasyonun, istemin kısılmasıyla olduğu gibi, sununun artırılmasıyla da önlenebileceği akla gelebilir. Eğer bu her iki yol da geçerli ise, enflasyonu önlemek için, elbette ki, istemi kısmaktansa sunuyu (üretimi) artırmak daha doğru bir harekettir. Nitekim bazı kimseler böyle düşünür ve söylerler.

Oysa bu düşünce temelinden yanlıştır. Yanlışlığın kaynağı üretim ile istem arasındaki ilişkinin unutulması ve hesaba katılmamasıdır. Gerçekten, biliyoruz ki, her üretim ken-

disine eşit miktarda istem de yaratır. Başka bir deyişle aynı zamanda istemi de artırmadan üretimi artırmanın olanağı yoktur. Çünkü bedava, yani ücret ödemeden, hammadde, enerji, ulaştırma masrafları yapmadan üretim yapmanın yolu henüz bulunamamıştır. Böyle olunca, üretimi artırdığımız zaman istem de aynı miktarda artacağından, enflasyona neden olan istem fazlası azalmayacak, varlığını eskisi gibi sürdürecektir.

Demek oluyor ki, üretimin artırılması ülke ekonomisi için iyi bir şeydir ama bunun enflasyonun önlenmesiyle bir ilişkisi yoktur. Nitekim geçmişte ülkemizde üretim sürekli artmış ama enflasyon da sürüp gitmiştir. Ancak açıktır ki üretim artışının kendisi kadar istem yaratmadığı (daha az istem yarattığı) bazı özel hallerde, üretimi artırmanın enflasyonu önlemede yararı olabileceği, gene bu düşüncenin doğal bir sonucudur. Şimdi bu özel hallerin neler olabileceğini görelim:

a. Bir ülke varolan üretim kapasitesinin çok altında çalışıyorsa, burada üretim düşük maliyetlerle artırılabilir. Bu durumda üretim artışı, kendisinden daha az istem artışına neden olacağı için, enflasyonu önlemede, daha doğrusu hızını azaltmada, etkili olur. Son yıllarda Türkiye'deki durum böyledir.

b. Bir yıl hava koşullarının çok iyi gitmesinden ötürü tarımsal ürünün büyük bir artış göstermesi de enflasyonun önlenmesine önemli ölçüde katkıda bulunabilir. Çünkü, bu yolla artan üretim karşılığında istemde hiç artış olmaz ya da pek az bir artış olur.

c. Son olarak, dışarıya borçlanma yoluyla, dışalımda önemli bir artış sağlanması da enflasyonu önleyici etki yapar. Çünkü bu durumda, yurtiçi mal sunusu, hiçbir ek istem yaratılmadan, artırılmış olur.

Enflasyonu önlemek konusunda bu özel olasılıklara güvenilemeyeceği açıktır. Bunlar gerçekleşseler bile, enflasyonun asıl önlemi (çaresi) olarak değil, fakat daha çok bu asıl önleme yardımcı öğeler olarak düşünülebilirler. Enflasyonun asıl önlemi istemin kısılmasıdır. İzleyen soruda bunu göreceğiz.

Soru 89 : Enflasyon niçin yalnız istem (talep) kısılarak önlenebilir?

Enflasyona neden olan istem fazlasının sunu artırılarak ortadan kaldırılamayacağını önceki soruda görmüş bulunuyoruz. O halde enflasyonu önlemenin tek yolu olarak geriye istemin kısılması kalmaktadır. Kaldı ki aynı sonuca şöyle de varabiliriz. Biliyoruz ki, bir ülkede toplam sunu (üretim) kendisi kadar toplam istem (gelir) yaratır. Böyle olunca, toplam sununun kendi yaratmış olduğu toplam istemden az olması olanaksızdır, böyle bir şey düşünülemez. (Görmüş olduğumuz gibi dışsatım fazlası verilmesi hali bunun bir istisnasıdır.) Buna karşılık, toplam istem toplam sunudan fazla olabilir. Çünkü devlet ve büyük iş adamları, para hacmini genişletmek yoluyla, ülkede, cari olarak kazanılan (yani üretim faaliyetlerinin yaratmakta olduğu) gelirden daha çok harcama yapılmasını sağlayabilirler.

O halde, enflasyona neden olan istem fazlasının da, sununun istemin altına düşmesinin değil, istemin sununun üstüne çıkmasının bir sonucu olduğu açıktır. Böylece gene, enflasyonun yalnız istemin kısılması yolu ile önlenebileceği sonucuna varmış oluruz.

Soru 90 : İstem (talep) kısılınca üretim de (sunu) kısılacağına göre istem fazlası ve dolayısıyla enflasyon gene sürmez mi?

Üretimi (sunuyu) artırmanın, istemde de aynı miktarda bir artışa neden olacağı için, enflasyona neden olan istem fazlasının ortadan kaldırılmasına bir çare olamayacağını görmüştük. Ama istemi kısmak da, eğer aynı miktarda üretim kısılmasına neden olacaksa, söz konusu istem fazlasının ortadan kaldırılmasına gene bir çare olamayacak demektir. Gerçekten, biliyoruz ki, istemin kısılması (para miktarının azaltılması), fiyatlar aşağı doğru pek esnek olmadık-

ları için, yalnız fiyatları değil üretimi de düşürür (sunuyu da azaltır). Bu nedenle, istemin kısılmasının, nasıl olup da enflasyona yol açan istem fazlasının yok edilmesini sağladığının açıklanması zorunluğu vardır.

Bir ülkede üretilen mal ve hizmetlerin bir kısmının alım-satım konusu olmadıklarını, yani piyasaya sunulmadıklarını biliyoruz. Tüm yatırımlar, kamu hizmetleri ve silah üretimi böyledir. Bu tür üretim (harcamalar) gerçek tasarruflarla finanse edilirse, ülkedeki sunu-istem dengesi bozulmaz. Denge, bu tür üretimin tasarruflardan fazla kısmının para hacmi genişletilerek finanse edilmesiyle bozulur. O halde, istem kısılması bu tür üretime yöneltilirse, yani bu tür üretim azaltılırsa, istem kısıldığı halde piyasada satılan mallarda (sunuda) hiçbir azalma olmaz. Böylece bu tür istem kısıntısı tam yeterli ölçüde yapılırsa, sadece istem fazlası yok edilmiş ve fiyat artışları (enflasyon) durdurulmuş olur.

Böylece, kısılan yatırım ve benzeri üretim faaliyetlerinde çalışanların işsiz kalmaları ve ekonomik gelişmenin yavaşlaması pahasına enflasyon önlenmiş olur. Enflasyonu önlemenin en az (asgari) bedeli budur.

Oysa uygulamada enflasyonu önlemek için çok defa bundan daha yüksek bir bedel ödenir. Çünkü enflasyonu önlemek için gerekli olan istem kısıntısı miktarını tam olarak hesaplamak ve hesaplansa bile bunun yan etkilerini de dikkate alarak fiilen gerçekleştirmek çok zor olur. Örneğin, bir çimento fabrikasının ve bir ulaştırma firmasının üretimlerinin yarısını bir baraj yapımında kullandıklarını varsayalım. Şimdi, istemi kısmak üzere bu baraj yapımının durdurulduğunu düşünelim. Doğaldır ki, bu durumda çimento fabrikası ve ulaştırma firması da faaliyetlerini yarı yarıya azaltacaklardır. İş bu kadarla kalırsa sorun yoktur. Fakat, çok olasıdır ki, satışları yarı yarıya azalınca bu her iki işletme de artık kâr edemez duruma düşüp faaliyetlerini tümüyle durdurmak zorunda kalabilirler. Böylece istem, başlangıçta düşünülen yani gerekli miktardan daha fazla düşürülmüş olur.

Bu örnekler artırılabileceği için bu durum genelleştirilebilir. Çünkü enflasyonist istem fazlası, ülkedeki bazı (marjinal) işletmelerin yaşamaları için zorunludur. Bu istem kalkınca, bu firmalar faaliyetlerini azaltıp yaşamlarını sürdüremezler, tümüyle kapanmak zorunda kalırlar.

Demek oluyor ki enflasyonu önleyici önlemler, gereğinden daha şiddetli (kısıtlayıcı, daraltıcı) olmak eğilimindedirler. Bu nedenle, ödenecek bedeli en az düzeyde tutmak için, enflasyonu önleme işini olabildiğince uzun bir süreye yaymak en uygun yoldur.

Soru 91 : Döviz kurlarının sürekli yükselmesi enflasyona neden olur mu?

Döviz kurlarının sürekli yükselişi, dışalım malları fiyatlarının, Türk lirası cinsinden, sürekli olarak yükselmesi demektir. Bunun sonucu olarak bu malları girdi olarak kullanan yerli malların fiyatları da sürekli olarak yükselir. Bu durum, tanımı gereği, enflasyon demektir.

Demek oluyor ki, bir ülkede döviz kurlarının sürekli olarak yükselişi, iç fiyatlara yansıyıp onları da sürekli yükselterek enflasyona katkıda bulunur. Bu husus pek açık olmakla beraber, konunun daha iyi ve etraflı bir biçimde anlaşılması için, şu iki noktanın belirtilmesinde yarar vardır.

Birinci nokta şudur: Bir ülkede döviz kurlarının sürekli olarak yükselmesi ya da yükseltilme zorunda kalınmasının temel nedeni, iç fiyatların sürekli olarak artmakta olması, yani enflasyondur. Gerçekten, iç fiyatlar istikrarlı ise döviz kurlarının sürekli olarak artması, elbette ki, söz konusu olmaz. O halde, döviz kurlarının sürekli olarak artması enflasyonun nedeni değil, sonucudur. Bundan ötürü, enflasyonu durdurmak için döviz kurlarının artışını durdurmak değil, tam tersine, döviz kurlarının artışını durdurmak için enflasyonu durdurmak gerekir.

İkinci nokta da şudur: Dışalım mallarının fiyatları sadece döviz kurları yükseldiği için değil, bunların dünya piyasalarındaki (döviz cinsinden) fiyatları yükseldiği için de artabilir. Örneğin 1974 ve 1978'de petrolün dolar fiyatı arttığı için iç fiyatları (Türk lirası fiyatları) da artmıştır. Burada Türkiye için gerçek bir kayıp söz konusudur. Bir de, petrolün dolar fiyatı değişmediği, hatta düştüğü halde, dolar kuru yükseldiği için petrolün iç fiyatları artmaktadır. Bu durumda ülke için dışarıya bir kayıp söz konusu olmaz. Sadece, petrolün iç fiyatlarının artışı enflasyonu kışkırtmış olur. Bu nedenle, dışalım malları fiyatlarındaki bu iki tür artışı birbirinden ayırmak ve farklı değerlendirmek gerekir.

Soru 92 Fiyatlara zam yapılarak enflasyonun önlenmesi mümkün müdür? Bu çelişkili bir yol değil midir?

Bir ülkede gelirler sabit tutulurken fiyatlar artırılırsa reel istem kısılmış olur. Enflasyonu önlemenin tek yolu istemi kısmak olduğuna göre böyle bir önlem enflasyonu durdurur. Çünkü fiyatlar genel düzeyi yapılan zamların gerektirdiği bir sıçrama yaptıktan sonra orada durur. Yani fiyat istikrarı daha yüksek bir fiyat düzeyinde sağlanmış olur. Burada bir çelişki söz konusu değildir. Çünkü enflasyon fiyatlar genel düzeyinin *sürekli olarak* artmasıdır, yoksa bir kere artması ve durması değildir.

Burada dikkat edilecek nokta, fiyatlara yapılan zammın aynı zamanda gelirleri ve dolayısıyla istemi de artırmamasıdır. Biliyoruz ki malların fiyatları o malların sahiplerinin gelirlerini oluşturur. Örneğin yumurtanın, buğdayın, tütünün, buzdolabının fiyatlarının artması bunları satanların gelirlerinin artması demektir. Bu durumda fiyatlara yapılan zamlar, toplam istemde bir kısılmaya neden olmaz, tersine, bazı kimselerin bu sayede gelirleri artmış olacağı için enflasyon hızlanmış bile olur.

Bu nedenle, enflasyonu önlemek için, fiyatlarına zam yapılacak mal ve hizmetlerin özenle seçilmeleri gerekir. Fiyatlarına zam yapıldığı zaman gelir artışına neden olmayacak mal ve hizmetlerin ancak kamu kuruluşlarınca üretilen mal ve hizmetler olabileceği açıktır. Çünkü bu mal ve hizmetlere yapılacak zamların sağlayacağı gelir, vergi geliri niteliğindedir ve harcanmayabilir. Oysa özel sektörün artan gelirini harcamaması söz konusu olamaz. Demek oluyor ki, enflasyonu önleyici fiyat zamları yalnız kamu sektörünce üretilen mal ve hizmetler için ve elde edilen fazla gelir harcanmamak koşulu ile geçerlidir. Böylece, ülkede fiyatlar arttığı halde toplam gelir artmamış ve toplam reel istem kısılmış olur.

Soru 93 : Faiz haddini (oranını) yükseltmenin enflasyonun önlenmesinde ne gibi bir rolü vardır?

Enflasyonu önlemek için toplam istemi ve dolayısıyla harcamaları kısmak gerektiğini biliyoruz. O halde faiz haddinin yükseltilmesinin istemi nasıl olup da kıstığını görelim.

Faiz haddinin artması istemi iki yönden kısar. Birincisi, yatırımların kârlılığının azalmasından ötürü girişimcilerin yatırım istemlerini azaltmalarıdır. Daha önce görmüş olduğumuz gibi, faiz haddi (kredi faizleri) yatırımların kârlılığını belirleyen çok önemli bir öğedir. Faiz haddi yükselince birçok yatırım projeleri artık kârlı olmaktan çıkarlar. Böylece girişimcilerin yatırım istemlerinde azalma olur. Ayrıca faiz haddinin yükselmesi, elde mal stokları tutmanın maliyetini artırıp kârlılığını azalttığından, bu amaca yönelik istemin kısılmasına da neden olur. Gerçekten faiz haddi yükselince fabrikalar ve tüccarlar ellerinde, eskiye oranla, daha az mal stoku tutmaya başlarlar. Böylece bu maksatla yapılan mal istemi azalmış olur. Hatta eğer daha önce elde büyük mal stokları var idi ise, faiz haddinin yükselmesi bunların çözülmesine ve bir de bu yoldan, yani sununun artırılması yolu ile enflasyonun önlenmesine katkıda bulunur.

İkinci olarak, faiz haddinin yükselmesi, enflasyon dönemlerindeki paradan kaçış ve mala hücum olayını frenler. Gerçekten, uzun süren enflasyon dönemlerinde insanlar para biçiminde tasarruf yapmaktan vazgeçip tüm gelirlerini ne bulurlarsa satın alarak harcarlar. Bu olay, enflasyonu daha da hızlandırır. İşte faiz haddinin yükseltilmesi ve en az enflasyon oranının üstüne çıkarılması bu olayı durdurur. İnsanlar gene eskisi gibi para biçiminde tasarruf yapmaya yönelirler. Böylece toplam istem bir miktar kısılmış olur.

Bu olay, ayrıca, istem yapısında da bazı olumlu değişmelere neden olur. Gerçekten, bireyler enflasyondan korunmak için tasarruflarını altın, döviz, arsa ve her türlü dayanıklı tüketim mallarına harcarlarken, bu tasarruflar bankalara yatırılıp girişimcilerin ellerine geçince harcanma yönleri de değişir. Girişimciler ellerine geçen paraları daha çok üretimi artıcı yönlerde kullanırlar. Böylece faiz haddinin yükseltilmesinin bu yönden de enflasyonun önlenmesine katkısı olur.

Son olarak olumsuz bir olasılıktan da söz edelim. Şöyle ki, faizlerin yükselmesi bazı kimselerin evlerini, tarlalarını paraya çevirip bunları bankalara ve bankerlere yatırmalarına neden olabilir. Bunların amaçları elde edecekleri yüksek faiz gelirlerini tüketimlerine harcamaktır. Oysa bu paralar ilk sahiplerinin ellerinde kalsalardı belki tüketime harcanmayacaklardı. Böylece yüksek faiz haddi, sadece bu konuda, tüketimi artırıcı ve dolayısıyla enflasyonu hızlandırıcı bir etki yapmış olur. (bkz. Soru 98)

Soru 94 : Ekonomik gelişme ile enflasyon arasında ne gibi bir ilişki vardır?

Bir ülkede ekonomik gelişmenin tam bir fiyat istikrarı içinde sürdürülmesi olanaksız denilecek kadar güçtür. Çünkü gelişme süreci içinde artan gelirler (istem), bazı mal ve

hizmetlere daha çok yönelir ve bunların fiyatlarını öbürlerinden daha çok artırır. Bu, ülkenin göreli fiyat dengesini bozar. Bozulan bu dengeyi yeniden kurmak üzere öbür mal ve hizmetlerin fiyatları da çeşitli oranlarda artar. Örneğin gelişme sürecinin başlarında, önce dışalım mallarına, dövize, işgücüne ve yeni üretilen mallara istem artacağı için, bunların fiyatları artar. Bu fiyat artışları, süreç içinde, öbür fiyatlara da sirayet eder. Böylece ülkede fiyatlar genel düzeyi yükselmeye başlar, yani bir enflasyon sürecine girilir.

Demek oluyor ki ekonomik gelişme sürecine girmiş olması nedeni ile eski dengeleri bozulan bir ülke, yeni dengelerine ancak fiyatların yukarı doğru değişmesi yolu ile kavuşabilir ve bu böylece sürer gider.

Ekonomik gelişmenin daima enflasyonla birlikte yürümesinin, yukardakinden farklı, başka bir nedeni Azalan Verim Yasasıdır. Bilindiği gibi, herhangi bir tarihte ülkenin işgücü, toprak ve madenler gibi ekonomik kaynaklarının önce en verimli olanları çalıştırılır ya da işletilir. Böyle bir durumda iken ülkede ekonomik faaliyet hacmi genişletilmeye başlayınca bunların daha az verimli olanlarının, yani işçinin acemisinin, toprak ve madenlerin daha az verimli ya da daha uzak olanlarının kullanılması zorunluğu ile karşılaşılır. Daha verimsiz üretim öğelerinin kullanılması, maliyetlerin ve dolayısıyla fiyatların yükselmesine neden olur. Bu durum, gelişme süreci boyunca devam eder gider.

Bu açıklamalardan anlaşılacağı üzere enflasyon, ekonomik gelişmenin ayrılmaz bir parçasıdır. Ancak hemen şunu belirtelim ki, burada sözünü ettiğimiz enflasyon, kendisi ile mücadele edilmesini gerektirmeyecek kadar düşük oranlı bir enflasyondur. Ayrıca böyle düşük oranlı bir enflasyonun girişimcileri üretim ve yatırımlarını artırmaya teşvik etmek gibi bir yararı bile vardır.

Soru 95 Hareketli merdiven (échelle mobile) sistemi nedir?

Enflasyonu durdurmak için alınan önlemlerin milli geliri azalttığını ve işsizliği artırdığını biliyoruz. Oysa işsizlik, işçi, memur, esnaf gibi emekçi sınıf ve tabakalar açısından enflasyondan çok daha sakıncalı bir durumdur. Bu nedenle emekçiler, enflasyonun önlenmesindense, ondan gördükleri zararın (gelir kaybının) telâfi edilmesi koşulu ile, onunla birlikte yaşamayı yeğlerler.

Açıktır ki, bir enflasyon döneminde, ücretler, maaşlar, taban fiyatları, kiralar ve faizler sık sık enflasyon oranında artırılırlarsa, bu gelir gruplarının enflasyondan zarar görmeleri önlenmiş ya da en aza indirilmiş olur. İşte oynak merdiven sisteminin dayandığı fikir budur.

Oynak merdiven sisteminde, enflasyon hızı önceden kararlaştırılmış bir orana vardığı zaman ücretler de otomatik olarak aynı oranda artırılır. Örneğin önceden kararlaştırılmış olan bu oran % 5 ise, enflasyon hızının her % 5'e varışında ücretler de % 5 oranında artırılır.

Oynak merdiven sistemi, esas olarak, ücret gelirleri için öne sürülmüş olmakla beraber kira ve faiz gelirlerine de uygulanabilir.

Bilindiği gibi, enflasyon sürecindeki her ülkede ücretler ve öteki gelirler zaman zaman fiyat artışları dikkate alınarak zaten artırılırlar. Buna bakıp bu ülkelerde oynak merdiven sisteminin uygulanmakta olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü oynak merdiven sisteminin ayırıcı özelliği, ücret artışlarının *belli bir kural gereği* ve *otomatik olarak* yapılmasındadır. Örneğin enflasyon oranının her % 5'lik artışında ücretler de otomatik olarak % 5 artırılıyorsa, burada oynak merdiven sistemi var demektir.

Oynak merdiven sistemi işçi-işveren arasında yapılan toplu sözleşmelere, kira ve faiz sözleşmelerine konulabileceği gibi, yasa ile de yürürlüğe konulabilir.

Sistemin uygulanması sürecinde, enflasyon oranının hangi fiyat endeksine göre ölçüleceği ve bu fiyat endeksinin he-

saplanış yöntemi konularında daima tartışma çıkabilir. Örneğin ülkemizde birden fazla fiyat endeksi vardır. Bunlardan hangisinin esas alınacağı ve bu kararlaştırıldıktan sonra endeksin doğru hesaplanıp hesaplanmadığı taraflar arasında daima bir çekişme konusu olabilir.

Bazı kimseler oynak merdiven sistemine, var olan enflasyonu daha da hızlandıracağı gerekçesiyle karşı çıkarlar. Bu gerekçe doğrudur. Ancak oynak merdiven sisteminin gerekçesi de doğrudur. Bu nedenle tercihin (seçimin) gerekçeler arasında değil, fakat bu gerekçelerde yansıyan çıkarlar arasında yapılması gerekir.

Soru 96 : Enflasyonu önlemek için fiilen ne gibi önlemler alınır?

Enflasyonun, cari fiyat düzeyinde toplam istemin toplam sunudan fazla olmasından doğduğunu biliyoruz. Böyle bir durum, yani kazanılmış toplam gelirden daha fazla harcama yapılabilmesi ancak kamu ve özel sektör gelir - gider hesaplarının açık vermeleri ve bu açıkların para hacminin genişletilmesi yolu ile kapatılmaları halinde gerçekleşebilir. O halde enflasyonu önlemek için yapılacak şey, bu açıkları kapatmaktır. Bunun yanı sıra enflasyon mekanizmasını oluşturan ve sektörleri açık vermeye zorlayan gelir çekişmesi olayını da durdurmak gereklidir. Şimdi bunları yapabilmek için fiilen ne gibi önlemler alınması gerektiğini görelim.

a. *Açıkların kapatılması :*

1. Kamu sektörü devlet bütçesiyle bunun dışında kalan ekonomik işletmelerinden oluşur. Bu sektörün açıklarını kapatmak için bir yandan gelirlerini artırmak, öbür yandan da giderlerini (masraflarını) kısmak gerekeceği açıktır.

Kamu sektörünün gelirleri vergiler, borçlanmalar (istikrazlar) ve KİT (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) kârlarından ibarettir. O halde enflasyonu önlemek için vergileri artır-

mak, halktan daha fazla borçlanmak, kârları artırmak ve zararları azaltmak üzere KİT ve Tekel mallarına zamlar yapmak gerekecektir.

Kamu sektörü giderlerine gelince : Burada kısıntı yapılacak temel kalem, yatırım giderleridir. Yol, köprü, baraj, okul, fabrika yapımı gibi yatırım faaliyetleri azaltılır. Cari masrafların kısılması, yürütülmekte olan kamu hizmetlerinin aksamasına neden olacakları için sakıncalıdır. Kamu giderlerinin önemli bir bölümü de sübvansiyonlardan (mali yardımlardan) oluşur. Bunlar da en az düzeye indirilir. Bu takdirde sübvansiyonlardan yararlanan mal ve hizmetlerin fiyatlarının yükselmesine müsaade edilir.

2. Özel sektör açığına gelince Bilindiği gibi bu sektörün açığı, girişimcilerin gerçek tasarruflardan çok yatırım yapmalarından doğar. Bankalar kredilerini ve dolayısıyla banka parası hacmini artırarak girişimcilere bu olanağı sağlarlar. Böyle olunca, açığı kapatmak için, bir yandan bankaların kredi sunusunu, öbür yandan da girişimcilerin kredi istemlerini kısmak gerekeceği açıktır.

Bankaların kredi verme olanakları doğrudan doğruya kredilere bir tavan konularak kısıtlanabileceği gibi, aynı şey mevduat karşılık oranlarının artırılması yolu ile de yapılabilir. Hatırlanacağı gibi, mevduat karşılık oranı, bankaların mevduat parası ve dolayısıyla kredi yaratma olanaklarını sınırlayıcı bir işlev görür.

Girişimcilerin kredi istemlerini kısmak için alınacak önlem, faiz haddini artırmaktır. Bunun için önce Merkez Bankası'nın reiskont haddi artırılır. Bunun üzerine öteki bankalar da kredi faizlerini artırmak zorunda kalırlar. Faiz haddi artırılınca bazı yatırımlar kârlı olmaktan çıkacağı için girişimciler bunlardan vazgeçerler. Böylece kredi isteminde de bir azalma olur. Ayrıca, mevduat faizlerinin artması para biçimindeki tasarrufların harcanmayıp bankalara akmasına neden olur. Bu da açığın kapatılmasına katkıda bulunabilir.

Yukardan beri sıraladığımız bu önlemler, sonuç olarak, ekonomik faaliyet hacminin daralmasına, işsizliğin artmasına ve milli gelirin azalmasına neden olurlar.

b. *Gelir çekişmesinin önlenmesi :*

Enflasyonun, toplumu oluşturan çeşitli sınıf ve tabakalar arasındaki gelir çekişmesini harekete geçirdiğini ve hızlandırdığını görmüştük. Böylece bir kere harekete geçirilmiş olan gelir çekişmesi artık başlı başına bir enflasyon nedeni olur. Gerçekten, işçiler ücretlerini, memurlar maaşlarını, köylüler taban fiyatlarını ve patronlar kârlarını karşılıklı olarak artırma çabasına girerler ve bunda da art arda başarılı olurlarsa, istihdam ve üretimde hiçbir genişleme olmaz ama fiyatlar sürekli olarak artar. Böylece bu çekişme başlı başına enflasyonun sürüp gitmesine neden olur. İşte bundan ötürü, enflasyonu önlemek için sadece yukarda saydığımız önlemleri almak yetmez. Bunlarla birlikte gelir çekişmesini de durdurmak gerekir.

Gelir çekişmesi tüm gelir öğelerinin hükümetin denetimi altına alınması ile durdurulabilir. Hükümet ya tüm gelirleri (ücretleri, maaşları, kiraları, faizleri ve kârları yani fiyatları) dondurur, ya da bunların artışlarını belli oranlarla sınırlandırır. Uygulamada ücretler ve maaşlar kesin bir biçimde denetlenebildiği halde, fiyatlar ve kiralar için aynı şey söylenemez. Kaldı ki, fiyatların denetimi de eşit etkinlikte yapılamaz. Bazı malların fiyatları kolayca denetlenebildiği halde bazılarının fiyatlarını denetlemek çok zordur. Bu durumun haksızlıklara ve dolayısıyla sosyal huzursuzluklara neden olacağı açıktır.

Özetleyecek olursak diyebiliriz ki, enflasyonu önlemeyi amaçlayan bir istikrar programının yukardaki tüm önlemleri içeren ekonomik bir tutarlılık içinde olması, başarının zorunlu koşuludur. Ancak bu yetmez. İstikrar programının kaçınılmaz bir biçimde neden olacağı sosyal huzursuzluk ve tepkilerin de politik düzeyde göze alınması gereklidir. Başka bir deyişle, ekonomik istikrarın bedeli politik düzeyde gerginlik ve huzursuzluktur. Bu nedenle, enflasyonu durdurma işinin ekonomik olduğu kadar siyasal bir sorun olduğu gerçeği de daima gözönünde tutulmalıdır.

Soru 97 : Enflasyonu önlemek maksadıyla istemin (talebin) doğrudan kısılması ile dolaylı (fiyatların artırılması yolu ile) kısılması arasında ne fark vardır?

Hükümet, ücretleri, maaşları, taban fiyatlarını düşürüp gelir vergilerini artırarak, yani bireylerin gelirlerini düşürerek, toplam istemi doğrudan azaltabilir. Eğer enflasyona neden olan istem fazlası bu önlemlerle yok edilebilmişse, istikrar *cari fiyat düzeyinde* sağlanmış olur.

Hükümet, KİT fiyatlarını, döviz kurlarını ve vasıtalı vergileri artırarak toplam istemi dolaylı olarak da azaltabilir. Eğer enflasyona neden olan istem fazlası bu yolla yok edilebilmişse, istikrar *daha yüksek bir fiyat düzeyinde* sağlanmış olur.

Bu iki istikrar durumu ekonominin bütünü bakımından aynı değerdedir. Fakat bireyler açısından aynı değerde değildirler. Eğer istikrar daha yüksek fiyat düzeyinde sağlanmışsa, servetleri para cinsinden sabit olan kimseler, yani mevduat ve tahvil sahipleriyle öbür alacaklılar bundan zarar görürler. Açıktır ki bunların kaybettiklerini de borçlular kazanırlar.

Hemen şunu belirtelim ki gerçek hayatta özellikle birinci yol, yukarda anlattığımız biçimde, yani bireylerin nominal gelirlerinin azaltılması biçiminde uygulanamaz. Buna herkes karşı çıkar. Bu nedenle uygulamada bireylerin gelirleri, enflasyon oranından daha az artırılarak, nominal olarak değil fakat gerçek olarak azaltılırlar. Ancak bu durum yukardaki çözümlememizin mantığını değiştirmez. Yani birinci yolla sağlanan istikrar bu sefer cari fiyat düzeyinin üstünde olur ama gene daima ikinci yolla sağlanan istikrardan daha düşük bir fiyat düzeyinde gerçekleşir.

Fiiliyatta hükümetler enflasyonla mücadele ederlerken bu iki yoldan sadece birini ya da ötekini değil, fakat her iki sini birden uygulamaya çalışırlar, yani karma bir yol izlerler. Bu karma istikrar programında hangi yola (hangi grup

önlemlere) daha çok ağırlık verildiği, istikrarın sağlanacağı fiyat düzeyi hakkında bize fikir verir.

Soru 98 : Mevduat faiz oranlarının yükseltilmesi tasarrufları artırır mı?

İnsanlar gelirlerini kullanırlarken önce tüketim gereksinimlerini karşılamayı düşünürler. Bunu karşıladıktan sonra geriye bir şey kalmışsa onu da tasarruf etmiş olurlar. Yoksa önce tasarruf edecekleri miktarı ayırıp sonra da geri kalmış olan miktarı tüketimleri için harcamazlar. Başka bir deyişle, gelirin kullanılmasında aktif öğe, ya da bağımsız değişken, tüketim gereksinimidir. Tasarruf, sadece bir bakiyedir (geri kalandır.) İnsanlarda tasarruf yapmak diye bağımsız bir arzu ya da gereksinim yoktur. Kısacası, aslolan tüketim eğilimidir. Bu eğilim, gündüzün geceyi belirlemesi gibi, tasarruf eğilimini de belirler.

Gerçi, ihtiyarlıkta muhtaç duruma düşmemek ve hastalık gibi hallerde kullanmak üzere bir miktar tasarruf yapmak, ücretle çalışan bazı insanlar için bir gereksinimdir. Ancak bu maksatla yapılacak tasarruflar hem miktarca belirlidir, hem de ülkenin sosyal güvenlik kurumları geliştikçe önemlerini yitirirler.

Böyle olunca, faiz haddinin yükseltilmesi, aralarında herhangi bir ilişki olmadığından, insanların tüketimlerini kısmalarına ve dolayısıyla tasarruflarını artırmalarına neden olamaz.

Bu aynı sonuca şöyle bir çözümleme ile de varabiliriz : Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan düşük gelirli kesim zaten tasarruf yapmaz. Bunlar, gelirlerinin tamamını tüketimlerine harcarlar. Tasarruf yapmak şöyle dursun, bulurlarsa borçlanırlar. Faiz haddinin indirilmesi ya da çıkarılmasının bu kesim üzerinde hiçbir etkisi olmaz. Ülkenin yüksek gelirli kesiminin de, tüketimleri açısından, faiz haddindeki inip çıkmalara karşı duyarlılığı yoktur. Bunlar, çok yüksek bir tüketim düzeyine alışmışlardır. Biraz daha fazla faiz geliri elde etmek için bu tüketim düzeylerini düşürme

yecekleri gibi, faiz haddi azaldı diye de bu düzeyi artırmazlar, daha doğrusu artıramazlar. Kaldı ki, bu kesim çoğunlukla tasarruflarını bizzat kendi işlerinde kullanırlar. Bu nedenle de faiz haddinin inip çıkmasına karşı duyarlı değildirler. Geriye orta gelirli kesim kalmaktadır. Bu kesimdeki insanların da alıştıkları bir tüketim düzeyleri vardır ve bu düzeyden özveride bulunmak istemezler. Zaten tasarrufları küçük olduğundan, faiz haddinin yükseltilmesinden elde edecekleri ek faiz geliri tamah edilecek (cari tüketimlerini kısmaya değecek) büyüklükte olmaz. Kaldı ki, bu kesimden tasarruflarını artıranlar çıksa bile, onlar bunu, artacak faiz gelirlerini hemen tüketime harcamak için yaparlar. Yani faiz haddinin yükseltilmesi bu kesimin tasarruflarında da sürekli bir artış sağlayamaz.

Faiz haddinin yükselmesi tasarrufların yükselmesine neden olmaz ama tasarrufların elde tutuluş biçimlerinin değişmesine neden olabilir. Faiz haddi yükselince artık insanlar cari tasarruflarını binaya, arsaya ya da altına değil, fakat faiz geliri getiren banka mevduatı ve tahvil gibi yerlere yatırırlar.

Faiz haddinin yükseltilmesinin tasarrufları artırmaması, ülkede enflasyon olmadığı koşullarda geçerlidir. Enflasyon koşullarında durum farklı bir nitelik kazanır.

Bilindiği gibi uzun süren enflasyon dönemlerinde özellikle küçük tasarruflar azalır. Çünkü küçük tasarruflar ancak para biçiminde yapılabilirler; bu nedenle, eğer faiz haddi yeterince yüksek (enflasyon oranının üstünde) değilse, bir süre sonra eriyip giderler. Bu duruma düşmemek için, küçük tasarruf sahipleri para biçiminde tasarruf yapmaktan vazgeçer ve bütün gelirlerini mal edinmek üzere harcarlar. Böylece enflasyonu da körüklemiş olurlar.

Büyük tasarruf sahipleri de, eğer enflasyon fizik yatırım olanaklarını kısıtlamışsa, aynı akıbetten korunmak için, tasarruflarını yurt dışına kaçırmaya çabalarlar. Bu iş, döviz satın almak ve bunları yabancı bankalarda tutmak suretiyle yapılır.

Sonuç olarak ülkede likid tasarruflar yani para biçimin-

deki tasarruflar azalır. Bunu önlemek için faiz haddini enflasyon oranının üzerine çıkarmak zorunludur. Bu yapılınca, tasarruflardaki azalma durur ve giderek eski düzeylerine doğru yükselmeye başlarlar. Bu durum, yakın geçmişle kıyaslandığında, tasarruflarda bir artış olduğu izlenimini verebilir. Ancak bu izlenim bizi yanıltmamalı, yani faiz haddinin yükseltilmesinin tasarrufları artırıcı bir etki yaptığı yargısına götürmemelidir. Çünkü olay, gerçek bir artış değildir, fakat sadece tasarrufların tekrar enflasyon öncesi düzeylerine dönmesinden ibarettir. Burada faiz haddi bildiğimiz faiz haddi (paranın kirası) olarak değil, fakat sadece para değerinin koruyucusu olarak bir düzelticilik işlevi görmüştür.

Bu konu ile ilgili olarak bir noktaya açıklık getirmekte yarar vardır. Yukardaki nedenlerle hükümet yüksek faiz politikası uygulamaya başlayınca, bundan yararlanmak için bazı kimseler ellerindeki ev, arsa, altın gibi bazı değerleri paraya çevirerek bankalara, bankerlere ya da tahvillere yatırmak isteyebilirler. Bunun ülke bakımından bir tasarruf artışı, ya da ekonomi için ek bir finansman olanağı olmadığı bilinmelidir. Çünkü bu değerleri alanlar, hiç kuşku yoktur ki, bunları ellerindeki paraları vererek almışlardır. Yani olay, zaten ülkede varolan para biçimindeki tasarrufların el değiştirmesinden ibarettir. Ortada artan ya da azalan bir tasarruf yoktur. Üstelik, altınını, evini satan kimselerin tüketim eğilimleri bunları alanlarınkinden daha yüksek olduğundan, bu olay gelecek günler için tüketimi artırıcı ve tasarrufları azaltıcı bir etki yapacak, yani bu konuda yüksek faizle güdülen amaca ters düşülecektir.

Son olarak, faiz hadlerinin yükseltilmesinin paranın dolaşım hızını artırabileceğini de hatırlatalım. Gerçekten, faiz haddinin yükseltilmesi evlerdeki çekmecelerde, yastık altlarında atıl duran paraları bankalara çekeceğinden, paranın dolaşım hızını artırır. Eğer ülkede bu tür atıl para miktarı büyük bir yekûn tutuyorsa, yüksek faiz politikası, bu yönüyle de enflasyonu körükleyici bir etki yapar. Uzunca bir süredir şiddetli bir enflasyon yaşanmakta olduğundan, halkımızın elinde önemli miktarlarda atıl para stokları bulunduğu düşünülemez.

Soru 99 : Enflasyon koşullarında gerçek faiz haddi nasıl hesaplanır?

İnsanlar olağan koşullarda değerlerin para ile ifade edilen biçimlerine bakarak hesaplarını yaparlar ve davranışlarını ayarlarlar. Bu düşünce, para değerinin hiç ya da pek az değiştiği varsayımına dayanır. Bu varsayımın çöktüğü yani para değerinin önemli kayıplara uğradığı enflasyon dönemlerinde, hele bu dönem uzadıkça, insanlar artık eskisi gibi cari parasal değerlere — ki bunlara nominal değerler diyoruz — göre değil, fakat bunların, para değerindeki azalmalara (enflasyon oranına) göre düzeltilmiş, gerçek değerlerine bakarak hareket ederler, böyle bir alışkanlık edinirler.

Bu nedenle, insanların uzun süren enflasyon dönemlerindeki davranışlarını doğru bir biçimde anlayabilmek için fiyatların ve gelirlerin nominal değil fakat enflasyondan arındırılmış gerçek değerlerini hesaplamanın büyük önemi vardır. Bu hesaplama fiyatlar ve bütün gelirler için, bunlardaki artışlardan enflasyon oranının çıkarılması yolu ile yapılır. Fakat faiz haddi (oranı) için bu işlemin bir değil iki defa tekrarlanması gereklidir. Çünkü faiz haddi enflasyondan, biri anapara ve öbürü elde edilen faiz geliri bakımından olmak üzere iki defa, yani katmerli bir biçimde etkilenir. Bu nedenle, faiz haddini enflasyondan arındırırken, yani gerçek faiz haddini hesaplarken, bu özelliği dikkate almak gerekir. Bir örnek üzerinde bu hesaplamayı yapalım

Varsayalım ki, 1986 yılının enflasyon oranı % 40'tır. Bu 1 Ocak 1986'da 100 lira ile alınan mallar 31 Aralık 1986'da 140 lira ile alınabilecek demektir. Gene varsayalım ki, 1986 yılı başında 1 yıl vadeli mevduatın faiz oranı % 50'dir. Bu, 1 Ocak 1986'da bankaya yatırdığım 100 liram 31 Aralık 1986'da 50 liralık faiziyle birlikte, 150 lira olacak demektir. Bu durumda benim, bankanın bana faiz adı altında ödediği 50 liranın tümünü gerçek bir faiz geliri olarak düşünmemin ve ona göre davranmamın yanlış olacağı açıktır. Çünkü bu 50 liranın 40 lirasını, 100 liralık anaparamın enflasyon dolayısıyla uğ-

radığı 40 liralık kaybı telâfi etmek için ayırıp ona eklemem gerekir. Bunu yapmaz ve bu 40 lirayı gerçek bir faiz geliri sanıp harcarsam, aslında sermayemden yemiş olurum. Bu ayırmayı yaptıktan sonra geri kalan 10 lira benim faiz gelirimdir. Bunu harcarsam anaparama dokunmamış olurum.

Buraya kadar anaparamı (sermayemi) enflasyondan arındırmış oldum. Fakat gerçek faiz gelirimi ve gerçek faiz oranını bulmak için bu yetmez. Enflasyon faiz gelirimi de aşındırmıştır. Gerçekten, faiz geliri olarak elimde kalan 10 lira yıl başındaki değil fakat yıl sonundaki — yani % 40'lık enflasyon aşınmasına uğramış — bir 10 liradır. Bu nedenle, gerçek faiz haddini bulabilmek için, bu 10 lirayı anaparamın yılbaşındaki parasal değerine yani 100 liraya değil, fakat yıl sonundaki parasal değerine yani 140 liraya bölmem (oranlamam) gerekir. Bunu yapınca (10/140) gerçek faiz oranını % 7.14 olarak buluruz.

Aynı sonuca, yıl sonundaki 10 liranın yıl başındaki değeri bulunup, bunun bankaya yatırmış olduğum 100 liraya oranlanması yolu ile de varılır. Yıl sonunda elde etmiş olduğum 10 liralık faiz gelirimin yıl başındaki değeri

$$\left(\frac{100 \times 10}{140} =\right)$$ 7.14 liradır. Bunu yıl başındaki anaparama yani 100 liraya bölünce gene % 7.14 oranı bulunur.

Soru 100 : 24 Ocak 1980'den beri uygulanmakta olan istikrar programının amaçları nelerdir ve bu amaçlar nasıl ve hangi düzeylerde gerçekleşebilir?

24 Ocak 1980'de yürürlüğe konan ve o tarihten beri aşama aşama uygulanmakta olan istikrar programının iki amacı vardır : Bunlardan biri, enflasyonu aşağı çekmek ve giderek durdurmak, yani *iç dengeyi sağlamak;* öbürü, ödemeler dengesi açığını azaltmak ve giderek yok etmek, yani *dış dengeyi* sağlamaktır.

1980 başlarına gelindiğinde ülkenin içinde bulunduğu ekonomik koşullar bu amaçların benimsenmesini zorunlu kılıyordu. Gerçekten, bir yandan enflasyon % 100 gibi çok yüksek bir düzeye çıkmış, öbür yandan da döviz kıtlığı büyük boyutlara ulaşmıştı. Bu koşullar altında istikrar sorununun ön plana çıkması ve hükümetlerin bunu temel amaç olarak almaları hem doğal, hem de zorunlu olmuştur.

Ne var ki bir ülke ekonomisi için normal ya da doğal olan durum azçok bir istikrar içinde bulunmasıdır. Hızlı bir enflasyonun, hele büyük ödeme açıklarının uzun süre sürmeleri fiilen de olanaksızdır. Böyle olunca, bir ülkeye istikrarını yeniden kazandırmak için uygulanacak ekonomik önlemlerin (programın) yeniliğinden ya da olağanüstülüğünden söz edilemez. Çünkü bunlar, sonuç olarak, bozulan sunu-istem dengelerini bilinen yöntemlerle tekrar kurmayı amaçlarlar. Bu yöntemlerin neler olduklarını ya da bir istikrar programının şemasını herhangi bir ekonomi ders kitabında bulmak mümkündür.

İşte bu aynı nedenlerle, 24 Ocak İstikrar Programının da, amaçları ve bu amaçlara yönelik önlemleri bakımından hiçbir olağanüstülüğü ya da yeniliği yoktur. Bu tür programlar daha önce de ülkemizde uygulanmıştır. Kaldı ki öbür bütün ülkeler gibi Türkiye de öteden beri zaten bu programın amaçları gözönünde tutularak yönetilmiştir.

24 Ocak Programının yeni olan yanı, amaçlarını, yani iç ve dış dengeleri serbest piyasa koşulları altında gerçekleştirmek savında (iddiasında) olmasıdır. Programın anlaşılmasını güçleştiren ve uygulamada tedirginlik yaratan yanı budur.

Programın bu özelliğinden ötürü, uygulama aracı olarak da, sadece ya da büyük ölçüde, para politikası kullanılmaktadır. Çünkü daha önce görmüş olduğumuz gibi, para politikası serbest piyasa mekanizmasının mantığına en uygun, onun işleyişini zedelemeyen bir müdahale aracıdır. Oysa vergi ve öteki doğrudan kontrol politikaları, amacı daha çabuk gerçekleştirirler ama, bunu serbest piyasa koşullarını zedeleyerek yaparlar. Bu nedenden ötürü, 24 Ocak Programını sadece para politikası araçlarını kullanmakla yetindiği ve başka po-

litika araçları kullanmadığı için eleştirmek doğru değildir. Başka politika araçları kullanmamak, başka bir deyişle, ekonomiye etkin müdahalelerde bulunmamak ve giderek bu gereği ortadan kaldırmak zaten Programın amaçları arasındadır. Nitekim alınan bazı önlemler, aslında, varolan önlemlerin kaldırılması biçiminde olmaktadır. Döviz kontrollerinin, dışalım kotalarının, fiyat kontrollerinin kaldırılmaları bunun örnekleridir.

Yukarıdan beri açıkladığımız nedenlerle, 24 Ocak İstikrar Programına ancak içte ve dışta serbest piyasa ilkesini, yani ekonomik liberalizmi, benimsediği için itiraz edilebilir. Ekonomik liberalizm, kapitalizmin gelişme yıllarında öne sürülmüş olup insanların ve ulusların çıkarları arasında doğal bir uyum olduğu görüşüne dayanır. Bu görüşe göre, eğer hiçbir müdahalede bulunulmazsa ekonomik hayat kendiliğinden herkesin yararına olarak düzenlenir ve işler. Oysa bunun böyle olmadığı, müdahale edilmediği takdirde, ulusal düzeyde bireylerin, dünya düzeyinde de ulusların eğer zayıfsalar, daima ezildikleri ve ezilecekleri kuramsal olarak da, uygulamada da defalarca ispatlanmıştır.

Ülkelerin çıkarları arasında doğal bir uyum olmayınca, serbest koşullar altında, fiili uyum zayıf ülkelerin güçlüler tarafından ezilmeleri ve bu güçlü ekonomilerin birer uydusu durumuna getirilmeleri yolu ile sağlanır. Bugünün az gelişmiş ülkeleri, bu gerçeğin en açık ve canlı kanıtlarıdır. Bu ülkeler, geçmişte gelişmiş ülkelerle serbest koşullar altında uzun yıllar işbirliği yapmışlar (ticaret yapmışlar), fakat bundan hiçbir yarar sağlayamamışlar, tersine onların uyduları durumuna gelmişlerdir Türkiye de hâlâ bu tehlikeye maruz ülkelerdendir. Çünkü Cumhuriyet'ten beri gösterilmiş olan çabalara rağmen, bugünkü gelişmişlik düzeyimiz henüz serbest koşullar altında uluslararası rekabete girişebilmemiz için yeterli değildir.

Özetleyecek olursak, serbest koşullar altında güçsüz ülkeler dış dengelerini daima daha düşük bir istihdam ve gelir düzeyinde sağlarlar. Aynı şey yurt içinde de bireyler ve firmalar arasında olur. Güçsüz ve küçük işletmeler, büyükler

ve güçlüler karşısında iflas ederler, yaşlı ve becerisi az kimseler de işsiz kalırlar.

Şimdi bu açıklamaların ışığında 24 Ocak Programının, liberalizm ilkesine bağlı kalması koşulu ile, ulaşabileceği başarının hangi düzey ve biçimlerde olabileceğini görelim.

Bu konuda iki olasılık vardır :

1. İç ve dış dengeler daha düşük bir millî gelir ve istihdam düzeyinde sağlanır. Bu duruma, iç sistemin hem enflasyonu aşağı çekmek, hem de döviz istemini azaltmak için sürekli kısılması yolu ile gelinir. Bu yolla ülke yeterince fakirleştirilince enflasyon da, dış ödeme açığı da önlenmiş olur. Bu arada dışsatım bir miktar artmış olabilir. Bu artış, iç istemdeki daralmadan az olduğu sürece, dengeler gene de millî gelirin azalması yolu ile sağlanmış olur. Büyük olasılıkla varılacak sonuç budur.

2. İç ve dış dengeler daha yüksek bir gelir ve istihdam düzeyinde sağlanır. Bu duruma dış istemin (dışsatımın) iç istemdeki kısılmadan daha fazla artması halinde gelinir. Bu durumda ülkenin uluslararası işbölümü ve ticaretteki payı da artmış demektir. Bu mutlu olasılığın gerçekleşmesi oldukça küçüktür. Çünkü birkaç yıl gibi kısa bir sürede dışsatımın büyük ölçüde artırılması güç bir iştir. Bunun için dış pazarlarda rekabet üstünlüğüne sahip olmak gerekir. Oysa bizim böyle bir durumumuz yoktur. (Olsaydı dışsatımımız zaten daha önce artmış olurdu). Gerçi rekabet üstünlüğünü teşviklerle yapay olarak sağlamak olanağı da vardır ama, bu, liberal ekonomi ilkelerine aykırıdır. Bu yüzden, programın ruhuna sadık kalınacaksa, teşvikler sürekli olarak uygulanamaz.

Son olarak ülkeye büyük ölçüde yabancı sermaye ve dış kredi akışının bu olasılığın gerçekleşmesine yardımcı olacağını söyleyelim. Ancak şimdiye kadar bu yönde kayda değer bir gelişme olmamıştır.

24 Ocak İstikrar Programını uygulamaya koyan ve yürüten hükümetlerin umudu, bu ikinci olasılığın gerçekleşmesidir. Oysa IMF için bu iki olasılık arasında pek bir fark yoktur.

İÇİNDEKİLER

I. BÖLÜM

PARA HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

			Sayfa
Soru	1	Paranın tanımı nedir?	7
Soru	2	Paranın fonksiyonları (işlevleri) nelerdir?	8
Soru	3	Paraya niçin gereksinme duyulmuştur?	9
Soru	4	İşbölümü ve mübadelenin ve dolayısıyla paranın önemi nereden gelir?	12
Soru	5	Paranın insanlara sağladığı olanaklar nelerdir?	14
Soru	6	Para ne gibi sorunlar ortaya çıkarmıştır?	16
Soru	7	Para başlangıcından bugüne kadar nasıl bir gelişme çizgisi izlemiştir?	17
Soru	8	Para standardı (sistemi, esası) ne demektir? ...	22
Soru	9	Altın para standardından söz etmenin ne gereği vardır?	23
Soru	10	Altın para standardı nedir ve nasıl işler?	24
Soru	11	Altın para standardının yararları nelerdir?	27
Soru	12	Altın para standardının sakıncaları nelerdir?	28
Soru	13	Kâğıt para standardı nedir ve nasıl işler?	30
Soru	14	Kâğıt para standardının yararları nelerdir?	31
Soru	15	Kâğıt para standardının sakıncaları nelerdir?	32
Soru	16	Fiyat endeksleri para değerlerindeki değişmeleri ölçmek bakımından niçin yetersizdir?	34
Soru	17	İstihdam düzeyinin yükselmesi ile milli gelirin artması ya da ekonomik büyüme arasında bir fark var mıdır?	35
Soru	18	İstihdamın artması mutlaka işsizliği azaltır mı?	36

Soru	19	Para sunusu (arzı) nedir ve ülkemizde para sunusunu oluşturan para çeşitleri nelerdir?	37
Soru	20	Merkez Bankası neye göre para basar (emisyon yapar)?	40
Soru	21	Merkez Bankası emisyon miktarını nasıl denetler?	42
Soru	22	T.C. Merkez Bankası Yasasının emisyonla ilgili maddeleri nelerdir?	43
Soru	23	Banka parası ne demektir?	46
Soru	24	Banka parası nasıl yaratılır?	48
Soru	25	Banka parası miktarı nelere bağlı olarak değişir ve nasıl denetlenir?	50
Soru	26	Madeni ufaklık para nedir ve neye göre çıkarılır?	51
Soru	27	Paranın dolaşım (tedavül) hızı ne demektir?	52
Soru	28	Paranın elde tutulma süresiyle paranın dolaşım hızı arasında nasıl bir ilişki vardır?	54
Soru	29	Likidite tercihi ne demektir?	55
Soru	30	Likidite tercihinin nedenleri nelerdir? Ya da insanlar hangi düşüncelerle ellerinde hazır para bulundurmak isterler?	56
Soru	31	Paranın dolaşım hızını belirleyen öğeler nelerdir? Bunlar denetlenebilir mi?	59
Soru	32	Mübadele denklemi nedir? Bize ne öğretir?	61
Soru	33	Miktar teorisi nedir?	62
Soru	34	Miktar teorisinin yanlışları nelerdir?	63
Soru	35	Para hacmi nasıl değiştirilir ve bu harcamalara nasıl yansır?	66
Soru	36	Genişletici para politikası, para hacmini fiilen nasıl artırır? Ya da genişletici para politikası gütmenin ne anlamı vardır?	67
Soru	37	Faiz nedir ve nereden ödenir?	69
Soru	38	Niçin ülkede sanki tek bir faiz haddi varmış gibi düşünürüz?	70
Soru	39	Faiz haddi ile yatırım miktarı arasında nasıl bir ilişki vardır?	71
Soru	40	Klasik iktisat teorisinde faiz haddinin nasıl belirlendiği düşünülürdü?	73
Soru	41	Klasik faiz teorisinde faizin işlevi nedir?	75

Soru 42 Keynes'e göre faiz haddi nasıl belirlenir? 76
Soru 43 : Faiz haddinin yatırımların verimliliğine bağlı olduğu düşüncesi niçin yanlıştır? 78
Soru 44 : Faiz haddindeki değişmeler sermaye değerlerini nasıl etkiler? 78
Soru 45 Sermaye kullanımının fiyatı olarak faiz haddinin ne gibi bir işlevi vardır? 79
Soru 46 Bir ülkenin fiyat yapısı (göreli fiyatları) ile fiyatlar genel düzeyi arasında ne fark vardır? 81
Soru 47 Banka ne demektir? Türkiye'de bankaların genel durumu nedir? 82

II. BÖLÜM

ULUSLARARASI PARA VE ÖDEME SORUNLARI

Soru 48 Uluslararası işbölümü ve ticaretin önemi nedir? 85
Soru 49 : Dış ticaretin iç ticarette olmayan ne gibi güçlükleri vardır? 86
Soru 50 : Bir ülkenin dış dengesi nasıl sağlanır? 87
Soru 51 Döviz ve döviz kuru ne demektir? 89
Soru 52 Para biriminin büyüklüğünün bir önemi var mıdır? 92
Soru 53 Konvertibilite ne demektir ve koşulları nelerdir? 94
Soru 54 Döviz kurları nasıl belirlenir ve belirlenen kurlar nasıl korunur? 95
Soru 55 : Düz-kur ve çapraz-kur ne demektir? 97
Soru 56 : Katlı kur sistemi ne demektir? 98
Soru 57 Döviz kontrolü ne demektir? 99
Soru 58 Döviz kontrolü uygulamasının gerekçesi nedir? 100
Soru 59 : Katlı kur sistemine IMF niçin karşıdır? 101
Soru 60 : Kur riski ve kur garantisi ne demektir? 102
Soru 61 Ödemeler dengesi (tediye bilançosu) ne demektir? 103
Soru 62 Ödemeler dengesi açığı ne demektir ve kaç tür açık düşünebiliriz? 106
Soru 63 Ödemeler dengesinin potansiyel (doğal) açığı ne demektir? 106

Soru 64 Devalüasyon ne demektir? Niçin yapılır? 107
Soru 65 : Ödemeler dengesi açık veren bir ülke bu açığı kapatmak için ne gibi önlemler alabilir? 110
Soru 66 Uluslar arasında geçerli bir para yaratmak için hangi sorunların çözülmesi gerekir? 111
Soru 67 Altın para sisteminde uluslararası ödemeler nasıl yapılıyor ve ülkelerin dış dengesi nasıl sağlanıyordu? 113
Soru 68 Altın çıkış ve altın giriş noktaları ne demektir? Bunun ne önemi vardır? 114
Soru 69 Döviz kurlarının sabit tutulmasının önemi ve yararı nedir? 116
Soru 70 Bretton-Woods Konferansı niçin toplanmıştır ve burada ne gibi kararlar alınmıştır? 118
Soru 71 Uluslararası ödemeler sorununa Bretton-Woods sistemi ile nasıl bir çözüm getirilmiştir? 119
Soru 72 Bretton-Woods sistemi niçin sona ermiş ve onun yerini nasıl bir çözüm (sistem) almıştır? 122
Soru 73 SDR ne demektir? ECU nedir? 124
Soru 74 Dışsatımı geliştirmenin önemi nerededir ve dış ticaret hadlerinin bununla ne gibi bir ilişkisi vardır? 128
Soru 75 Dışalım (ithal) ikamesi ne demektir? Ülkeler buna ne zaman ve niçin başvururlar? 131
Soru 76 : Bir borcun sadece faizini ödemek yeterli midir? Anaparayı ödemek zorunluğu da var mıdır? 133
Soru 77 Yabancı bir paranın sürekli değer kazanmasının nedenleri nelerdir? 134

III. BÖLÜM

PARA POLİTİKASI VE SORUNLARI

Soru 78 : Para politikası ne demektir? 136
Soru 79 Toplam istem, toplam harcamalar, toplam gelir (milli gelir) ve toplam sunu arasında ne gibi ilişkiler vardır? 138
Soru 80 : Bir ülkede toplam istemi değiştirebilmek için neler yapılabilir? 139

Soru 81 Enflasyon nedir? 141
Soru 82 : Stagflasyon ne demektir? 142
Soru 83 : Enflasyonun nedenleri nelerdir? 142
Soru 84 Enflasyon nasıl oluşur ya da enflasyon mekanizması nasıl işler? 145
Soru 85 Dışsatım fazlası enflasyona neden olur mu? 146
Soru 86 Maliyet enflasyonu ile istem enflasyonu arasında bir fark var mıdır? 147
Soru 87 Enflasyonun başlıca etkileri nelerdir? 148
Soru 88 Enflasyon niçin sunu (üretim) artırılarak önlenemez? 149
Soru 89 Enflasyon niçin yalnız istem (talep) kısılarak önlenebilir? 151
Soru 90 İstem kısılınca üretim de (sunu) kısılacağına göre istem fazlası ve dolayısıyla enflasyon gene sürmez mi? 151
Soru 91 Döviz kurlarının sürekli yükselmesi enflasyona neden olur mu? 153
Soru 92 Fiyatlara zam yapılarak enflasyonun önlenmesi mümkün müdür? Bu çelişkili bir yol değil midir? 154
Soru 93 : Faiz haddini (oranını) yükseltmenin enflasyonun önlenmesinde ne gibi bir rolü vardır? 155
Soru 94 Ekonomik gelişme ile enflasyon arasında ne gibi bir ilişki vardır? 158
Soru 95 Hareketli merdiven (échelle mobile) sistemi nedir? 157
Soru 96 Enflasyonu önlemek için fiilen ne gibi önlemler alınır? 159
Soru 97 Enflasyonu önlemek maksadıyla istemin (talebin) doğrudan kısılması ile dolaylı (fiyatların artırılması yolu ile) kısılması arasında ne fark vardır? 162
Soru 98 : Mevduat faiz oranlarının yükseltilmesi tasarrufları artırır mı? 163
Soru 99 Enflasyon koşullarında gerçek faiz haddi nasıl hesaplanır? 166
Soru 100 24 Ocak 1980'den beri uygulanmakta olan istikrar programının amaçları nelerdir ve bu amaçlar nasıl ve hangi düzeylerde gerçekleşebilir? 167

Prof. Sadun Aren, 1922 yılında Erzurum'da doğmuştur. 1940'ta Eskişehir Lisesi'ni, 1944'te Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirmiş, aynı fakülteye, 1945'te, maliye-iktisat asistanı olarak girmiştir. Aren, 1950'de doçent, 1957'de İktisadî Politika Kürsüsü'ne profesör olmuştur. / 1965-1969 yıllarında Türkiye İşçi Partisi milletvekilliği yapan Prof. Sadun Aren'in son görevi DİSK Araştırma Enstitüsü müdürlüğüydü. / Gerçek Yayınevi, ekonomi öğrenimi görmemiş olanların da para ve para politikası sorunlarını, kolaylıkla okuyup anlayabilecekleri ilk bilimsel çalışmayı yayımlamaktan büyük bir kıvanç duymaktadır. Prof. Sadun Aren'in **Veraset Vergileri** (1952), **İstihdam, Para ve İktisadî Politika** (1960), **İktisada Başlangıç** (1965), **100 Soruda Ekonomi El Kitabı** (1968), **Ekonomi Dersleri** (1976), **Bir Dönemden Yazılar 1980-1988** (1989) adlı altı eseri daha vardır.